

II. péld.

~~130.592~~

404 1.459.3

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1962

1. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 78. ÉVF. 1. SZÁM 1—124. I. BUDAPEST, 1962. JAN.—MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Főszerkesztő
KÓHALMI BÉLA

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAPFEL ESZTER

E szám munkatársai: KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, MEZEY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkatársa, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, SZILÁGYI JÁNOS, az Országgyűlési Könyvtár osztályvezetője, KLANICZAY TIBOR Kossuth-díjas, az irodalomtudományok doktora, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete h. igazgatója, V. KOVÁCS SÁNDOR, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete munkatársa, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, ARADY KÁLMÁN főorvos, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, REXA DEZSŐ ny. főlevéltáros, BISZTRAY GYULA ny. egyetemi tanár, PÁLVÖLGYI ENDRE, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, SZIKLAY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete munkatársa, RADÓ GYÖRGY tudományos kutató, P. NAGY LEOPOLDINA, a Szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, ZOLTÁN JÓZSEF, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár osztályvezetője, NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, J. HAJDU HELGA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, WITTEK LÁSZLÓNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NYILAS VERA, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa, HOLL BÉLA tudományos kutató, F. WENDELIN LIDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BAKOS JÓZSEF főiskolai tanár, Eger, RÓZSA GYÖRGY, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára igazgatója, DÖRNYEI SÁNDORNÉ, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, K. MARKOVITS GYÖRGYI, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára osztályvezetője, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DÁN RÓBERT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400

A kiadvány előfizethető, vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21. telefon: 111—010
MNB egyszámlaszám: 46, csekkbefizetési számla: 05.915.111-46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22. telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, Budapest V. József nádor tér 1.
telefon: 180—850. Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

~~43.592~~
461 1.759.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÖRTÉNETI,
BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS MUNKABIZOTTSÁGÁNAK
FOLYÓIRATA

LXXVIII. ÉVFOLYAM
1962.

1103

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

<i>Domanovszky Ákos</i> : A párizsi katalogizálási konferencia szabályzat-tervezete.....	174
<i>Fügedi Péterné</i> : A kurrens magyar nemzeti bibliográfia időszerű kérdései.....	278
<i>Holl Béla</i> : Die erste Ausgabe der <i>Κατήχησις</i> Valentin Wagners (Kronstadt, 1544).....	293
<i>Kovács Ilona</i> : A Nyugat és a magyar könyvművészet megújulása.....	131
<i>Kőhalmi Béla</i> : Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473—1920-ig.....	1
<i>Mezey László</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár VIII. századi Beda-töredéke.....	18
<i>Péter Zoltán</i> : A jubiláló Ráday-Könyvtár.....	303
<i>Rózsa György</i> : The Documentation of Science Organization as an Emerging New Branch of Scientific Information.....	265
<i>Sándor Pál</i> : Baloldali könyvkiadás Horthy-Magyarországon.....	125
<i>Scheiber Sándor</i> : Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban.....	25
<i>Szentmihályi János</i> : A társadalomtudományok szakbibliográfiáinak néhány kérdése....	148
<i>Szilágyi János</i> : Adalékok a szociáldemokrata könyvkiadás történetéhez a két világháború között.....	44

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Arady Kálmán</i> : Régi magyar exlibrisek.....	59
<i>Barcza József</i> : Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon.....	203
<i>Biró Ferenc</i> : Péczeli József könyvtáráról.....	326
<i>Bisztray Gyula</i> : Arany János „Koszorú”-jának olvasóközönsége.....	75
<i>Bohatcová, Mirjam</i> : Zur Frage der tschechischen Buchdruckergeschichte.....	341
<i>Donáth Regina</i> : Egressy Gábor fizika-könyve.....	334
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Ismeretlen kézirat Magyarországtérkép.....	324
<i>Ferenczy Endre</i> : A Codex Hammurapi megtalálásának 60. évfordulóján.....	317
<i>Herepei János</i> : Hogyan nevezzük Tótfalusi Kis Miklóst?.....	57
<i>Iványi Sándor</i> : Neovidensis és Regnum Mortuorum.....	333
<i>Klaniczay Tibor</i> : Vita a könyv margóján.....	52
<i>Kókay György</i> : Külföldet járt magyarok könyvtári élményei a XVIII. század végén....	197
<i>B. Korokény Éva</i> : A veszprémi püspöki könyvtár Lucanus-kötetének kötéstáblájáról..	187
<i>V. Kovács Sándor</i> : Ábrahámfi Miklós verse egy ismeretlen Hungaricumban.....	55
<i>Kozsoca Sándor</i> : A magyar nemzeti bibliográfia kezdetei (1792—1818).....	67
<i>Markovits Györgyi</i> : „Mert szégyen élni...” (Gábor Andor kitiltott verseskötete).....	206
<i>MGy</i> : Vers-perek Horthy-Magyarországon (Komját Aladár: Megindul a föld).....	339
<i>Reza Dezső</i> : A könyvek ára a XIX. század első felében.....	74
<i>Scheiber Sándor</i> : A Kaufmann—Haggáda másolójának munkásságához.....	184
<i>Tombor Tibor</i> : Két adalék a hazai „mozgó” könyvtárak történetéhez.....	322
<i>Vértés György</i> : Gaál Gábor három levele.....	337

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Bán Imre</i> : Erasmus Julius-dialógusa a magyar irodalomban.....	353
<i>Borsa Gedeon</i> : Az Obsequiale Strigoniense 1526 előtt készült nyomtatott kiadásai.....	210
<i>V. Kovács Sándor</i> : Gergely Ferenc deák tankönyvei.....	222
<i>Nagy Barna</i> : Hol jelent meg Szikszai Hellopoeus Bálint első Katekizmusa?.....	221
<i>Nagy Barna</i> : Két Honterus-mű variánsa.....	217
<i>Sólyom Jenő</i> : Új adat a kolozsvári Hoffgreff-nyomda történetéhez.....	349

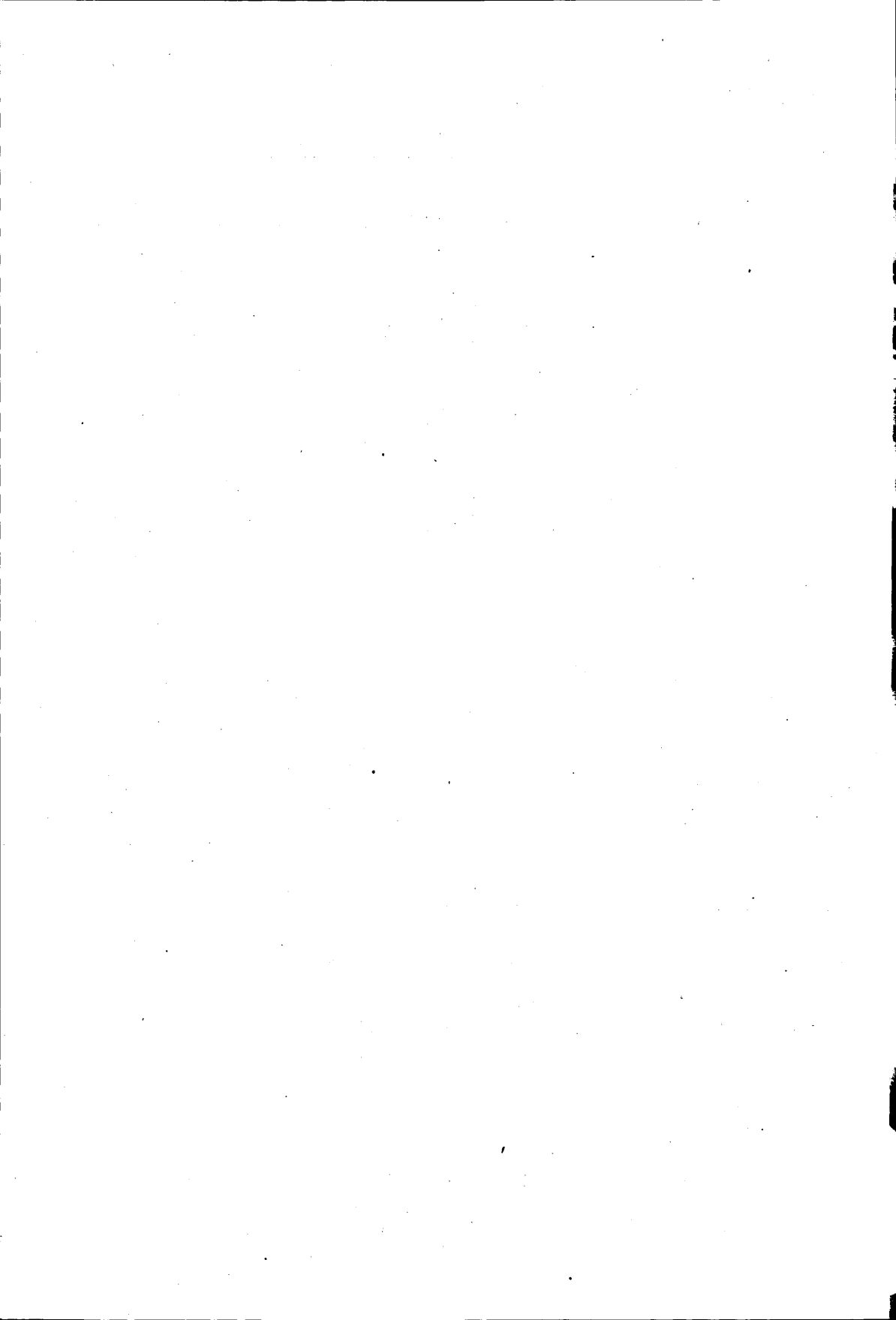
FIGYELŐ

<i>Beck Oszkár</i> : Hungarica és könyvtártudományi irodalom Lenin magánkönyvtárában ...	227
<i>Kosáry Domokos</i> : Történelmi szakbibliográfia és levéltári forrásanyag	224
<i>Mihajlov, A. I.</i> : A műszaki haladás és a tudományos tájékoztatás feladatai	356
<i>P. Nagy Leopoldina</i> : Az ETO legújabb fejlesztése a 91-es szakban	96
<i>Pálvölgyi Endre</i> : Kurrens szakbibliográfiánk helyzete	82
<i>Radó György</i> : A Szovjetunió nyelveinek átírási kérdéseire	93
<i>Rózsa György</i> : Gondolatok a Lenin-Könyvtár centenáris évfordulóján	355
<i>Szüklay László</i> : A Szakbibliográfiai Munkabizottság Társadalomtudományi Szekciójának vitája	89
<i>Tranca, D.</i> : A Román Népköztársaság Állami Központi Könyvtára	228
Hírek	97, 231, 360

SZEMLE

Állam- és jogtudományi bibliográfia 1945—1959 (Ism. <i>Székely Dániel</i>)	244
Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	117
Aus der Arbeit der Deutschen Staatsbibliothek (Ism. <i>Gombocz István</i>)	253
Aus verbotenen Büchern (Ism. <i>K. Markovits Györgyi</i>)	116
Benda Kálmán—Irinyi Károly: A négyszázéves debreceni nyomda (Ism. <i>Holl Béla</i>)	105
Berkov, P. N.: Bibliograficeszkaja evrisztika (Ism. <i>Weger Imre</i>)	238
Bibliographie de la France (Ism. <i>Zolnay Vilmosné</i>)	240
Bibliotecsno-bibliograficeszkaja klaszszifikacija (Ism. <i>Weger Imre</i>)	238
Bibliotekovedenie i bibliografija za rubezsom (Ism. <i>Dobó István—Fodor Zoltán</i>)	242
Bibliotheca Hungarica Antiqua (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	250
Biehahn, Erich: Kunstwerke der Deutschen Staatsbibliothek (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	254
Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus (Ism. <i>Ferenczyné Wendelin Lidia</i>)	381
A búzatermesztés magyar szakirodalmá 1550—1960 (Ism. <i>Wallehausen Gyula</i>)	376
Debreceni bibliográfia (Ism. <i>Futala Tibor</i>)	245
Deutsche Staatsbibliothek 1661—1961 (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	251
Dudek, Louis: Literature and the press (Ism. <i>Szalay György</i>)	383
Az ENSZ-ről (Ism. <i>Rózsa György</i>)	244
Fisher, Irving Norton (Ism. <i>K. B.</i>)	112
A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve VII. köt. (Ism. <i>V. Waldapfel Eszter</i>)	255
Frank, Joseph: The beginnings of the english newspaper 1620—1660 (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	379
Fröhner, Rolf: Das Buch in der Gegenwart (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	115
Funke, Fritz: Buchkunde (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	104
Ghidde documentare în științele naturii și științele aplicate (Ism. <i>Dörnyei Sándorné</i>)	113
Hankiss Elemér—Berczeli A. Károlyné: A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája (Ism. <i>Pukánszky Kádár Jolán</i>)	246
Három exlibris-könyv (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	118
Heltai Gáspár: Cancionale (Ism. <i>Végh Ferenc</i>)	382
Historical periodicals (Ism. <i>Kókay György</i>)	378
Indeks madjalah ilmiah 1960 (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	113
Iz isztorii ruszskoj zszurnalisztiki (Ism. <i>Izslai Zoltán</i>)	259
Jügelt, Karl-Heinz: Hungarica-Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena (Ism. <i>Soltész Zoltánné</i>)	248
Kuznecov, I.—Matvienko, Sz.: Gazeta Szocialdemokrat (Ism. <i>F. Wendelin Lidia</i>)	108
Laurence, Dan H.: Robert Nathan (Ism. <i>K. B.</i>)	112
A legújabb csehszlovák Comenius-bibliográfiák szemléje (Ism. <i>Bakos József</i>)	109
Legyetek éberek! (Ism. <i>M. Gy.</i>)	367
Magyarok és a Risorgimento (Ism. <i>Hernády Ferenc</i>)	371
A magyarországi héber nyomdahelyek bibliográfiája a Kirjath Sepherben (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	120
Mangini, Nicola: Bibliografia goldoniana 1908—1957 (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>)	380
Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ Évkönyve 1960 (Ism. <i>Hodinka László</i>)	256
Polzovics Iván: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természettudományok területén (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	372
A Román Akadémiai Könyvtár kurrens marxista cikkbibliográfiája (Ism. <i>Rózsa György</i>)	112
Soltész Zoltánné: A magyarországi könyvdíztetés a XVI. században (Ism. <i>D. Szemző Pirooska</i>)	261
Studii și cercetări de bibliologie (Ism. <i>Tóth András</i>)	103
Südosteuropa-Bibliographie (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	376
Szathmári István: A magyar stílusztika útja (Ism. <i>Kóhalmi Béla</i>)	114
Szilágyi János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között (Ism. <i>Nyilas Márta</i>)	104

Szűtin, Ivan Dimitrevics: Zsizn' dlja knigi (Ism. <i>Dobó István</i>)	366
Tájékoztató az Országos Műszaki Könyvtár könyvtári szolgáltatásairól és használatáról (Ism. <i>Lakatos Éva</i>).....	119
Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról (Ism. <i>Pálvölgyi Endre</i>)	262
Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből (Ism. <i>Rejtő István</i>)	369
Tanulmányok a magyar—oros irodalmi kapcsolatok köréből (Ism. <i>Ardó Mária</i>)	367
Tolsztoj emlékkönyv (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	381
Uj orvostudományi bibliográfiáink (Ism. <i>Pálvölgyi Endre</i>)	374
Utz, Arthur: Grundsatzfragen des öffentlichen Lebens (Ism. <i>Takács József</i>)	260
Vajda László: Móra Ferenc vezércikkei (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	258
Vasszinű égbolt alatt (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	119

KÓHALMI BÉLA

Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473—1920-ig*

A nemzeti bibliográfia kérdéséről szóló beszámolómat egy emlék felelevenítésével kezdeném. 1913-ban — idestova ötven évvel ezelőtt — megindítottam *Könyvtári Szemle* c. folyóiratomat, s az első számokban folytatásos cik kem jelent meg a kurrens magyar nemzeti bibliográfia hiányairól. Az ún. hivatalos kurrens könyvészetet akkoriban — mint ismeretes — a *Corvina*, a Könyvkereskedők Egyesületének folyóirata közölte (miután a *Magyar Könyvszemle* — akkor a Széchényi Könyvtár tudományos folyóirata — ezt a teendőt már nem vállalta). A *Corvina* könyvészete kiadók szerint csoportosítva regisztrálta az új magyar könyveket, és nem vett tudomást fontos hivatalos kiadványokról, tudományos egyesületek és intézetek új kiadványairól, szerzők saját kiadásában megjelent művekről. Ezekről kivételesen csak akkor, ha e műveket valamely könyvkereskedő bizományi árusításra átvette. Cikkeimben az Országos Statisztikai Hivatalban folytatott vizsgálódásaim alapján kimutattam, hogy a magyar szellemi termelés nagy része egyszerűen elsikkad, kiesik az eleven szellemi csere áramából, egy része majd csak évtizedek múltán jelentkezik a retrospektív nemzeti bibliográfia akadozva megjelenő kötetekben. A cikksorozatot bővítve broszúra formájában is kiadtam. A broszúra címének megválasztása körül vita támadt. Címül ezt akartam adni: „Nemzeti bibliográfiánk nem teljes”. Kiadóm fanyar képet vágott a címhez. Olyasmit mondott, hogy ezzel a címmel ugyan senkinek a lelkiismeretét nem fogom megbolygatni. Kiadóm megkérdezte könyvtáros társamat, BRAUN Róbertet is, aki a kiadónak helyeselt. Az ügy olyan — érvelt BRAUN Róbert —, hogy kiáltó szóval kell reá felhívni a figyelmet. Legyen a cím: *Nincs nemzeti bibliográfiánk!* De hát van — mondogattam —, van nagyszerű SZABÓ Károlyunk, van PETRIKÜNK, van *Évkönyv*-sorozata a könyvkereskedőknek addig is, míg a tízéves ciklusköttek megjelennek. Leszavaztak. A broszúra a BRAUN javasolta címmel jelent meg, hazug címmel — igaz —, de a sajtóvisszhang, amit a broszúra keltett, őket igazolta.

Elmondtam ezt azért, mert ma, amikor újra összeülünk, hogy a nemzeti bibliográfia korszerű tartalmának és módszereinek kérdéseiről tanácskozzunk, szemügyre véve a magyar nemzeti bibliográfia helyzetét, tragikus kép fogad. Erre a képre valóban áll az, ami tudatos, jószándékú hamisítás volt ötven esztendővel ezelőtt. Akkor kurrens nemzeti könyvészetünk súlyos hiányait panszoltam fel (ma ez az Országos Széchényi Könyvtárban 1946 óta jó kezekben van), mégis, ma sokkal inkább az a helyzet, hogy nincs nemzeti bibliográfiánk,

* A gödöllői Országos Bibliográfiai Munkaértekezlet egyik beszámolója.

mert, ami 1920 utáni összefoglalás, az csak ciklusok töredéke. — Életem utolsó állomásához közeledve nem mulaszthattam el, hogy a nemzettel szembeni nagy adósságunkra rá ne iránytsam könyvtárosaink figyemét.

Nemzetközi kongresszusok a nemzeti bibliográfiák ügyében

Mielőtt a nemzeti bibliográfia kérdéseiben elmélyednénk, foglalkozni kell a nemzeti bibliográfiák ügyével foglalkozó nemzetközi konferenciákkal azért, mert meggyőződésem szerint ebben az ügyben nemzetközi együttműködés nélkül jó munkát végezni nem tudunk.

E nemzetközi konferenciák közül bennünket közelebről az 1957. szeptember 19—23-ig megtartott Varsói Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia és az UNESCO által rendezett és Bécsben 1958 szeptemberében megtartott konferencia érdekelt. Ez utóbbi: az európai nemzeti könyvtárak vezetői számára rendezett összefogó volt.

A varsói konferencia gondolata az 1955. évi brüsszeli könyvtáros világkonferencia népi demokratikus országbeli küldötteinek körében vetődött fel. A gondolatot a lengyel könyvtárosok valósították meg, összehíván Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság, a Román Népköztársaság és a Szovjetunió képviselőit. A konferencián részt vett a francia könyvtári igazgatóság képviselője is.

A varsói konferencia főtémája a retrospektív nemzeti bibliográfia volt, de — programja szerint — foglalkozott a nemzeti bibliográfia fogalma kérdéseivel, az anyaggyűjtés megszervezésével, a nemzetközi együttműködés módozataival és a kulturális egyezményekkel kapcsolatos kérdésekkel is. A magyar küldöttek (WALDAPFEL Eszter, BÉLLEY Pál, GOMBOCZ István) két referátumot nyújtottak be: 1. A szomszéd népek együttműködésének problémái a retrospektív bibliográfiák szerkesztése terén, 2. A kurrens és szakbibliográfiák néhány időszzerű kérdéséről.

Azt hiszem, hogy tanácskozásunkat ott kell folytatnunk, ahol azt a varsói konferencia abbahagyta, annak ellenére, hogy az ott elfogadott ajánlások 1. pontja megállapítja, hogy a nemzeti bibliográfia tartalmának kérdésében nem jutottak egységes álláspontra. „A nemzeti bibliográfia fogalma — a varsói konferencia résztvevőinek véleménye szerint — további elméleti tanulmányozást igényel.” Hogy milyen javaslat körüli vita idézte elő a konferenciának ezt a negatív álláspontját, arról később szólok. Fontosabbnak tartom feltárni azt, amiben megegyezés jött létre. Horst KUNZE professzor összefoglalásából kitűnően (*Zentralblatt*, 1957. 5.) a nézetekben való egyezések arra mutatnak, hogy a varsói tanácskozás termékeny volt. Az egyező vélemények pontjai:

1. Szigorúan különbséget kell tenni a kurrens és retrospektív nemzeti bibliográfia között módszer tekintetében. A különbségek ugyanis alapvetőek.
2. A *kurrens* nemzeti bibliográfia tartalmát területi határok között kell megszabni, más kritérium számára ne irassék elő, alkalmazzon egységes formai szabályokat. Egyéni jellegzetességet a kurrens nemzeti bibliográfiának a kötelespéldányok beszolgáltatásáról szóló rendelkezések adnak.
3. A kurrens nemzeti bibliográfia foglalja össze mindazt, amit egy-egy ország területén kinyomatnak, kiadnak, vagy amit az illető ország nyelvén bárhol a világon megjelentetnek.

4. A más országokban megjelenő hazai nyelvű irodalom szerepelhet a kurrens nemzeti bibliográfiában, de ez a rendelkezésre álló erőkön múlik. Teljesség itt nem érhető el. Egyébként a többi ország kurrens nemzeti bibliográfiájában rendelkezésre állanak a kívánt adatok.

A retrospektív nemzeti bibliográfia más törvényeknek van alávetve. Annak a követelésnek, hogy tárja fel, mit adott egy nemzet nyomtatott alakban a világ tudományainak és művelődésének: nincs minden nemzetre érvényes receptje. A bibliográfus ne feledje el, hogy irodalomközvetítő és nem történész.

1. A retrospektív nemzeti bibliográfia szerkesztője a saját nemzeti irodalma felvételében olyan messzire megy el, amilyen messzire menni jónak látszik, ameddig erői megengedik.

2. A vita döntő kérdése: a történeti területi elv legyen-e irányadó, vagy pedig felveendőek mindazok a dokumentumok, amelyek mint nemzeti hozzájárulások az egyetemes művelődéshez hozzáadandók?

3. Átfedések a történelem folyamán egy állam keretében vagy szomszédságában élt népek retrospektív bibliográfiáiban nem ártalmasak; ezek jó szolgálatok a tudományos kutató számára.

4. Alapelvként fogadható el: minél több oldalról van feltárva a nemzeti irodalom, annál hasznosabb a nemzetközi tudományos élet számára.

5. Nem vitás, hogy a retrospektív nemzeti bibliográfiának is *teljesnek* kell lennie. Fő feladata a nemzeti művelődés irodalmi emlékeinek egész sokféleségükben való felkutatása és a legjobb bibliográfiai módszerekkel való leírása.

6. A retrospektív nemzeti bibliográfia még nem irodalom- és tudománytörténelem, csak ezek előmunkálata. Értéktételeket általában nem alkalmazhat a bibliográfus. A retrospektív nemzeti bibliográfia az irodalom teljességének tükré legyen, és ne a könyvtáros pedagógiai tevékenységének szerszáma.

7. A módszertani problémák (hogy csak monográfiák veendőek-e fel, vagy felveendőek a folyóiratcikkek is, betűrendes legyen-e vagy szakrendi, időrendi beiktatásokkal vagy egyszerűen időrendi-e stb.) nemzetenként döntendőek el.

Eddig a konferencia eredményeit tükröző összefoglalás.

Nagyobb vita a nemzeti bibliográfia fogalma körül alakult ki. A jugoszláv küldött (Smilja Mišić asszony) elvetette a retrospektív nemzeti bibliográfia anyagánál eddig alapvetőként szereplő területi és nyelvi kritériumokat, s a nemzeti bibliográfia legfőbb ismervét a nemzeti kultúra kialakításának központi gondolatában jelölte meg. Szerinte csak azok a művek tartoznak egy-egy nemzeti retrospektív bibliográfiába, amelyek az illető nép „nemzeti kultúráját vitték előbbre”. Ez az álláspont a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörének meghatározásában egy új, értékelő, válogatási szempontot kíván bevezetni. Hozzátehetjük: olyan szempontot, amely sem a nemzetközi szakirodalomban, sem a nemzeti könyvtárak gyakorlatában soha fel nem merült. BÉLLEY Pál válaszában udvariasan „gondolatébresztő”-nek nevezte Mišić asszony javaslatát, és hangsúlyozta, hogy minden válogatási elv bevezetése egyéni szemlélet veszélyét rejti magában. Magyar álláspont szerint a történelmi területi elv alapján az 1918-ig Magyarországon megjelent könyvek alkotják válogatás nélkül a magyar nemzeti retrospektív bibliográfia anyagát. Öröndetes, hogy a magyar állásfoglalás összhangban állott a lengyel koncepcióval, s több vonatkozásban a román és csehszlovák elképzelésekkel is. Mišić asszony javaslata voltaképpen csak változata egy régi — az UNESCO programjába is felvett —

gondolatnak, a szelektív nemzeti bibliográfia gondolatának, amelynek az az értelme, hogy minden nemzet állítson össze egy bibliográfiát legjava műveiből, megmutatandó, mit adott hozzá a világ szellemi kincstárához, mi képviseli tartalmi — és nem számbeli teljesítményben — nemzeti tudományát és művelődését. Ez a gondolat csak távoli kapcsolatban áll a nemzeti bibliográfia hagyományos tartalmával. A nemzeti bibliográfia tükörképe kell hogy legyen egy ország szellemi életének, s ebből a kutatás, a művelődés kára nélkül nem zárható ki semmi. Gyakorlati szempontból is használhatatlan MIŠIĆ asszony javaslata, hiszen szelektálni csak a teljesből lehet, s egy standard művekből álló nemzeti retrospektív bibliográfia MIŠIĆ asszony elvei szerint feltételezi a teljes nemzeti bibliográfiát. Magyar szempontból különösen sajnálatos, hogy ez a javaslat háttérbe szorította a lengyelek igen helyes felismerését, azt ugyanis, hogy a nemzeti bibliográfiák kialakítása szempontjából elengedhetetlen a szomszéd népek bibliográfusainak együttműködése. A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia teljessége szempontjából ez az együttműködés létkérdés.

Állapodjunk meg tehát abban, hogy a jugoszláv javaslatban tükröződő törekvés tiszteletre méltó, de megvalósításának előfeltétele a teljességre törekvő kurrens nemzeti bibliográfia.

Az európai nemzeti könyvtáraknak az UNESCO által egybehívott *Symposiumán* érdekes módon szintén fogalmi meghatározással — a nemzeti könyvtár fogalmának meghatározásával — kezdték a vitát, de megegyésre nem jutottak. Megegyeztek azonban a nemzeti könyvtárak feladatai tekintetében. Éspedig : az illető országban megjelenő minden nyomtatvány korlátlan időn át tartó megőrzésében; abban, hogy a nemzeti könyvtár szerezen meg minden, az országra vonatkozó és az ország szerzői által bárhol, bármely nyelven kiadott nyomtatványt; mindezekről készítsen hozzáférhető katalógust. Megállapodtak abban, hogy ahol a nemzeti könyvtár nem maga a kiadója a nemzeti bibliográfiának, ennek, valamint a központi katalógusoknak kiadásáért felelősséget vállaljon; állítson fel katasztert azokról az intézetekről, amelyek az országban szakbibliográfiai, szakdokumentációs tevékenységet folytatnak; ilyen módon legyen a nemzeti könyvtár gyűjtőkörén túl is tájékoztató központja, Clearing House-a a tudományos tájékoztatást igénylőknek.

A Symposium ajánlásaiból az derül ki, hogy a begyűjtendő és megőrzendő dokumentumok teljességére kell törekedniük a nemzeti könyvtáraknak.

A varsói és bécsi megállapításokra a továbbiakban állandóan vissza fogok térni. Mondanivalómat négy részre fogom bontani: 1. Helyesnek fogadom el azt a varsói megállapítást, hogy módszer tekintetében különbséget kell tenni a kurrens és a retrospektív nemzeti bibliográfia között, s hogy ezek a különbségek alapvetőek. Mondanivalóm érdemi részében a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia kérdéseivel fogok foglalkozni, éspedig ennek az anyagnak is az 1920-ig terjedő részével, de nem mellőzhetem teljesen a kurrens bibliográfia kérdéseit, hogy bizonyos elvi jelentőségű megállapítást tehessek.

2. Foglalkozni fogok tehát a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia hiányaival.

3. Foglalkozni kívánok a szomszédainkkal való bibliográfiai együttműködés kérdéseivel, éppen e hiányok hatásos kiküszöbölése érdekében, és

4. Végül foglalkozni kívánok azokkal a kölcsönös szolgáltatásokkal, amelyek az anyaggyűjtés és anyagcsere érdekében kívánatosak, és amelyeket kétoldalú kulturális egyezmények útján biztosíthatunk.

A nemzeti bibliográfia tartalma, funkciója és a kurrens nemzeti bibliográfia

Előre kívánom bocsátani, hogy nem fabrikálok valami új elméletet a bibliográfia számára. VORSTIUS-szal tartok, aki az alkotó tudományok iránti tiszteletből tisztes távot kíván tartani ezek és a kutatás számára nélkülözhetetlen, de mindenképpen gyakorlati jellegű segédtudomány, a bibliográfia között.

Így akarom megvizsgálni a retrospektív nemzeti bibliográfia alapjául szolgáló, ám a gyakorlati életet szolgáló kurrens nemzeti bibliográfiát hármas feladata szempontjából:

a) teljes tájékoztatást kell hogy adjon a nemzet szellemi életéről, annak egészéről úgy, ahogy az alkotó szellemi tevékenység nyomtatványok és kiadványok formájában hétről hétre, hónapról hónapra megnyilatkozik;

b) a szellemi termelés dokumentumainak leírása korszerű tudományos és technikai színvonalon egyképp kell hogy szolgálja a tudományos kutatást, a nemzeti művelődés propagandáját, kielégítve mindazok érdeklődését, akik a könyv felé fordulnak;

c) szolgálja végül a kereskedelmi propagandát — („a könyv a többi áru követe”) — és a termelési statisztikát.

Az első pont tartalmazza a *teljesség* problematikáját. A teljesség követelése a tudomány igényéből adódik: semmi olyan dokumentum nem zárható ki, amely tudományos kutatás anyaga lehet. Ezt könyvtári íróasztal mellől eldönteni nem lehet. Hiba volna például fel nem venni egy kiadvállalat egyéni katalógusát azzal az indokolással, hogy a benne foglalt művek amúgyis szerepelnek a kurrens bibliográfiában. Hogyan írható meg akkor egy kiadvállalat története? A példákat a végtelenségig sorolhatnám fel.

A teljesség megvalósítása a kötelepéldányok beszolgáltatásáról szóló rendelkezések végrehajtásán múlik; a rajtuk való őrködés a nemzeti könyvtár feladata. A kibúvókkal szembeni harcot, amelyet egyes nyugati nemzeti könyvtáraknak kell folytatniuk kapitalista kiadók ellen, a mi viszonyaink között nem kell megharcolni; de fel kell venni a harcot bizonyos indokolatlan hivatali korlátozások ellen, kivéve, ha ezek államérdeket érintenek.

Az teljesen mellékes, hogy a dokumentumok regisztrálását egyetlenegy kurrens kiadványban vagy elkülönítve kiadványfajta szerint a kiadványok sorozatában szolgáltatjuk; minthogy azonban egyetlen kiadványban való közzététel a kiadványt megterheli, fennáll az a veszély, hogy a kereskedelmi forgalomba nem kerülő kiadványokat, az ún. „nem-hagyományos” dokumentumfajtaikat: a sokszorosítványokat, a sokszor megénekelt jelentéseket, sőt a nyomtatott alakban megjelenő, állítólag „rövid életű” kiadványokat (cégkatalógusok, kiállítási katalógusok) maga a szerkesztőség rekeszti ki a jegyzékből. Nézetem szerint szakértők vegyes bizottságának kell eldöntenie, hogy milyen kiadványfajta rekeszthetők ki a kurrens nemzeti bibliográfiából, s ezek könnyű hozzáférhetősége mi más módon biztosíttassék. Semmi esetre sem anyagi kérdés: a kiadvány költséges volta legyen döntő a kiadványfajta sorsának kérdésében. A kurrens nemzeti bibliográfia alapja minden későbbi bibliográfiának, a mindenfajta szakbibliográfiáknak különösen. Ez az a fő elv, amelyhez igazodnunk kell. Ne tévesszenek meg bennünket szölamok, pl. az ilyen, hogy „a teljes kurrens nemzeti bibliográfiában elvben egy szegényház jelentése és Marx művei egyenrangúak!” Az átláthatatlanul szövevényes kutatói érdeklődés útjai kiszámíthatatlanok. Kivételek a tudomány kára nél-

kül így is tehető (új, változatlan utányomások, változatlan iskolakönyvek, bizonyos fajta különnyomatok stb. esetében).

Úgy látszik, hogy a helyes megoldás a különböző kiadványfajták kurrens bibliográfiájának rendszere (egyetemi kiadványok, egylapos nyomtatványok, metszetek, műlapok, zeneművek, térképek, kandidátusi értekezések stb.). E tekintetben mintaszerű a szovjet kurrens bibliográfia, és jó példa mellékleteivel a *Bibliographie de la France* is.

A fő alapelvet kívántam tisztázni, mielőtt a nekem kiosztott feladathoz hozzáfoghatok, ez pedig a következő: a teljes kurrens bibliográfia alapja minden későbbi retrospektív bibliográfiának.

A retrospektív nemzeti bibliográfia

Hogy állunk a kurrens nemzeti bibliográfiával szemben felállított fő követelés: a teljesség tekintetében a retrospektív nemzeti bibliográfiánál?

A retrospektív nemzeti bibliográfiában az annyira-amennyire elérhető teljességért való szívós erőfeszítés nemzetközi jelenség.

A XIX. sz. eleje óta tanúi lehettünk egyes nagy szorgalmú bibliográfusok hallatlan erőfeszítéseinek, hogy retrospektív nemzeti bibliográfiájuk annyira-amennyire teljes legyen. Napjainkban ezt a feladatot már csak munkaközösségek vállalják. A cél ma már teljességgel elérhetetlennek látszik. Hogy miért, erre feleletet a bibliográfia története ad.

Vannak szerencsés nemzetek, amelyek más nemzetek segítségével jutnak retrospektív nemzeti bibliográfiájuk teljesebbé tételéhez. 1924-ben a British Museum siet ilyen módon Franciaország segítségére és (Henry THOMAS szerkesztésében) ismerteti *Short Title Catalogue*-jában azokat a tulajdonában levő régi francia műveket, amelyeket 1470—1600 között Franciaországban és másutt nyomtak, s amelyek nem találhatóak meg a Bibliothèque Nationale-ban, 1958-ban hasonló módon segíti ki Olaszországot a tulajdonában lévő 1465—1600 között nyomott olasz könyvek rövidített címfelvételű katalógusával. Látni való, hogy a nemzeti bibliográfia problémái csak nemzetközi együttműködéssel oldhatók meg.

1. A könyvnyomtatás feltalálását követő másfélszáz esztendő jelentős bibliográfiáinak nagy része egyetemes nemzetközi bibliográfia vagy egyetemes szakbibliográfia. Ahogy a mi SYLVESTERünk írta, „a három szent nyelv” (a görög, latin és héber) könyvei szerepeltek bennük. De így is forrásai egy-egy nemzet irodalmainak, ahogy GESNER *Bibliotheca Universalis*-a és későbbi kiadásai forrásai magyarországi latin nyelvű irodalmunknak is.

2. Mindössze négy vulgáris nyelven írott irodalmat is tartalmazó nemzeti retrospektív bibliográfiával találkozunk ebben a másfél században, a XVI. század végéig. Egy némettel (a TRITHEIMÉVEL, mely még az ősnymtatvány korszakban jelent meg), John BALE angol, DONI olasz és LA CROIX DU MAINE és Antoine du VERDIER francia nemzeti bibliográfiájával.

3. Ezek a bibliográfiák egytől egyig tudósok szerkesztette bibliográfiák, könyvtárak anyagára vagy magángyűjtemények feljegyzéseire voltak utalva, világos, hogy munkájukban sok a hiány és pontatlanság. Tudnak ugyan azokról a könyvekről, amelyeknek nyomuk volt a könyvkereskedelemben, de — a vallási és politikai harcok századában vagyunk — az illegális vallási és politikai iratok, hivatalos kiadványok kiesnek belőlük. Szerkesztőik — mint említettem

— tudósok voltak, s így érdeklődésük erősen irodalmi volt, a polemikus iratok, a természettudományi és technikai irodalom nem érdekelte őket.

4. A *Messkatalog*-ok (vásári katalógusok) szintén nemzetközi bibliográfiák voltak, csak a hazai piac későbbi megszervezése idejében jelentek meg kurrens nemzeti bibliográfiák. Ezek a nemzetközi Messkatalogok fontos forrásai a nemzeti retrospektív bibliográfiának, de ugyancsak hiányosak, mert merőben a piac érdeklődését tükrözik.

5. A nemzetközi vásári katalógusokat nemzeti jellegű könyvkereskedelmi katalógusok követték a XVII. században, s ezek időszakonkénti bibliográfiai összefoglalói szintén kereskedelmi eredetűek. A harmincéves háború alatt kezdték meg Angliában, Hollandiában, Belgiumban és Franciaországban is a könyvkereskedelmi újdonságokat időközönként bibliográfiailag összefoglalni. Ezek azonban akkor, amikor a retrospektív nemzeti bibliográfiák nagy vállalkozásai a XIX. század első felében elkezdődtek, már nem voltak fellelhetőek. Így a korai nemzeti bibliográfia és a XIX. század nemzeti bibliográfiai között százötven évre terjedő űr tátong. Ezeket a korai nemzeti bibliográfiákat a bibliográfia történetének írói, Georg SCHNEIDER, BESTERMAN és MALCLÈS asszony következetesen mellőzték, ők csak a tudós bibliográfiákkal foglalkoztak. Jellemző, hogy a British Museum könyvtára sem rendelkezik az 1855 előtti angol kereskedelmi bibliográfiák teljes sorozatával.

A XIX. században keletkezett nagy nemzeti bibliográfiai vállalkozások tehát szerfölött hiányos alapra épültek, néhány nagy könyvtár — ugyancsak nem teljes — anyagára támaszkodtak. Innen hiányos voltak. Huszadik századi új kiadásukban — a „*Short Title Catalogue*”-jellegű kiadásokban — már 100—150 könyvtár régi anyagát vonják össze. Tehát kooperáció útján készültek.

A retrospektív nemzeti bibliográfiák történetének új szakasza kezdődött akkor, amikor — a haladó kapitalista országokban a XIX. század első felében, nálunk és Olaszországban a század harmadik negyedében — a kurrens nemzeti bibliográfia (a retrospektív nemzeti bibliográfia alapjának) folyamatos megjelenése megalapozódott. A XIX. századi anyag retrospektív összefoglalása tehát már viszonylag teljes lehetett.

A tudománytörténet nagy kárát látja a kereskedelmi jellegű korai nemzeti bibliográfia imént előadott mellőzésének, jelentősége kései felismerésének. Hogy csak egy példát említsek, a tudománytörténet adós annak a folyamatnak ábrázolásával, miként foglaltak teret az ún. vulgáris nyelvek a hűbéri rendszer bomlása, a városi polgárság előretörése szakaszaiban, a humanizmus és reformáció korában. Hogyan vívták ki jogaikat a nemzeti nyelvek a latinnal szemben. A harc első fázisában jelentkeznek már nemzeti nyelvű jegyzetekkel, tolmácsolásokkal, magyarázatokkal felszerelt latin nyelvtanok, később a latin nyelvű részeket már valamely nemzeti nyelv szakaszai követik. Közép- és Kelet-Európában 1539-ig a mi SYLVESTERünk latin—magyar nyelvtana az egyetlen vulgáris nyelvtan. Ekkor írja SYLVESTER: „a három szent nyelv, de a magyar is grammatikailag szabályozható, sőt ami a ragozás gazdagságát illeti, a magyar e téren minden más nyelvet felülmúl.”¹

¹ BALÁZS János: *A nemzeti nyelvek nyelvtanirodalmának kialakulása*. Magy. Tud. 1956. 7—12. 313 l.

Ilyen és hasonlóan izgalmas tudománytörténeti vizsgálatok akadozása a korai nemzeti retrospektív bibliográfiák mellőzésére vezethető vissza. Azt lehet mondani, hogy a tudományok — elsősorban a tudománytörténeti kutatások — számára alkalmas bibliográfiai műszerek a felvázolt hiányos alapok következtében csak 1700-ig visszamenőleg megbízhatók. Teljes megbízhatóságról itt sem beszélhetünk.

A régi anyagot egybefoglaló retrospektív nemzeti bibliográfia részlet-problémáiba belebocsátkozva először azt kell meghatározni: mit tekintünk régi anyagnak. Recept e tekintetben nincs. Az angoloknál általában az 1600—1640 előtt megjelent művek, Franciaországban, Németországban az 1700 előtti, nálunk a SZABÓ Károly által megállapított 1711 év előttié, Romániában minden 1800 előtt megjelent mű. Nem önkényes dátumok ezek. Adottságukat meghatározza az egyes nemzetek társadalmi-történeti fejlődése, másrészt retrospektív nemzeti bibliográfiájuk állapota: az alapvető művek. A magyar nemzeti bibliográfia esetében — történetkutatásunk iránya indokoltá teszi az eddigi gyakorlat revízióját. A régi anyag időhatárát kiterjesztendőnek véljük 1867-ig. Indokolásul elfogadható az az érv, hogy a SZABÓ Károlyt 1712-től követő — százötven év szellemi termelését összefoglaló — PETRIK 1860-nal zárul.

A másik megvitatandó kérdés a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia tartalma. Elvi irányítású a varsói konferencia vitaanyagában az a nézetegyezés, amit a retrospektív bibliográfiáról szólva így fogalmaztak meg: „a bibliográfus ne feledje el, hogy irodalomközvetítő és nem történész”, vagyis, hogy az anyag felvételénél a bibliográfus ne érvényesítse jóelőre a történész válogató szempontjait; bízva a válogatást a történészekre, akiknek a részletek iránti érdeklődése kiszámíthatatlan, és nem korlátozódik merőben irodalmi anyagra. Egy XVI. századi várostrom ábrázolásához szükséges lehet a kor ostromló gépeinek egykorú technikai leírására, ez pedig nem irodalmi anyag. A bibliográfia történetének tanulságai támasztják alá ezt a követelést. Ezek a tanulságok a következők: 1. A retrospektív nemzeti bibliográfiák régi nagy könyvtárak anyagát dolgozták fel, és mert jórészt egyéni erőfeszítések eredményei voltak, a felkutatott könyvtárak köre, szükségképpen szűk volt. 2. Ezek a könyvtárak gyűjtőkörük szerint a humán tudományok irodalmát gyűjtötték. 3. A retrospektív nemzeti bibliográfiák szerkesztői főként irodalmi érdeklődésű tudósok voltak. Szemléletük korlátai szabtak határt gyűjtőmunkájuknak. A levéltárakban rejtőző közéleti, hivatali, gazdasági tartalmú anyagot nem vonták be gyűjtőmunkájuk körébe.

Szabó Károly RMK-ja

Ez jellemzi retrospektív nemzeti bibliográfiánk régi anyagát feltáró nagy bibliográfiánkat, a SZABÓ Károlyét is. SZABÓ Károly nagy műve felbecsülhetetlen értékű, de az elmondottak alapján korszerű átdolgozásra szorul. Ez a nagy alkotás a múlt század utolsó harmadában szervesen egészítette ki az Akadémia és a régi Történelmi Társulat által már az abszolútizmus éveiben megindított nagy magyar irodalmi és történelmi forrásgyűjtemények sorozatát. Elindítója volt a régi magyar irodalmi és történelmi emlékek rendszeres kutatásának; máig is nélkülözhetetlen forrásműve az irodalomtörténeti, tudománytörténeti, könyvtártörténeti kutatásoknak. Ösztönző ereje régi nyomtatásos emlékeink további felkutatásában rendkívüli volt. Nyolcvan év telt el a mű I. kötetének

megjelenése óta, s a mű mindazóta változatlanul kutatóink megbecsülésében áll, úgy, ahogy ennek HEINRICH Gusztáv adott kifejezést megjelenésekor: „a legőszintébb elismerés és dicséret nem adhat kellő kifejezést azon hálának, amellyel a szép mű szerzőjének tartozunk”. Az igazi megbecsülést természetesen az jelentette volna, ha az időközben felszínre került „rég Magyarokkal” kiegészített új kiadásai megjelentek volna. Irodalomtörténeti folyóirataink az elmúlt évtizedekben kötetre való új címanyagot közöltek. A *Magyar Könyvszemle* „Magyar Könyvesház” címen rovatot szentelt a pótlásoknak. A századforduló idején az Akadémia is gondolt a folyóiratokban szétszórt új adatok kötetben való összegyűjtésére. A munkával DÉZSI Lajost bízta meg. DÉZSI kétévtizedes gyűjtése azonban nem jelent meg. Hagyatékából Szegeden előkerültek az új adatok egy részét tartalmazó kefelevonatok, a teljes műnek úgy látszik nyoma veszett. Egy élelmes antikvárius — számítva a régi magyar nyomtatványok gyűjtőinek egyre növekvő táborára — SZTRIPSZKY Hiadornál rendelte meg egy pótkötet összeállítását. SZTRIPSZKY — főként a *Magyar Könyvszemle* adatközléseire és néhány bibliográfiára támaszkodva — 1912-ben közzétette *Adalékok Szabó Károly I. és II. kötetéhez* c. munkáját, litografált alakban, mindössze száz példányban, de művének színvonala mélyen alatta állt SZABÓ Károly nagy művének. A két világháború között nem akadt gondozója a RMK-nak. SZTRIPSZKYnek adassék azonban az az elégtétel, hogy amíg élt, SZABÓ Károly új kiadásának ügyét gyűjtésével továbbra is napirenden tartotta.

A felszabadulás után az Országos Széchényi Könyvtárban VARJAS Béla alakított ki egy RMK-munkaközösséget, kieszközölve az Akadémia támogatását. Ehhez a munkaközösséghez csatlakozott az Országos Könyvtári Központnak az a munkacsoportja, amely a nemzeti tulajdonba került felosztott egyesületek könyvtárait dolgozta fel. Ebből a több milliós könyvvállományból jelentékeny számú régi magyar nyomtatvány került elő. Az 1954-ben megalakult Könyvtártudományi Bizottság által kitűzött feladatok között elsőnek és legsürgetőbbnek jelölte meg az RMK új bővített és átdolgozott kiadásainak előkészítését. Szabályzatát a Bizottság sorozatos üléseken vitatta meg, s a munka elkészítéséhez megnyerte az Akadémia I. osztályának teljes támogatását.

Nézzük meg az új munkaközösség eddigi előmunkálatait elsősorban a gyűjtés szempontjából. A következőkben adataimat abból a *Magyar Könyvszemlének* szánt összeállításból merítem, amelyet BORSA Gedeon, az RMK munkaközösség vezetője és DÖRNYEI Sándor volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Munkáját a munkaközösségnek — eltekintve az évtizedek során felgyűlt adatközlésektől — lényegében ott kellett folytatnia, ahol SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád abbahagyta, hiszen SZTRIPSZKY Hiador nem végzett alapos munkát, csak publikált leírásokat összesített, azt sem hiánytalanul. Az új munkaközösségnek, ha munkáját maximálisan kedvező körülmények között végezhetné, el kellene érnie azt a teljességet, amire SZABÓ Károlynak ereje nem tellett. SZABÓ Károly az I. kötetét egyedül állította össze. A II. kötet anyagának összegyűjtéséhez már megnyerte a könyvtárak támogatását, de sok könyvtár anyagához még így sem juthatott hozzá. Nem jutott el Zágrábba, Kalocsára. Nem dolgozhatta fel a régi magyar anyagban leggazdagabb könyvtár, a bécsi Hofbibliothek, ma az osztrák nemzeti könyvtár magyar gyűjteményét. Wittenberg és Halle magyar anyaga már ismert volt, de Prága, Krakkó magyar anyagát nem nézte át senki. A munkaközösség nyilvántartásba vette

a hazai könyvtárakban található régi magyar anyagot (a múltban elzárkózó néhány egyházi könyvtár anyagát is), összegyűjtötte a SZABÓ Károly megjelenése óta megjelent adatközléseket, új leírásokat, és bekérte a külföldről mikrofilmen beszerezhető kópiákat, megteremtve a szomszédos népi demokráciák könyvtáraival való jó kapcsolatokat. A gyűjtésről BORSA Gedeon és DÖRNYEI Sándor azt jelenti, hogy: „a XVI. századra vonatkozóan az adatgyűjtés lényegében befejeződött, most történik az adatok ellenőrzése és rendezése, illetőleg a külföldről mikrofilmen beszerezhető címlapmásolatok bekérése.” Kétségtelen, hogy a mikrofotográfia adta lehetőségek kihasználása a címgyarapításban óriási előre tett lépés a múlttal szemben, de két kérdést mégis fel kell vetni: 1. Lehetséges-e a XVI. századra vonatkozó adatgyűjtés befejezéséről beszélni a bécsi Nationalbibliothek felkutatása nélkül, 2. SZABÓ Károly azért sem érthette el a teljességet, mert csak a könyvek érdekelték, a levéltárakat nem kutatta fel. Szervezett levéltári kutatásról nem szól a BORSA—DÖRNYEI-féle jelentés. Azt hiszem, hogy ezeket a kérdéseket meg kell beszélnünk.

A szabályzat — két év előtti — vitájában a Könyvtártudományi Bizottságban nézetazonosság alakult ki a fontosabb kérdésekben, de a munkaközösség azóta jónak látta az akkor megbeszélt szabályzat egyes pontjainak módosítását. Erről még szólni fogok. Most ismertetem a munkaközösség által vállalt feladatokat:

A) A teljes SZABÓ Károly új „végleges” kiadása csak két lépcsőben valósítható meg; először minél gyorsabban az ún. „rövidített” kiadás készítenő el, hogy a kutatók sürgető kívánságainak eleget tehesünk. B) A régi SZABÓ Károly három kötetre tagolt szerkezetét fel kell adni, mert kötetei más-más szempontból határolják körül anyagukat. (Az első a magyar nyelvű nyomtatványokat, a második a Magyarországon más nyelven megjelent műveket, a harmadik a magyarországi szerzők külföldön megjelent műveit tartalmazza.) Az új bibliográfia egységes szempontú lesz, ezért nyelvre való tekintet nélkül együtt fogja tartalmazni egy-egy korszak magyarországi nyomdai termését, SZABÓ Károlytól eltérően azonban a Horvát-Szlavonországban megjelent nyomtatványokat nem veszik fel. Az új bibliográfia címe: *Magyarország régi nyomtatványai*. A külföldi magyar nyelvű műveket a bibliográfia függelékében közölnék. Ezzel az RMK teljes első és második kötete egybeolvad. C) SZABÓ Károly III. kötetében feltárt, külföldön megjelent, nem magyar nyelvű, de magyarszerzők tollából származó nyomtatványok és a SZABÓ Károly által tervezett IV. kötetbe gyűjtendő külföldi magyar vonatkozású nyomtatványok teljes feltárását, hozzátudva az Apponyiana-t is, a munkaközösség elhalasztja: ehhez még további igen hosszú gyűjtőmunkára van szükség. D) SZABÓ Károly időbeosztásával szemben a munkaközösség a mechanikus időelhatárolást választotta. Ez megfelel a ma már általánosnak tekinthető nemzetközi gyakorlatnak. A „régikönyv” határát az új bibliográfia 1711-ről 1800-ra tolja ki a csehszlovák, lengyel és román bibliográfiák példájára. Az új bibliográfia megjelenése tehát három ciklusban (1473—1600, 1601—1700, 1701—1800) történék. Az első ciklus mintegy 850, a második kb. 4—5000, a harmadik kb. 30 000 tételt fog tartalmazni. Meggondolandó, hogy a XVIII. század terjedelmes anyagát ne osszuk-e el két kötetben (1701—1750, 1751—1800).

Sürgősnek tekinti a munkaközösség az első ciklus, a XVI. századi magyar nyomtatványok munkálatait.

Maradjunk még egy percig a gyűjtött anyagnál. Az első két ciklus kötetei nemcsak a könyveket, hanem az aprónyomtatványokat, a periodikákat, a tér-

képeket és zeneműveket is tartalmazni fogja. A XVIII. századi nyomtatványok körét nagy számuknál fogva a terv szerint önállósított kiadványokban kívánja közzétenni a munkaközösség (tehát a periodika, aprónyomtatványok, térkép, zenemű).

A továbbiakban foglalkozom a szabályzatnak a leírásra, szerkesztésre vonatkozó pontjaival. Minthogy az RMK új kiadása csak a második lépcsőn áthaladva kap végleges formát, világos, hogy a „rövidített” kiadvány nem fog tudni feleletet adni mindenfajta könyv-, könyvtártörténeti, nyomdászattörténeti, irodalom- és művészettörténeti kérdésre, nem lesz olyan részletes sem, mint a régi Szabó Károly. Noha a kézhezvétel alatt adatról adatra a végleges kiadás számára dolgoznak a munkaközösség dolgozói, a „rövidített” kiadványban nem fognak helyet kapni a betűtípusok, könyvdíszek, vízjelek, a nyomdászra, az egyes nyomdatermékekre vonatkozó adatok, és sajnos, nem fog helyet kapni a leírt könyvekre vonatkozó irodalom. A kutatók számára mégis jó kiindulás lesz. Ezt írja a jelentés: „Ha minden jelenleg ismert mű részletes feldolgozását tűznék ki közvetlen célul, ez az előmunkálatok szempontjából előrehaladott XVI. századi kötet esetében is több évi munkát jelentene.”

A „rövidített” kiadás címlapleírás helyett a művek modern szabályok szerinti leírását adja. Megjegyzései utalnak a legjobb részletes leírásra, a hasonló kiadásokra és a helyesbítésekre, változatok különbözőségeire, kronosztichonra az ajánlások végén, az ajánlásokra magukra és a leíróhelyre, arra is, hogy a példány ellenőrzött-e, vagy adatai csak irodalom alapján ismertek-e, s hogy teljeseke-e vagy csonkák.

Ami az elrendezést illeti, a munkaközösség SZABÓ Károlytól eltérően újabban a *betűrendes* mellé állt. Azért mondom, hogy újabban, mert az új RMK könyvtartudományi bizottsági vitájában a meghívott irodalomtörténészek (KLANICZAY Tibor, GERÉZDI Rabán, STOLL Béla) kivétel nélkül az *időrend* mellett nyilatkoztak, CSAPODI Csaba amellet még felhozta, hogy a datálatlan és névtelen nyomtatványok is a kronológia melletti állásfoglalást erősítik. A betűrend védői két okot hoznak fel: 1. sok hely- és év-nélküli nyomtatvány számára csak hozzávetőleges évszám állapítható meg. A XVI. századi nyomtatványok esetében pontos meghatározás csak kb. 20 százalék esetében lehetséges. 2. Gazdaságosabb: egy mű különböző kiadásaira nem kell mindenhol külön utalni.

Nézzük meg ezt a kérdést közelebbről. Az időrend feladása valamennyi engedmény között a legfájdalmasabb. Ebbe nem lehet belenyugodni, mert tudománytalan. A bibliográfia ugyan nem irodalomtörténet, hanem a történeti kutatás segédeszköze, de mert segédeszköz, kímélje a kutató idejét, hiszen a történet kutatója nem nélkülözheti a kronológiát. Enélkül nincs történelem, és a kronológia egy kicsit történelem is. Ha az évszámok sok esetben nem is határozhatók meg, a művek mégis behelyezhetők az egyes szakaszokba, a pontosan meghatározottak után. Érdeemes volna ezt is megvitatni, hiszen ami a betűrendes elrendezés gazdaságosságát illeti, a szerzői névváltoztatásra, a feldolgozott névtelen munkák címeire utalás is felduzzasztja a betűrendet. A betűrend védői természetesen felhozzák, hogy a mutatók beépítése: általános időrendi, nyomdahely, nyomdák, szakmutató, névmutatók és a számkonkordancia javítja a helyzetet. A vitát, azt hiszem, tovább kell vinni.

Minthogy a munkaközösség a rövidített kiadás munkálataival egyidőben a „végleges” számára is dolgozik, beszéljünk még az elkövetkező években esedékes „végleges” kiadás azon vonásairól, amelyek nem fognak jelentkezni

a „rövidített”-ben — a Könyvtártudományi Bizottságban lefolyt vita alapján.

1. A Bizottság túlnyomó többségében — egy vélemény ellenében — az időrendi elrendezés mellé állott. Erről már szóltam.

2. A leírt régi nyomtatványra vonatkozó irodalom feltárása. Kívánatos, hogy az új leírás tüntesse fel a könyvekre vonatkozó irodalmat teljesen, kiaknázva a monográfiákat, kézikönyveket, nyomdatörténeteket. A „rövidített” csak a könyvészeti leírást tartalmazó irodalmat (helyesbítések stb.) szolgáltatja. A „végleges”-ben a jegyzet közölje SZABÓ Károly véleményét.

(A Bizottságnak ehhez az álláspontjához a következő megjegyzést fűzém. — A leírt könyvekre vonatkozó irodalom jelenleg már olyan mértékben van feltárva, hogy közreadásával nem kellene a „végleges” kiadásig várni. Kár volna ezt a nagyértékű tudománytörténeti, könyvtörténeti, nyomdászattörténeti anyagot addig is kiaknázatlanul hagyni.)

3. A tipográfiai elrendezés a véglegesben olyan legyen, mint a GW-é. Tagolódjék 6—7 bekezdésre, minden bekezdés más-más betűtípussal szedve.

4. A típusreperitórium és vízjegykatalógus külön termékként jelenjék meg. Ha ezek mint monográfiák előbb készülhetnének el, mint a „végleges”, úgy a Magyarország régi nyomtatványai-ban a vízjegykatalógus sorszámait fel lehetne tüntetni.

5. Lelőhelyek. A helyi kutatás szempontjából minden lelőhely feltüntetendő. Ismeretlen példányok 5 lelőhelyen felül szerepeljenek. A kolozsváriak mindig!

6. Reprodukciók. A címlap és az első lap másolata.

Ez volt tehát a Könyvtártudományi Bizottság álláspontja.

A menetrend szerint a XVI. századi kötet 1962-ben megjelenhetik. Ezzel egyidőben folyik már a további kötetekre vonatkozó adatgyűjtés és a „végleges” kiadás előkészítése.

Szabó Károly III. kötete és az Apponyiana

„Magyarország régi nyomtatványai”-nak bibliográfiája — az új RMK — csak SZABÓ Károly I. és II. kötetébe illő nyomtatványokat foglalja majd össze teljesebben, bővített és kiegészített kiadásban, és folytatólagosan a PETRIK XVIII. századi bibliográfiájába illő anyagot, de nem tartalmazza még a magyar szerzőktől külföldön megjelent nem magyar nyelvű kiadványokat, amelyeket Szabó Károly és HELLEBRANT Árpád a III. és pótkötetben foglalt össze, és nem tartalmazza a bárhol, bármely nyelven megjelent, magyar vonatkozású kiadványokat, tehát azt, amit gyűjtőnéven hungarica-nak nevezünk, aminek összefoglalására SZABÓ Károly törekedett tervezett 4. kötetében, s amit rendkívüli gondnal és nagy tudással APPONYI Sándor gyűjtött egybe és írt le nagy bibliográfiájában. A munkaközösség — belátjuk — mindennek új feltárására ma még nem vállalkozhatik, nem is vállalkozik, de a feladat fontos, köteleznek bennünket az előmunkálatok: PETRIK Géza, APPONYI Sándor, BALLAGI Aladár, KONT Ignác, GRAGGER Róbert, GULYÁS Pál és nem utolsósorban HANKISS János munkái.

A hungarica fogalmának tisztázásával, a hungarica csoportjainak meghatározásával sok bibliográfus elődünk foglalkozott. SZENTMIHÁLYI János egy a Magyar Könyvszemle 1958. évi kötetében megjelent alapos tanulmányában

kimutatja, hogy mindazok, akik magyar szerzők külföldön megjelent műveit és külföldön külföldiek tollából Magyarországra vonatkozó irodalmat állítottak össze, a legkülönbözőbben értelmezték a hungaricumok jellegét. Idézem:

„SZABÓ Károly a nemzeti bibliográfia anyagához tartozónak tekinti a külföldön magyar nyelven megjelent és magyar szerző külföldön, idegen nyelven megjelent műveit;

KERTBENY Károly mind a Magyarországon megjelent összes műveket, mind a külföldön megjelent magyar vonatkozású műveket a nemzeti bibliográfia által számontartandók közé sorolja;

BALLAGI Aladár sem válogat a művek nyelve, megjelenési helye szerint. Egyetlen kritériuma az, hogy Magyarországgal, illetve Pesttel vagy Budával foglalkozik-e a könyv;

APPONYI Sándor és KONT Ignác csakis külföldi szerzők külföldön megjelent műveit tekinti hungaricának;

A GRAGGER-féle bibliográfia kritériumként az idegen nyelvűséget szabja meg.

A hungaricum tekintetében retrospektív nemzeti bibliográfiánk és kurrens nemzeti bibliográfiánk keretei sem azonosak.”

Afelől nem lehet vita, hogy a nemzeti bibliográfiába beletartozik bárhol külföldön megjelent minden magyar nyelvű nyomtatvány, hogy beletartoznak magyar szerzők műveinek idegen nyelvű fordításai, hogy beletartoznak magyar szerzők idegen nyelven írott művei. Ezeket — állapítja meg helyesen SZENTMIHÁLYI — *elsődlegesen magyar vonatkozásúaknak* kell tekintenünk. E hármas feladat közül az utóbbi kettő minden további nélkül vállalható. E tekintetben SZINNYEI és GULYÁS munkássága példaképül és biztatásul elegendő kell hogy legyen, de ismerve a nehézségeket és GULYÁS Pál munkaerejének korlátait — elvégzése csak kollektív munkával képzelhető el. Sürgősen megfontolandónak tartom SZENTMIHÁLYI János említett tanulmányában foglalt javaslatát, azt ti., hogy „magyar szerzők idegen nyelvű publikációinak regisztrálása a rendelkezésre álló magyar és külföldi biobibliográfiák és életrajzi lexikonok módszeres feldolgozása mellett szükségessé teszi egy *biobibliográfiai dokumentációs szolgálat megszervezését*”. E téren máris nagy és szinte behozhatatlan a késedelem. Ilyen dokumentációs tevékenységet a maga körében jó néhány külföldi intézmény rendszeresen lát el. Franciaországban két intézet is folytat biobibliográfiai dokumentációs tevékenységet. A gyűjtés hatókörét azonban ki kell szélesíteni, a gyűjtőmunka lépjen túl a szépirodalmi érdeklődés korlátain. Az egész világon szétszórta élő magyar tudósok és műszaki emberek munkássága megérdemli ezt a megbecsülést.

Nagyobb és nehezen megoldható szervezési feladatot látok a szomszéd népi demokráciákban élő magyarság irodalmának, tudományos publikációinak regisztrálása kérdésében. Ez az anyag a történelmi-területi elv tiszteletben tartása következtében kiesik a nemzeti bibliográfiából. Megvitatandó kérdés ez, amelyre azonban nem térek ki, mert kívül esik beszámolóim megszabott keretén.

Szólnom kell azonban a bármi módon magyar vonatkozású idegen nyelvű művek feltárásáról. Ezt a csoportját a műveknek soroljuk be a *másodlagos hungaricumok* csoportjába. Érdekes, hogy három tudós bibliográfusunk azok csoportjában, akik hungaricum-bibliográfiákat szerkesztettek, (BALLAGI Aladár, GRAGGER Róbert és HANKISS János) szélsőségesen fogták fel feladatukat. BALLAGI Aladár ötven éven át bújva könyvtárakat és levéltárakat, mindent összeszedett, ami Magyarországgal vagy a magyarsággal kapcsolatos; GRAGGER

Róbertnél e tekintetben csak az idegen nyelvűség volt döntő, HANKISS János a Debreceni Egyetemi Könyvtár 1955. évi Évkönyvében közzétett tanulmányában a könyvtár külföldi könyveinek magyar vonatkozásait tárta fel. Nem kétséges, hogy a magyar történetírás és művelődéstörténeti kutatás ilyen szélsőségesen értelmező bibliográfiát örömmel fogadna. APPONYI Sándor munkájának méltó folytatása lehetne — ez is SZENTMIHÁLYI javaslata — egy *Miscellanea Hungarica* mint-periodikus kiadvány.

A XVIII—XIX. századi magyar bibliográfia és Petrik : „Magyarország bibliográfiája” c. munkájának pótlása

Az állami tulajdonba került könyvanyag feldolgozása közben, különösen a megszüntetett kolostori könyvtárak anyagából több mint 5000 olyan nyomtatvány került napvilágra, amely nem volt megtalálható PETRIKnek a SZABÓ Károlyhoz csatlakozó négykötetes nagy bibliográfiájában. Már az 50-es évek elején — még az Országos Könyvtári Központ keretében — szervezett meg MARKOS Béla egy munkaközösséget, hogy külön kezelje, leírja a PETRIK-féle bibliográfia hiányzó nyomtatványait. Az Országos Könyvtári Központnak az Országos Széchényi Könyvtárba való beolvasztása után a könyvtár kiscelli részlegéből alakított munkacsoport folytatta a munkát, intenzívebben 1958 nyara óta. A munkaközösség jelenlegi vezetője MARKOS Béla, az OSzK ny. dolgozója, tagjai BAYER Lászlóné, KEIL Lóránd, SELIGMANN Gézané, SCHULTZ Lili, SZIGETHY Jolán, WITTEK Lászlóné és WIX Györgyné. Anyagi támogatást az Akadémia egyelőre nem tud juttatni a munkaközösségnek, a Művelődésügyi Minisztérium engedélyével a munkaközösség tagjai munkahelyükön munkaidőkezdve részeseznek. A munkálatok alapja PETRIK páratlan szorgalommal készült bibliográfiája, mely ha tévedésekkel tüzdelte is, nélkülözhetetlen szerszám a kutatásnak. Mégis, nem egy új „PETRIK” megalkotásáról van szó. A PETRIK által átfogott százötven év első száz éve a rövidített SZABÓ Károlyhoz fog csatlakozni, de míg az új SZABÓ Károly „rövidített”, a csatlakozó PETRIK gyűjtés a réginek „bővített” kiadása lesz. PETRIK első nagy ciklusa, a *Magyarország bibliográfiájának* nyomtatvány-anyagát a munkaközösség három részben kívánja feldolgozni, külön-külön foglalkozva a XVIII. század (1712—1800), a XIX. század első és 1850 utáni második felének anyagával. A történeti-területi elv alapján a kor Magyarországnak nyomtatványaival fogja bővíteni a PETRIK—KISZLINGSTEIN ciklusokat is magyarországi nyomdatermékkel, Erdélyt, Fiumét beleértve, de Horvát-Szlavon- és Dalmátország nélkül. Sürgősnek tekinti a munkaközösség a XVIII. századi kötet — illetőleg kötetek — előmunkálatait. A külföldön megjelent nyomdatermékek közül csak a magyar nyelvűeket dolgozza fel. Hiányozni fognak a bibliográfiából azok a magyar szerzőktől idegen nyelven, külföldön megjelent nyomdatermékek és azok a külföldi szerzőktől idegen nyelven, külföldön megjelent magyar vonatkozású művek, amelyek PETRIK bibliográfiájában még helyet foglalnak. Benne maradnak, sőt teljesebben jelentkeznek azok a nyomtatványok, amelyek Magyarországon idegen nyelven jelentek meg, s amelyek az 1860-ig terjedő ciklusból és a későbbiekből kimaradtak. Noha a munkaközösség a hírlapok és folyóiratok feldolgozásával nem foglalkozik, felveszi mindazokat a nyomtatványokat, amelyekre az időszaki sajtó bibliográfiája nem terjed ki. (Tehát részcímnélküli sorozatokat, évkönyveket, naptárakat és

schematizmusokat.) Kirekeszti azonban a szedett szöveg nélküli metszeteket és a levéltári gyűjtőkörbe tartozó hivatali nyomtatványokat (bíróági és közigazgatási iratok, úrlapok, blanketták.) Áll ez különösen a XVIII. század, utolsó évtizedeinek anyagára, hiszen a II. JÓZSEF által kiépített adminisztráció óriási nyomtatvány-tömeget termelt.

A MARKOS-féle munkaközösség eddig az Országos Széchényi Könyvtár rekatalogizált könyv- és aprónyomtatvány anyagát, valamint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár idevágó budapesti anyagát dolgozta fel. Jelenleg is folyik az OSzK ún. müncheni katalógusában foglalt anyagnak, a budapesti Egyetemi Könyvtár Miscellanea anyagának és a Ráday Könyvtár XVIII. századi könyvanyagának feldolgozása. Sorra kerülnek még más könyvtárak XVIII. századi nyomtatványai is.

Az elkészült katalóguscédulákat a kutató megtalálhatja az OSzK magyar nyomdatörténeti katalógusában, ennek anyaga a készülő bibliográfia kéziratának tekinthető. A feldolgozott címek száma eddig: 16 000 cím, köztük kb. 6000 a PETRIK-féle bibliográfia XVIII. századi anyagában nem található. A számítások szerint az 1701—1800-ig terjedő bibliográfia 30 000 címet fog tartalmazni, kb. 8—10 000-re növekszik majd az újonnan feltárt címek száma.

A XX. századi első két ciklus

A XX. századi magyar retrospektív nemzeti bibliográfiának — tudomásom szerint — nincs külön munkaközössége. Minthogy feladatom az 1920-ig terjedő bibliográfia ügyének megbeszélése, legyen szabad még a leendő munkaközösség figyelmébe ajánlanom a következő feladatokat. A század első tíz éves ciklusa még PETRIK Géza munkája volt, csak a befejező kötet sajtó alá rendezése maradt BARCZA Imrére. PETRIK ebbe a ciklusba újra felvette a folyóiratrepertóriumot, de korlátozott terjedelemben. Itt tehát van pótolni való. Az 1911—1920-ig terjedő KOZOCSA-ciklus mellőzi úgy a sajtóbibliográfiát, mint a repertóriumot. Ennek pótlása nagy feladat, úgy vélem a jelen helyzet alapján, elvégzése meghaladja erőnket. Ha már a magyar sajtó retrospektív bibliográfiájára még várunk kell, s a folyóiratrepertóriumra nem vállalkozhatunk, folytassuk a KERESZTY István megkezdte munkát a *magyar sajtó időrendi áttekintéséről* napjainkig. Kutatóink hálásak lennének érte.

A KOZOCSA-féle ciklus más tekintetben is kiegészítésre szorul. Ebben a ciklusba esik a Tanácsköztársaság irodalmi anyaga, és beletartozik a Tanácsköztársaság katonai veresége után Bécsben és sok más városban megtelepedett kommunista és baloldali emigráció nyomtatvány-termelése. Ez a sajtó megindult már 1919 őszén, termelése sokrétű és igen gazdag volt. Tudunk már ez irányú előmunkálatokról; függelékként kellene felvenni a KOZOCSA szerkesztette ciklus pótkötetében.

* * *

Visszatekintve az elmondottakra, megállapíthatjuk: munkaközösségeink szeme előtt egy a könyvtörténet és tudománytörténet módszereivel készült retrospektív magyar nemzeti bibliográfia lebeg, de átmenetileg a kutatás sürgető szükségleteire való tekintettel — vállalják egy címannyal alaposan kibővített, de rövidített kiadás elkészítését, mely azonban (leszámítva a százötven esztendő összefoglaló PETRIK ciklust), nem lesz olyan részletes, mint a

régi. SZABÓ Károly címlapleírásaihoz fűződő jegyzetei a sokoldalú kutatás anyagába vezették be az olvasót, ezért tudományos bibliográfia. A kiegészített „rövidített” kiadás jó kiinduló pontokat fog szolgáltatni a kutatónak, de e tekintetben alig lehet több, mint jó technikai segédeszköz. Különösen három tekintetben nem — és erre akarok újból hangsúllyal még egyszer rátérni: 1. az időrend feladása, 2. a leírt könyvekre vonatkozó irodalom elhagyása és 3. a hírlapok, folyóiratok anyaga és cikkanyaga tekintetében.* Vonatkozik ez természetesen a PETRIK bibliográfia százötven évének és a rákövetkező ciklus folyóirat-repertóriumára is. PETRIK bibliográfiáinak ez a teljesítménye a maga korában nemzeti bibliográfiánkat a retrospektív nemzeti bibliográfiák élére helyezte. A múlt század utolsó negyedében történetkutatóink a SZINNYEI repertóriumra és a PETRIK bibliográfia repertóriumának birtokában olyan műszerekkel rendelkeztek, amelyekért bármely nemzet megirigyelhetett bennünket. A XVIII. és XIX. századi új kiadású bibliográfia munkaközössége a hírlapok, folyóiratok feldolgozásával nem foglalkozik. Ahhoz, hogy ezt a feladatot jól megoldhassa, szüksége volna a retrospektív magyar sajtóbibliográfiára, melynek munkálatai még nem fejeződtek be. Jelentkezik itt egy *lemaradt feladat*, amely — a folyóiratcikksanyag történeti felhasználhatóságát illetően — legalább olyan sürgős feladat, mint az új kiadású XVIII. századi könyv-bibliográfia. Bűn volna a szerzett előnyöket feladni.

Az új nemzeti bibliográfia követelte feladatok tehát nagyok, mert minden mai előmunkálat úgy végzendő el, hogy az egyben a „végleges”-et megalapozó művelet is legyen. Fel kell vetnem a kérdést: vajon az OSzK-ban évek óta már külön megszervezett bibliográfiai osztály létszáma, munkafeltételei meg tudnak-e birkózni a feladatokkal. Nemcsak a már itt vázolt nagy feladatokra gondolok. Az új retrospektív nemzeti bibliográfia munkaközösségei a szomszédokkal való együttműködés nélkül nem oldhatják meg jól feladatait. Ezért erről külön is kell beszélnünk.

Kölcsönös szolgáltatások alapján történő nemzetközi együttműködés a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia érdekében

Külföldi példák alapján mutattam rá a nemzetközi együttműködés eredményességére a retrospektív nemzeti bibliográfia területén. A tervezett új magyar ciklusok valamennyijének jobb megalapozásához szükség lesz a szomszédainkkal való együttműködés megszervezésére, szükség lesz arra, hogy ez az együttműködés intézményesen biztosíttassék a kétoldalú kulturális egyezményekben. Az a nézetazonosság, amely a kérdésben a varsói nemzetközi konferencián kifejezésre jutott, biztató ígérete az együttműködés sikerének. Annak a felfogásnak, hogy „a retrospektív nemzeti bibliográfia a saját nemzeti irodalmának felvételében olyan messzire megy el, ameddig erői megengedik, hogy átfedések jelentkezése a történelem folyamán egy állam keretében élt népek irodalmának retrospektív bibliográfiáiban jó szolgálatok a tudományos kutatók számára, hogy a mentől több oldalról feltárt nemzeti irodalom hasznos a nemzetközi tudományos élet számára”, csak úgy lesz gyakorlati értéke, ha a partnerek közti *kölcsönös szolgáltatásokon* alapul. A magyar kül-

*Időközben a Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottság néven újjáalakult akadémiai bizottság megvitatta az időrend kérdését, és kötelezte az RMK munkaközösséget a bizottság régi határozatainak a betartására. — K. B.

döttek ebben a kérdésben „A szomszéd népek együttműködésének problémái a retrospektív bibliográfiák szerkesztése terén” címmel referátumot nyújtottak volt be a varsói konferenciának.

Befejezésül röviden még két jótanácsot legyen szabad adnom a dolgozó és még munkába álló új munkaközösségeknek. A XIX. és XX. század retrospektív bibliográfia szerkesztői aligha fognak jó munkát végezhetni a *magyar bibliográfiák retrospektív bibliográfiájának* megalkotása nélkül. A másik: mind e bibliográfiai vállalkozásaink számára közvéleményt kell teremtenünk, nemcsak szakasjtónk útján, de minden hozzáférhető tudományos folyóirat útján.

BÉLA KÓHALMI: UNSERE RETROSPEKTIVE NATIONALBIBLIOGRAPHIE (1473—1920).

Die ungarischen Bibliographen haben die vervollständigte und mit zeitgemäßer Methodik aufgenommene retrospektive neue Auflage der ungarischen Nationalbibliographie des vorigen und des Anfangs dieses Jahrhunderts in Angriff genommen. Der Bericht behandelt die prinzipiellen Grundlagen und die Methodik dieser Aufgabe. Als Auftakt bespricht Autor die Übereinkommen und Empfehlungen der zwei, in den jüngst vergangenen Jahren veranstalteten, die Nationalbibliographien behandelnden internationalen Kongresse (September 1957 in Warschau und im September 1958 durch die UNESCO organisiert in Wien). Er ist der Meinung, daß eine internationale Kooperation der Sache der retrospektiven Nationalbibliographien nur dienlich sein kann. Die Lückenhaftigkeit der verschiedenen retrospektiven Bibliographien ist übrigens eine internationale Erscheinung und ist darauf zurückzuführen, daß die Bibliographen der vergangenen Jahrhunderte die Kataloge des Buchhandels keiner genügenden Aufmerksamkeit gewürdigt haben. Verfasser behandelt in Kürze die kurrente Nationalbibliographie, nur um klarzulegen, daß die, eine *Vollständigkeit* anstrebende *kurrente* Nationalbibliographie die Grundlage der retrospektiven Nationalbibliographie bilden kann. Was die territorialen und zeitlichen Bedingungen der Sammlung betrifft, gründet sich der ungarische Standpunkt auf das historisch-territoriale Prinzip. Die durch dieses Prinzip verursachten eventuellen Überdeckungen können — im Einklang mit den Warschauer Empfehlungen — der Forschung nützliche Dienste erweisen.

Hiernach befaßt sich Autor eingehend mit den Richtlinien der Neuausgabe der retrospektiven ungarischen Nationalbibliographie — Károly SZABÓ — Árpád HELLEBRANT: *Régi Magyar Könyvtár* (Altungarische Bibliothek), Géza PETRIK: *Magyarország Bibliográfiája* (Bibliographie Ungarns) und die darauffolgenden Zyklen — in dem er die, für die Durchführung der Arbeiten vorgeschriebenen Bestimmungen analysiert. Die für die Besorgung der Arbeiten gebildete Arbeitsgemeinschaft, welche die Unterstützung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften genießt, gedenkt ihre Aufgabe in zwei Etappen zu lösen. Zuerst wird sie die sog. *abgekürzte* Ausgabe fertigstellen, sodann anschließend die neue, *endgültige* Ausgabe vorbereiten. Der Zweck der ersterwähnten Ausgabe ist den Forschern in möglichst kurzer Zeit ein Handbuch zu bieten, welches sämtliche, seit der, vor 80 Jahren erschienenen SZABÓ—HELLEBRANTschen Bibliographien, *Ergänzungen und zusätzliches Material* vollzählig enthält. Die zweite, endgültige Ausgabe wird sich die GW Beschreibungen beachtend, auf sämtliche Einzelheiten erstrecken. Die Modifizierung der alten Zeitgrenzen und der Bandenteilung — die Gliederung in Jahrhunderte und die Erstreckung des „alten Materials“ bis 1850 — ist im Einklang mit der heutigen, sozusagen allgemeinen Gepflogenheit. Die neue Ausgabe wird den Titel *Ungarns alte Druckschriften* führen und wird in ungefähr sechs Bänden die vom Ende des XV. Jahrhunderts bis 1850 erschienenen alten ungarischen Dokumente enthalten. Die Arbeiten der eine längere Vorarbeit erfordernden Bibliographie von ungarischen Verfassern in fremder Sprache im Ausland erschienenen Werke und der sich mit Ungarn befassender ausländischen Literatur (Hungarica) — die in separaten Bänden erscheinen wird — werden parallel unternommen.

MEZEY LÁSZLÓ

A budapesti Egyetemi Könyvtár VIII. századi Beda-töredéke

A harmincas évek végén Paul LEHMANN, a TRAUBE-féle középlatin filológiai és paleográfiai iskola ma is élő nagy mestere Budapesten járt. Tanulmányútjának célja német kéziratok és töredékek számbavétele és leírása volt. Kutatásai során azonban sikerült három koraközépkori, Magyarországon legrégebbsnek számító kódextöredéket is, paleográfiai és tartalmi vonatkozások tekintetében egyaránt, pontosan meghatározni. E három töredék, az esztergomi Simor-Könyvtárból GREGORIUS MAGNUS *Ezechiel kommentárja*, az Országos Széchényi Könyvtárból egy felső-itáliai *Sacramentarium Gelasianum* töredék (4 folió), továbbá BEDA VENERABILIS *Vita rhythmica Cuthberti*-jének két foliója. Korát tekintve mindhárom töredék a VIII. századba helyezhető. Paleográfiai típusaik pedig a *Sacramentarium* esetében a prekaroling késő semiunciális, véleményem szerint „littera rhaetica” változatában, a GREGORIUS MAGNUS és a BEDA pedig insularis, és pedig az előbbi a „round Hand”, az utóbbi a „pointed Hand” változatokban mutatkoznak meg. P. LEHMANN eredményeit a bajor akadémián ismertette és közzé is tette.¹

Amikor A. L. LOWE professzor és munkatársa, J. S. SIMMONS múlt év elején felszólított arra, hogy a *Codices Latini Antiquiores* X. kötetének előkészítésében magyar részről részt vegyek, e három, P. LEHMANN-féle magyarországi töredékről tudtak csupán. A szerencsés véletlen azonban már évekkkel előbb hozzásegített ahhoz, hogy a 800 előtti töredékek számát még eggyel gyarapíthassam.

A budapesti Egyetemi Könyvtár egyik vetustissimájának (*Mirabilia Urbis Romae*, Venetiis, 1527) kötéstábláját borította egy töredék, melynek — nálunk annyira ritka — insularis írása azonnal feltűnt. A töredék leválasztása után, a két folió-terjedelmű fragmentum a következő méretekben állt előttünk: f. 1 : 165 mm × 115 mm legnagyobb, 86 mm × 115 mm legkisebb; f. 2 : 170 mm × 138 mm, illetőleg 105 × 138 mm. A méretkülönbség onnan ered, hogy a bekötés alkalmával a foliók sarkait négyszögletesen kivágták. Teljesen

¹ LEHMANN, P.: *Mitteilungen aus Handschriften*. Sitzungsber. der Bayer. Akad. Wiss. Phil.-Hist. Abt. Jahrgang 1938. Heft. 4. 4—6. l.; BARTONIEK E.: *Codices manu scripti Latini* (Biblioth. Széchényi). Budapest, 1940, 397. l.; LEHMANN, P.: *Fragmente*. Abhandlungen der Bayer. Akad. Wiss., Phil.-Hist. Abt. Neue Folge. Heft 23. München 1944. 5. l. — A *Sacramentarium*-töredékről: LEHMANN, P. *Mitteilungen*... 7—12. l.; BARTONIEK: *i. m.* 397. l. MOHLBERG C.: *Note su alcuni sacramentarii I. Nuovi frammenti di un Sacramentario Gelasiano dell' Italia settentrionale*. Rendiconti Pontif. Acad. Romana di Archeol. 16 (1940) 131—151. l., 160—170. l. LEHMANN, P.: *Fragmente*, 12. l.; RADÓ P.: *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae*. Budapest, 1947. 30. l. — Az esztergomi GREGORIUS-töredékről: LEHMANN P.: *Eine Gregorius Magnus Handschrift*. Egyet. Philol. Közl. 1938. 130—140. l.

beírt lapok a f. 1-n láthatók. Ez teszi lehetővé a töredék, illetőleg a kódex eredeti nagyságának rekonstruálását. Sorköz, punctorium-lyukak és a lineálás figyelembevételével soronként 10, összesen 180 mm. Az alsó margó 30 mm, a kiadottal összehasonlított szöveg hiány 5 sor = 50 mm. Felső margó kb. 45 mm. A jelenlegi legnagyobb méret (170×140) hosszúságban kiegészítve 260×140 mm eredeti kódex nagyságot mutat.

Az írás, végig egy kéz, a cursiva formata stílusban író, angolszász insularis „pointed Hand”.² A kort, amikor a fragmentumot még különállóan vizsgáltam, a VIII. században jelöltem meg. A töredék különállása a tartalmi vizsgálattal szűnt meg.

A töredék versezet. A sorok írása és a szöveg ezt azonnal elárulta. A közelebbi meghatározást könnyűvé tette az, hogy a f. 2 a verses szöveg végét (desinit) és az explicitet is tartalmazta: „[Expli]cit liber de virtutibus SANCI CONUERSUMUS BERCTI LINDIS FARNENSIS ECCLESIAE EPISCOPI AMEN.” A *Bibliotheca Hagiographica Latina*, a továbbiakban már gyorsan tájékoztató arról is, hogy CUTHBERT lindisfarnei püspök verses életrajzát BEDA VENERABILIS (†730?) írta.³ A *Vita rhythmica* eléggé sok középkori kéziratban és nyomtatott kiadásban jelent meg. A legteljesebb értékű kritikai kiadást Werner JAAGER-nek köszönhetjük.⁴ JAAGER kiadása tájékoztatót a kéziratokról, amelyek Európa különböző könyvtáraiban találhatóak; P. LEHMANN közleménye pedig arról, hogy egy *Vita Cuthberti* töredék az Orsz. Széchényi Könyvtárban is van.⁵ Ez utóbbi, az Egyetemi Könyvtár töredékével összehasonlítva, azonos eredetet árult el: egy kódex részei voltak egykor. Az írás, a méretek megfelelése ezt kétségtelenné tette.

Paul LEHMANN úgy vélte, hogy a töredék, illetőleg most már töredékek, másolási helye York. Legyen szabad azonban meggondolás tárgyává tenni azt, hogy a pointed Hand a kontinensen is számos emléket hagyott, éppen azokon a területeken, ahol a BONIFACIUS (WIENFRIED)-féle angolszász misszió tevékenykedett.⁶ Így töredékeink írásához közel áll egy St. Gallen-i folió, és csaknem teljesen azonos jellegű a fuldai VIII. század-i *Liber traditionum* két megmaradt foliója. Az insularis eredet vagy közvetítés mellett szól még a kevésszámú rövidítés formája: \bar{p} = per; *Quom* = Quomodo. Az *a* betű még többnyire nyitott kurzív formájú, jellegzetesek az *r* és *s* betű, amelyek mélyen az alapvonal alá nyúlnak, valamint a *g* hosszúra nyújtott íve.

Helyesírási sajátosságok: OSZK f. 1, 3. sor: *hostia Tini*; f. 1', 4. sor: *suddellis* (suadelis); f. 2, 1. sor: *coniux* (coniunx); no. 16. sor: *inproba* (improba) EK f. 3', 5. sor: *temtet* (temptet); no. 8. sor: *brabium* (bravium); az *ae* és *oe* diftongusokat néha kiírja, olykor pedig elhagyja, illetőleg egyszerű *e*-vel vagy *e caudatá*val írja.

² Az insularis és stílusai a rotunda és az acuta (Round és Pointed Hand): THOMPSON, E. M.: *An introduction to greek and latin palaeography*. Oxford, 1912. 371—372. l.

³ *Bibliotheca Hagiographica Latina*, n. 2037. Keletkezése JAAGER (ld. köv. jegyz.) szerint 705—716. (Uo. 4—5. l.)

⁴ JAAGER, W.: *Bedas metrische Vita sancti Cuthberti, Palaestra* 198. Leipzig, 1935.

⁵ Ld. 1. jegyzetet.

⁶ Az insularis elterjedése a kontinensen: CENCETTI, G.: *Storia della scrittura latina*. Bologna, 1954. 92—93. l. A BONIFACIUS misszió: A két hivatkozott insularis emlék: *Codices Latini Antiquiores*: VII. 982—982. l. (St. Gallen); STENGEL, E. E.: *Fuldensia III. Fragmente der verschollenen Cartulare des Hrabanus Maurus*. Archiv für Diplomatik und Schriftgeschichte. 2 (1956). Tafel 1—2.

A kritikai kiadás szövegéhez képest hibák is fordulnak elő. E variánsok és mendák számbavétele teszi lehetővé, hogy töredékeink helyét a szöveg-hagyományozásban megjelöljük, és esetleg a másolás körülményeit is tisztázzuk.

Helyesírása a JAAGER által kritikai kiadásához felhasznált kéziratok⁷ közül töredékünket a következőhöz kapcsolja:

M : Tegernsee, XI. sz. München, Staatsbibl. Clm (945).

G : St. Gallen, X. sz. St. Gallen, Stiftsbibliothek, 265.

G¹ : St. Gallen, X. sz. St. Gallen, Stiftsbibliothek, 263.

P : ? X. sz. Paris, Bibliothèque Nat. 2825.

H¹ : ? IX—X. sz. London, British Museum, Harl. 526.

B : ? IX. sz. Besançon, Bibliothèque Publique 186.

C : Glastonbury, IX. sz. Cambridge, Corpus Christi College.

JAAGER a 742. sor variánsai segítségével M G G¹ P H¹ és B kéziratokat egy elveszett X kódexre vezeti vissza,⁸ és így ezekből egy családot alkot. A 742. sor töredékeinkben nincs meg, de a fragmentumoknak e családdal és a C-vel kapcsolata mégis bizonyítható.

A helyesírási sajátosságok kapcsolatai így alakulnak: suadellis: G¹ C; coniu: C; inproba: B; brabium G G¹ B. A variánsok tekintetében már nagyobb önállóságot mutat f. 1, 1. sor: robori (h. robore); f. 1, 7. sor: gurgi (h. gurgite); f. 1', 12. sor: ritilae (h. rutilare); uo. 9. sor: collibis (h. collibus); f. 2', 17. sor: secreta (M G: secreta); f. 3, 6. sor: primaena flore (primaeno flore); f. 3, 10. sor: portusque (portusue); f. 3', 5. sor: temtet naga gloria laudis — teneat: MG; uana gloria G¹; f. 3', 12. sor: ab homines (h. ob homines); uo. uererabilis (h. venerabilis); f. 4, 3. sor gratia (h. gaudia).

Az elírások között legjellemzőbbnek a *uererabilis* elírást tartjuk. A másoló az *n* betűt *r*-nek látta. Ez megmagyarázható az esetben, ha mintapéldánya insularisban, de a teljesen textualis Round Hand stílussal íródott. Ennek betűsorában ugyanis néha az *r* betűnek a szárból kiinduló hullámvonalát nem vízszintesen vezetik, hanem az alapvonal felé lehajlítják, így az *n*-nel könnyen összetéveszthető. Ilyen esetre példa a canterbury evangéliumos könyv a VIII. századból.⁹ A töredékek scriptora ezzel a másik insularis gyakorlattal nem volt teljesen ismerős. Az *acuta*, a pointed Hand ismeretében és gyakorlatában eléggé könnyen és szépen írta le a szöveget egy olyan mintapéldányról, mely Round Hand stílusban másolva, egy, az M G P H¹ kézirat-csoport őse, az *a* által hagyományozott szöveghez közelálló változatot tartalmazhatott.

A másolás helye a fentebb elmondottak alapján, a kelta (Columban), vagy még inkább az angolszász misszió valamelyik délnémetországi központja (St. Gallen, Fulda, Würzburg, Regensburg, Salzburg stb.) lehetett.

A kérdés most az, hogyan kerülhetett a töredék, helyesebben az eredeti kézirat Magyarországra? Az OSzK-darab eredetileg egy, JANKOVICH Miklós által adományozott, XVI. századi nyomtatott könyv kötésére szolgált.¹⁰ A könyv egy XVIII. században felosztott magyarországi kolostoré lehetett.

⁷ JAAGER: *i. m.* 24—32. l.

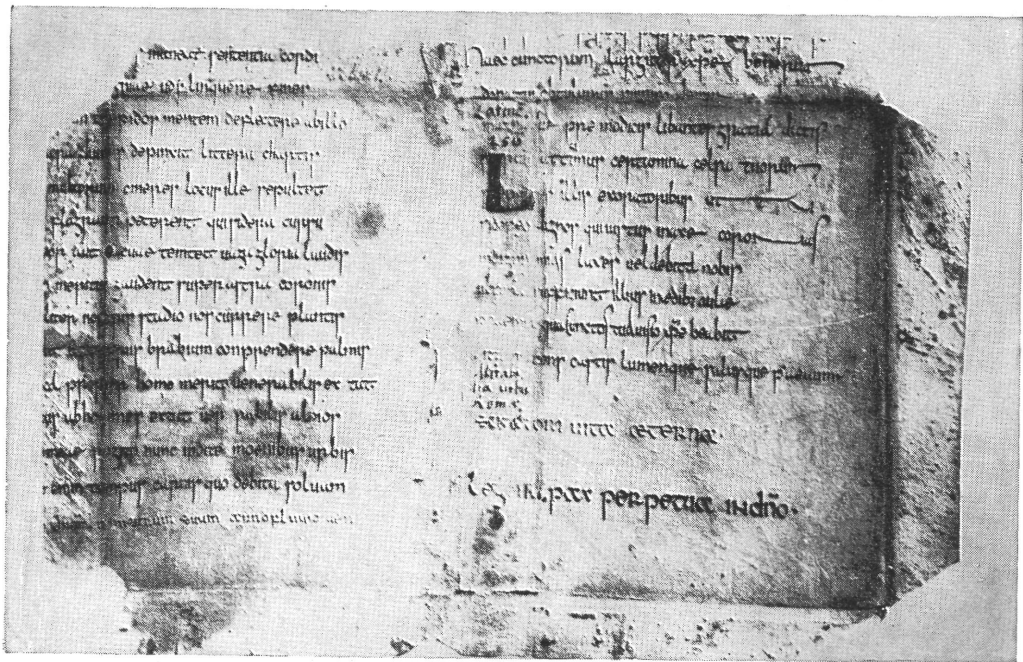
⁸ *Uo.* 35—36. l.

⁹ THOMPSON: *i. m.* facsimile 141, 142.

¹⁰ BARTONIEK: *i. h.*

1. ábra

2. ábra

Az Egyetemi Könyvtárban levő másik darab a pozsonyi jezsuiták birtokában volt.¹¹ Az utóbbi a Társaság feloszlatása után egyenesen az Egyetemi Könyvtárba került, az első viszont magánkezeken át vándorolhatott a műgyűjtő JANKOVICHHOZ. Miként kerülhettek Magyarországra? A kérdésre nehéz a válasz. Az mégis bizonyos, hogy a XI. század előtt nem. A magyar államalapítás és az első király egyházszervező tevékenysége nyitották meg az ország kapuit a nyugati kultúrájuk előtt is. A dél-német területeken addigra az angolszász misszió már régen véget ért. Az egykori szigetországi bencés alapításokból kerültek ki nagyrészt az ország első papjai, világi és szerzetes klérus egyaránt. Hogy milyen nagy jelentőségű volt a másodlagos „insularis” egyházi-művelődési hatás, a magyar kereszténység kezdetein, már másutt részletesen kimutattam. Egyházi szervezetünk, az istentiszteleti rend ennek a területnek hatását mutatja.¹² A XI. század harmadik évtizedének végén a kelta-angolszász alapításból kifejlődött St. Emmeram — Regensburg egyik szerzetese járt Esztergomban,¹³ ahol az érsek szerzetesei és klerikusai még együtt éltek, amint ez a BONIFACIUS-féle misszió területének „Domklostereiben” is¹⁴ szokás volt. A magyar érseki székhely és az insularis írásos kódexeket őrző dél-német püspökségek és apátságok ősi kapcsolatainak útján juthattak el ide a BEDA-töredékek eredeti, teljes kézírata, esetleg társai. A főszékesegyház könyvtárában hanyódhattak olvasatlanul és lassanként — szokatlanná vált betűi miatt — olvashatatlanul mindaddig, míg az erősen elrongálódott kódexet a török elől menekülő érsek és káptalana Pozsonyba magával vitte.¹⁵ Az ekkor már talán darabjaira széteső kódex nem jutott el a primási káptalan menedékhelyére, Nagyszombatba, hanem a Pozsonyban letelepedő jezsuiták, a Tridentinum utáni érseknek kedvencei, könyveiket kötötték folióiba.

Vizsgálódásainkat tehát így foglalhatnánk össze. BEDA VENERABILIS *Vita Cuthbertijének* e legrégebbi töredékeinkből ismert másolatának kódexét insularis rotunda (Round Hand) stílusú dél-angliai eredetű példányról, egy dél-németországi, BONIFACIUS-féle alapítás scriptoriumában írta le egy, a csupán acutával ismerős scriptor. Munkájának eredményét talán a XI. század fordulóján, dél-német Domklosterekből Magyarországra érkező szerzetesek vagy világi klerikusok hozták magukkal Esztergomba. Pozsonyba és később az ottani jezsuiták kezébe az esztergomi érsek és káptalan menekülése alkalmával juthatott.

Az Országos Széchényi Könyvtár BEDA-töredékének szövegét, miután azt P. LEHMANN már részletesen ismertette, itt nem közöljük. A töredék szö-

¹¹ „Collegii Sanctissimi Salvatoris Posoniensis Societatis Jesu”.

¹² MEZEY L.: *Text- und Schriftgeschichte des Antiphonale Albense, Der Grazer Kodex, Ungarns ältestes Gesangbuch*. Bp. — Graz, 1962. (Megjelenés előtt.)

¹³ Arnolfus (Arnoldus) praepositus S. Emmerammi ep. Frisingensis, M G H, Perts SS, IV. 543—574. I. GOMBOS A.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. I. Bp. 1937. n. 689.

¹⁴ MITTERER, S.: *Die bischöflichen Eigenklöster in den vom Hl. Bonifazius 739 gegründeten Bayerischen Diözesen*. München, 1929. 7—38. I. WÜHR, W.: *Die Wiedergeburt Montecassinós unter seinem ersten Reformabt Richer von Niederalteich* (†1055). Studi Gregoriani. Abb. di S. Paolo di Roma, 1948. 370—385. I.

¹⁵ KOLLÁNYI F.: *Esztergomi kanonokok 1100—1900*. Esztergom, 1900. XX.

vegének és a JAAGER-féle kiadásnak sorszámozását, mivel azt LEHMANN beszámolójában nem találtuk, a következőkben mutatjuk be:

- f. 1 Quomodo uentis, oratione mutatis, rates oceano reuocauerit JAAGER: 95—111.
 f. 1 JAAGER: 112—119, uo. c. IV Quomodo cum pastoribus positus animam sancti aedani episcopi ad caelum ferri ab angelis aspexerit. JAAGER: 120—129.
 f. 2 c. XIII Qualiter demonium ab uxore cuiusdam necdam adueniens eiecerit JAAGER: 340—358.
 f. 2 JAAGER 359—372 és 373—375.

Az Egyetemi Könyvtár töredékének szövegét teljes egészében közöljük. A kiegészítések és az interpunkció JAAGER kritikai kiadásából.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, VIII. sz. Beda, f. 1

- 724 turpiter infecto deuitet ce[dere bello,]
 725 Et magis extremi ne ui superatu[s agonis]
 Iam prope perceptis fraudetur [ab hoste coronis,]
 qui longo nitens uacuare labore fidele[s]
 ultima iam maiore quatit sub tempora [pulsu.]
 Denique me crebris primaue a flore nefand[us]
 730 insidiis agitabat, et haec modo quinque dier[um]
 pugna dolos superat transacti temporis o[mnes.]
 sed facile infandi Christo duce tela repress[i,]
 cum nec parua cibi potusque alimenta dar[entur]
 tabenti, licet ista loco nec membra mouer[em.]
 735 Uos quoque celsa precor seruetis iura pe[rennes,]
 caelestis patrum uobis quae regula cauit,
 ipse uel exiguis sueram quae promere d[ictis,]
 738 dum sata, quae proceres summi seruere, [rigarem.]

f. 1'

- 743 [Ultima iamque patris] maneat sententia cordi
 [Expedit istius pa]triae uos linquere fines
 745 [Limite quam] trepidos mentem deflectere ab illo,
 [Quem sa]cra diui[ni]s depinxit littera chartis.
 [Nec quia] multorum cineres locus ille sepuldet,
 [Aurea] flagranti peterent qui sidera cursu,
 [Vos fa]vor aut [ua]cuae temptet uaga gloria laudis;
 [Illi nam] meritis gaudent super astra coronis.
 [Haud a]lter nostris stadio nos currere plantis
 [Conven]it, et propriis brabium comprehendere palmis.
 [Nec loc]a propter homo merito uererabilis extat,
 [Sed lo]cus ob homines extat uererabilis almos.
 [Meque] meae rogito nunc indite moenibus urbis,
 [Instat] enim tempus, carnis quo debita soluam.
 c. 35 Quomodo ministrum suum a profluuio uentris sanauerit aegrotus

f. 2.

- 970 Haec tibi, cunctorum largitor, christe, bonorum,
 dona [tui obtulimus summo de munere doni]
 magnaue pre modicis libantes gratia dictis
 sanctorum attigimus certamina celsa tuorum,
 sperantes, illis exoratoribus ut tu,

- 975 sidereo dignos qui iustus in axe coronas,
indignis mitis laxes uel debita nobis.
ultima sufficiunt illius in aedibus aulae
praemia, qua cunctos tua visio, Christe, beabit,
uita manens castis, lumenque salusque per aeuum.
- f. 2' Scriptori uita aeterna, legenti pax perpetua in domino.
[Explicit liber de virtutibus SANCI CYDBERCTI LINDISFARNENSIS ECC-
LESIAE EPISCOPI AMEN¹⁶

LÁSZLÓ MEZEY: TWO FRAGMENTS OF THE I VITA RHYTHMICA
CUTHBERTI BY BEDA VENERABILIS

Four folios survive: 2 at National Library, 2 at University Library both in Budapest, used strengthening bindings to a XVI cent. *Mirabilia Urbis Romae* (Univ. Library) and a XVII Cent. german Book (National Library).

The most complete folio measures: 180 × 140 mm (115—80 mm) in one columne of about 18 lines. Prickings are seen in inner margins. Bounding lines are not to see. Gatherings not signed. Heading red to each chapter and to Explicit in majuscules. Punctuation used only at the end, with three points. Rare used abbreviations include the Insular forms: *p* = *per*; *Quom* = *Quomodo*. Spelling normal except: *brabium*, *beabit* (beaut).

Vellum insular type. Ink blackbrown. Script is very elegant Anglo-Saxon minuscule, *a* most is open, scarce the normal minuscule form; characteristic are *r*, *s*, far below the line, long bow of the *g*; *i* without point; contemporary correction f. 2.

The Text: Werner JAAGER: *Bedas metrische Vita sancti Cuthberti*. Palaestra 198 — Leipzig, 1935.

f. 1 :	lines 95—111
f. 1' :	112—119
	cap. IV—
	120—129
	cap. XIII.
f. 2 :	340—358
f. 2' :	359—372
	cap. XIV.
	373—375
f. 3 :	724—738
j. 3' :	745—756
	cap. XXXV.
f. 4 :	970—979
f. 4' :	Explicit.

¹⁶ A cikk nyomdába adása után került kezembe Hans HORNING cikke (*Ein Fragment der metrischen St. Cuthbert-Vita des Beda im Nachlass der Brüder Grimm*. Scriptorium. 14 (1960) 344—346. l.), mely egy, a tübingeni Egyetemi Könyvtárban talált BEDA-töredékről számol be. Bár a szerző a LEHMANN-féle töredékekkel egy kódexből származtatja; méretek, füzetbeosztás, díszítés és — amennyire az eléggé gyenge fényképek alapján megállapítható — csak egy scriptorium, de nem egy scriptor munkájáról lehet szó.

SCHEIBER SÁNDOR

Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban

A könyvnyomtatás hadat üzent a kódexirodalomnak, a könyvkötők a kódexek kíméletlen pusztítóinak bizonyultak. A kezükre került kéziratokat felszabdalták és kötéseikhez felhasználták segédanyagul, olykor egész lapokat alkalmaztak a könyv előzéklapjául vagy borítására. A héber kódexekhez könnyen juthattak hozzá. Itthon is, külföldön is a zsidók gyakori kiűzésekor a város, az egyház rátette a kezét az elhagyott, gazdátlan zsidó kéziratokra, s az erős pergamenlapokat a könyvkötők rendelkezésére bocsátotta, akik teljes kötéstáblákat, előzéklapokat vagy bordacsíkokat vágtak belőlük. Mégis igazságot kell szolgáltatnunk ezeknek a könyvkötőknek. Nem pusztítói, hanem megőrzői voltak annak a csekély anyagnak, ami megmaradt. A teljes kódexeknek nyomuk veszett. Amit a középkori magyar zsidóság könyvkultúrájából ismerünk, az ezekből a bekötési táblákból volt rekonstruálható.

A magyarországi bekötési táblákban található — akár magyar, akár külföldi eredetű — héber kéziratokból eddig már bemutattunk 32 darabot.¹ Az azóta eltelt időben újabb 36 jutott tudomásunkra. Ezek közül nem egyet HORVÁTH Antal Tibor, PATAKI János és SAJÓ Géza szívességének köszönünk, akik a magyarországi ősnymtatványok katalógusát készítvén elő — ebben mi dolgoztuk fel a héber ősnymtatványokat — figyelmeztettek a héber bekötési anyagra. Egyikre-másikra SASVÁRI Dezső hívta fel a figyelmünket. A soproni töredékeket — 14 kódex kiszakított lapjait — elhagytuk, mert másutt feldolgozást nyertek.²

Amint említettük, a magyar zsidóság története szempontjából fokozott érdeklődésre tarthatnak számot a magyarországi eredetű héber kódexek. A mostani anyagban ezek a következők:

1. *Pozsony*. A pozsonyi 1439-ből származó I. telekkönyvben³ egy *Tóra*-töredék (3. szám) és egy *Jálkut Simóni*-lap (25. szám) található. A II. telekkönyvben egy *Talmud*-kódex két lapja (12. szám). Ezek valamely zsidóellenes megmozdulás során juthattak a város tulajdonába. Talán 1446. június 16-án (Úrnapján), amikor betörték a Zsidó utcába, és kirabolták a zsinagógát, valamint a magánházakat („den hat man iere schül und heuser aufgeprochen

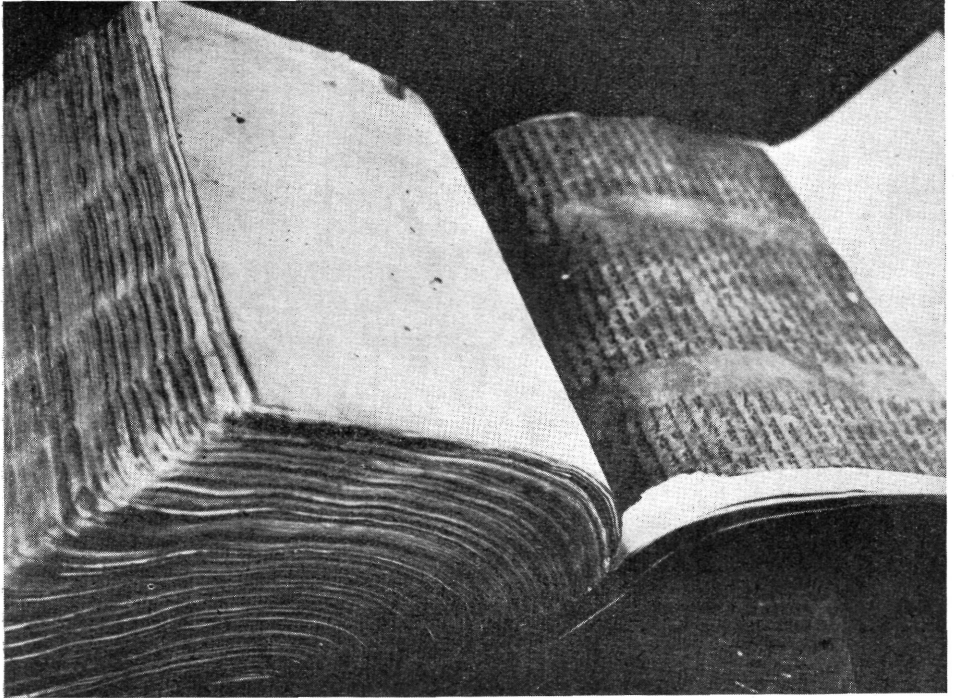
¹ *Magy. Könyvszle.* LXXIII. 1957. 105—115. l.; *The Joshua Bloch Memorial Volume.* New York, 1960. 19—28. l.

² *Soproni Szle.* X. 1956. 319—334. l.; *Talpijot.* VII. 1957. 89—98. l.; *Samuel K. Mirsky Jubilee Volume.* New York, 1958. 285—312. l.

³ A pozsonyi középkori telekkönyv két kötetének leírását Kováts F. adta: *Preßburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Spätmittelalter.* Zeitschr. Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung. XXXIX. 1918. 45—87. l.; XL. 1919. 1—69. l.; *M. Zs. Oklevéltár.* IV. Bp. 1938. XIV. l.

mit gewalt, und seu beraubt’').⁴ Minthogy a pozsonyi középkori zsidó életnek ez ideig ezek az egyedüli tárgyi emlékei — egyetlen sírkő sem maradt ránk a népes hitközség temetőjéből⁵ —, igen jelentősek számunkra. Talán a pozsonyi zsidók könyveiből való egy 1630-i pozsonyi nyomtatvány táblája is, amely egy kéziratos nagyünnepi imádságos könyvből (*Máczor*) készült (32. szám).

2. *Sopron*. A kőrmendi BATHYÁNY-levéltárban a második világháború idején előkerült a *Túrím* című törvénykönyv négylapos töredéke, amely már 1541-ben a BATHYÁNY-uradalom tulajdona volt, és a Dobra, valamint

1. ábra

Muraszombatra vonatkozó úrbéri összeírás kötési táblájául szolgált (30. szám). BÜCHLER Sándor, aki ismertette a fragmentumot,⁶ több lehetőség között latolgatva arra is gondolt, hogy „egy olyan könyvnek kiszakított darabja volt ez, melyet másfél évtizeddel előbb, 1526-ban Sopronból hordott el a garázda tömeg.” Sejtése beigazolódott, mert ugyanennek a kódexnek további töredékei a Soproni Állami Levéltárban szolgáltak bekötési táblákként.⁷

3. *Bártfa*. Anyagunkban ezúttal is akad négy olyan nyomtatvány, amelynek bártfai, pontosabban Georgius PETRI-féle kötésében héber kódex-maradványok vannak: egy *Biblia*-példányból (1. szám) és két *Talmud*-fóliánsból (19—20., 21. szám). Ezek a XVI. század első évtizedében tehát

⁴ SCHEIBER: *Magyarországi zsidó feliratok*. Bp. 1960. 67—69. l.

⁵ SCHEIBER, *i. m.* 76—77. l.

⁶ *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Bp. 1947. 311. l.

⁷ *Soproni Szle.* X. 1956. 332—333. l.

már Bártfán voltak. Akkori zsidó településről nincs ugyan tudomásunk, de már 1521-ben dokumentálni tudjuk lengyelországi zsidók — nyilván kereskedők — feltűnését.⁸ Talán ezek útján kerülhettek oda héber kéziratok.

4. Győr. A középkortól kezdve kimutatható a zsidók megtelepedése Győrött.⁹ Megvan tehát a lehetősége annak, hogy a XVIII. század eleji győri kőtséből kibontott *Háftára*-kézirat (11. szám), valamint egy többlapos töredék MÁJMÚNI *Misné Tórájá*-ból (26. szám) győri eredetű, s így további adalékul tekinthetők a régi magyar zsidóság könyvtárához.

2. ábra

5. Szombathely. Bár 1687-ig nem lakhattak zsidók Szombathelyen,¹⁰ mégis elképzelhető, hogy az ottani domonkosok tulajdonában volt *Biblia*-kódex (7. szám) a környék régebbi zsidó településeinek egyikéből vetődött oda.

Tárgyi csoportosításban így fest a most bemutatásra kerülő anyag: *Biblia* : 10, *Háftára*: 1, *Talmud*: 11, *Talmudkommentár*: 2, *Midrás*: 1, *Törvénykódex*: 5, *Liturgia*: 6.

Bizonyosra vehető, hogy ez a szám az észak-magyarországi könyvtárak szisztematikus átvizsgálása során tetemesen gyarapodni fog. Annak a reményünknek adunk kifejezést, hogy dolgozatunk ilyenekre felhívja a könyvtárosok és levéltárosok figyelmét.

⁸ M. Zs. *Oklevéltár*. V/1. Bp. 1959. 137. 1. No. 282.

⁹ KEMÉNY J.: *Vázlatok a győri zsidóság történetéből*. Győr, 1930. 12—13. 1.

¹⁰ BERNSTEIN B.: *A zsidók története Vas megyében*. Magy. Zsidó Szle. XXX. 1913. 249. 1.

I. Biblia

1. *Gen. XXVI. 30—XXVII. 1 ; XXVII. 2—10 ; XXVII. 13—19 ; XXIX. 12—21.* Bártfai Sz. Egyed templom könyvtára. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumában. (Jelzete: 13—15.)

ALEXANDER DE HALES: *Summa universae theologiae* (Nürnberg, 1481—1482.) II—IV. kötetének bordájában csikok vannak egyazon fólió alakú, pergamen *Biblia*-kódexből, amelynek minden mondatát Targum követi. A bibliai szöveg pontozott. A töredékek többnyire fejjel lefelé kerültek a kötetekbe. A *Biblia* magyarországi provenienciája mellett bizonyít, hogy a kötés Georgius PETRI-től származik, tehát a XVI. század első évtizedében már itt volt. ÁBEL Jenő nem tudta a kódexet azonosítani: „Georgius Petri-féle bőrkötés, melyhez valamely héber kézirat használtatott. A második részt, melyen rajta van Bártfa városának verses címere, maga Georgius Petri lap-számozta.”¹¹

2. *Gen. XXVI. 31—XXVII. 1 ; XXVII. 14—19 ; XXX. 4—10, 11—16.* Bártfai Sz. Egyed templom könyvtára. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumában. (Jelzete: 33, 35.)

Biblia Latina (Basel, 1502.) I. és IV. kötetéhez az 1. szám alatt ismertetett *Biblia*-ból vágott csikokat Georgius PETRI a fenti gyakorlata szerint: következetesen itt is megfordítottan kötötte bele. Amint a mondatok jelzetéből is kitűnik, jórészt ugyanazon kolumna további csikjai ezek, mint amelyből az 1. számú műben vannak. ÁBEL ezúttal nem jelzi, hogy a kötésben héber kézirat található.¹²

3. *Gen. XXXVIII. 9—XL. 11.* Bratislavai Városi Levéltár. (Jelzete nem ismeretes.)

Az 1439-ből származó telekkönyv (*Grundbuch*) I. kötetének előzéklapja egy *Tóra*-tekeres három hasábjára. Kétségtelenül valamilyen zsidóüldözés, kiűzés vagy rablás során került a város tulajdonába, talán — mint a bevezetésben felvetettük — az 1446-i pogrom idején. KRAUSZ Sámuel közlés alapján tévesen tudja, hogy két hasáb maradt meg belőle (az általa adott kezdőszavak sem egyeznek meg), majd így folytatja: „weist alle Merkmale einer rituellen Torarolle auf, doch ist es bereits löcheriges, rauchiges, fehlerhaftes Pergament.”¹³ S. WEINGARTEN most megjelent művében még kevesebbet tud róla: „A pozsonyiak ajkán az a hagyomány él, hogy a kötés *Tóra*-hasábokból készült.”¹⁴ Mi először adunk pontos felvilágosítást róla, és közöljük képét is. (Ld. még a 25. számot.) (1. ábra.)

4. *Lev. XXII. 2—XXIII. 10.* Magy. Tud. Akadémia Könyvtára. (Jelzete: R. 1425.)

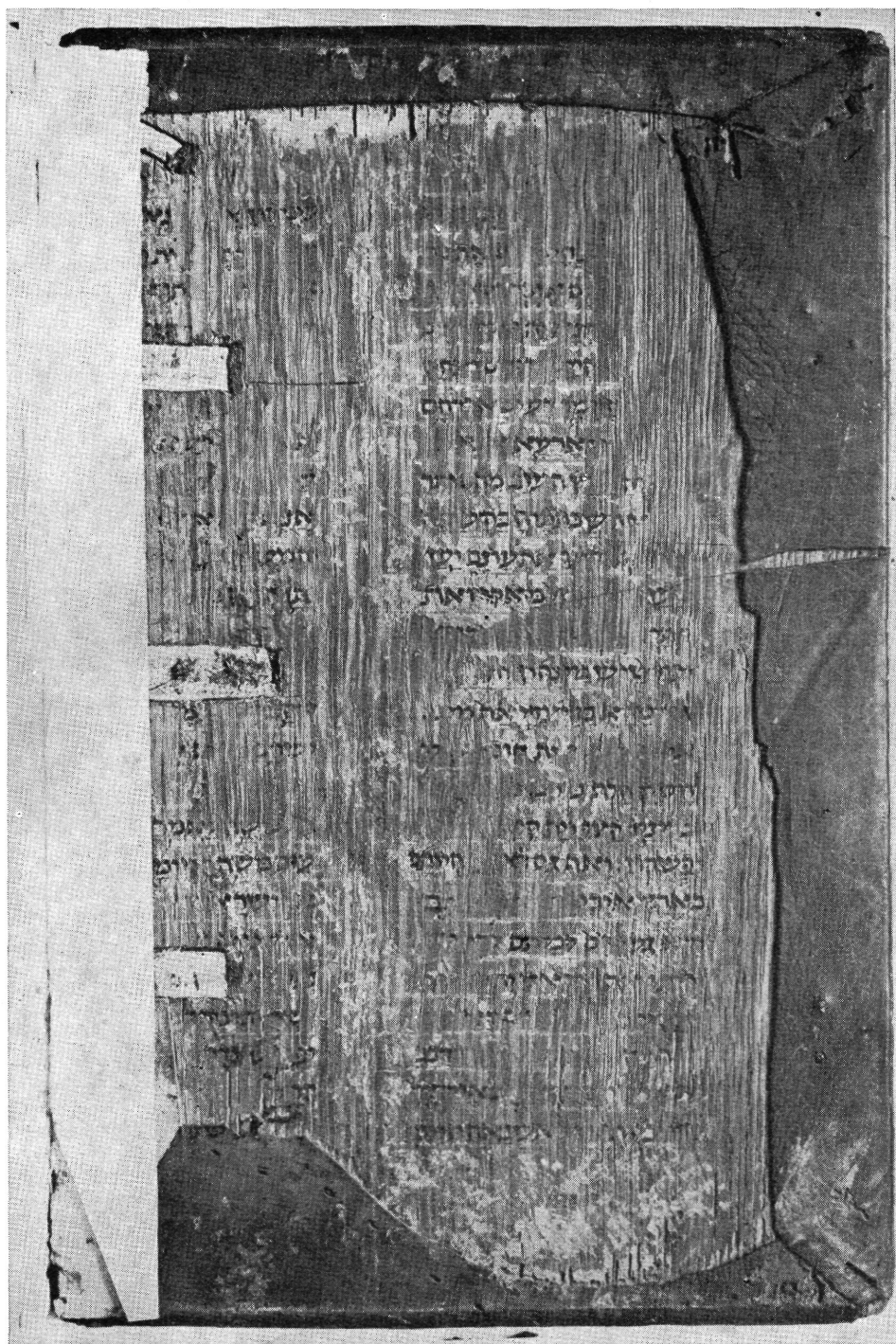
THOMAS DE AQUINO: *Quaestiones* (Venetia, 1478.) című mű végén, hogy védjék az ősnymtatványt, *Tóra*-példányból vágtak egy fóliónyit. Két kolumna látható belőle. Az ősnymtatványon ez a bejegyzés áll: „Ex libris Joan. Martini Wurtegart”.

¹¹ ÁBEL J.: *A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története.* Bp. 1885. 150. l.

¹² ÁBEL: *i. m.* 154—155. l.

¹³ KRAUSS S.: *Pressburger Synagogen.* Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart. Ed. H. GOLD. Brünn, 1932. 91—92. l.

¹⁴ WEINGARTEN S.: *History of the Jews of Bratislava.* (Héber.) Jerusalem, 1960. 16. l.

3. ábra

4. abra

5. *Lev. XXVI. 42—XXVII. 2.* Székesfehérvári Püspöki Könyvtár. (Jelzete: Inc. 192.)

PETRI HISPANI *Logica* (Venetiis, 1487.) című műben, a belső fatáblán az egykor beragasztott és kiszakított hártyalap lenyomata elárulja, hogy két-hasábos, pontozott héber *Biblia*-kódexből volt való. A szöveg ma is olvasható. (3. ábra.)

6. *Num. XVIII. 6—12 ; XIX. 21—XX. 8 ; XX. 8—15 ; XXI. 30—XXII. 4.* Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete: Inc. II. 36.)

GUILLERMUS VARRILONG: *Quatuor libri sententiarum* (Venetia, 1496.) című ősnymotatvány eredeti bőrkötése mindkét táblájának belső oldalára kisalakú, pontozott, héber *Biblia*-kódex két-két levele van ragasztva. Mindkét helyen csak két-két lap olvasható. A XXII. 2-nél a margón ez áll: פֶּרֶשׁ, ami új hetiszakasz kezdetére utal. (2. ábra.)

7. *Deut. IV. 25. skk.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete még nincs.)

B. ANTONINI ARCHIEPISCOPI FLORENTINI *Summae Sacrae Theologiae . . . Pars Quarta* (Venetiis, 1671.) bordájában héber *Biblia*-kódex másszórai jegyzeteinek csíkjai láthatók. A nyomtatvány bejegyzése („Conventus S. Martoni Sabariensis in Ungaria Ord. Praed.”) szombathelyi domonkos eredetre mutat.

8. *Deut. VI. 4—9.* Székesfehérvári Püspöki Könyvtár. (Jelzete: Inc. 412.)

Johan. NIDERI *Praeceptorium legis seu expositio decalogi* (Basileae, 1470.) című ősnymotatvány elülső bekötési táblájának belső oldalára egy *Mezuza* hártýája van beragasztva.

9. *Ezékkiel XX. 32—34.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete még nincs.)

Emmanuel ALVARUS: *Celeberrima et emendatissima grammatica cum indice* (Patavii, 1687.) című nyomtatványának bekötési táblája *Biblia*-kódexből való, amely minden pontozott héber mondat után pontozott Targumot tartalmaz. A bejegyzés („Inscriptus Bibliothecae Szegediensis”) szegedi provenienciára utalna. Nyilván azonban a kötés még külföldön készült. Korai időből csupán a szegedi Izsák zsidóról tudunk, aki 1524—1527 között tűnik fel SZAPOLYAI János szolgálatában, később Nagyszombatba költözik, majd követi urát Lengyelországba FERDINÁND csapatai élől.¹⁵

10. *Eszter IV. 11—V. 5.* Scheiber Sándor könyvtára. (Jelzete nincs.)

Unruhiger Wall-Bruder aus dem Judenthumb ||*Das ist: Wunderbare Erzählung von einem Jüden Ahasverus genannt . . .* (S. l. 1660.) című aprónyomtatvány *Eszter*-tekeres (*Megilla*) töredékébe van kötve.

II. Háftára

11. *II. Kir. XII. 6—17 (שְׁקֵלִים)* ; *I. Kir. V. 26—28* : וִיקְרוּ לִי תְרוּמָה ; *Ez. XLIII. 19—27 (תְּצוּהָ)* ; *I. Kir. XVIII. 20—26* : בִּי תִשָּׂא. Váci Püspöki Könyvtár. (Jelzete nincs.)

XVII. századi ötkötetes nyomtatvány egyik kötetének valószínűleg győri kötése volt ez a fólió alakú, kéthasábos, pontozott *Háftára*-kézirat. Közül hiányzik egy lap. (A többi négyről lásd a 26. számút). A zárójelbe tett héber jelzések tölem származnak, a zárójel nélküliek magában a kéziratban vannak. Ilyen *Háftára*-példányok az ókortól kezdve ismeretesek, egy

¹⁵ *M. Zs. Oklevéltár.* I. Bp. 1903. 325—326., 370—371., 404—411. 1.; IV. Bp. 1938. 104—106. 1.

illusztrált darab a XVIII. század elejéről Rohoncon is volt.¹⁶ A töredékkel, amelyet HOLL Béla talált meg és bontatott le, LIPTAY György fog bővebben foglalkozni.

III. Talmud

12. *Pesz. 50a, 61b.* Bratislavai Városi Levéltár. (Jelzete nem ismeretes.)

A pozsonyi II. telekkönyv bekötési táblája kéthasábos, fólió alakú *Talmud*-példányból készült. A kódex pozsonyi provenienciája és jelentősége a középkori magyar zsidóság könyvkultúrája szempontjából kétségtelen. (Ld. a 3. sz. alatt mondottakat.) (4. ábra.)

13. *Jóma 84a—85a.* Debreceni Református Theol. Akadémia Könyvtára. (Jelzete: E. XII. 34.)

Theophili GOLII *Grammatica Graeca* (Amsterdami, 1661.) című művének kötési táblája fólió alakú *Talmud*-példányból készült, amelyben a szöveget RÁSI kommentárja kíséri.

14. *Szukka 33b—34a ; 35a—b.* Székesfehérvári Püspöki Könyvtár. (Jelzete: Inc. 466.)

Decretales GREGORII Papae (Venetiis, 1498.) egykorú kötésének bordájában kéthasábos, szép apró betűkkel írt *Talmud*-kódexből van négy csík olyképp, hogy a könyvkötő a következő fóliót is kihajtotta, hogy hosszabb csíkokat nyerhessen.

15. *Béca 22a—23a.* Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára. (Jelzete: XX. D. 7.)

Ottho BRUNNFELSS—Hans SCHOTTEN: *Concordanz und Vergleichung beyleüffig aller Göttlicher Schrift* (S. I. et a.) című kolligátum bőrkötésének bordájához két *Talmud*-kéziratból vágott csíkot a könyvkötő. A másik csíkot lásd a 18. szám alatt. Belső tábláján a legkorábbi tulajdonos bejegyzése olvasható: „Jacob Beserr zuehörig. 1622.” Latin beírás tanúsága szerint 1764-ben a szakolcai jezsuiták könyvtárában volt a mű.

16. *Rós Hássána 22b ; 25a—b ; 26a ; 27a.* Esztergomi Simor Könyvtár. (Jelzete: Inc. Simor II. 7834—5.)

BALDUS DE UBALDIS : *Consiliorum Pars II., IV.* (Mediolani, 1489—93.) című ősnymtatványa kötési táblájában kéthasábos *Talmud*-kéziratból vannak csíkok (a II. kötetben kisebb töredék, a IV. kötetben két nagyobb). A könyvkötő ugyanúgy járt el, mint a 14. szám alatt leírt kódex esetében : a következő lapot is kihajtotta, hogy hosszabb csík kerüljön ki belőle. Egyébként is úgy tűnik, hogy ugyanabból a *Talmud*-kódexből való, tehát azonos könyvkötő műhelyében készült mindkettő.

17. *Rós Hássána 26b ; 27b—28a.* Székesfehérvári Püspöki Könyvtár. (Jelzete: Inc. 226.)

BALDUS DE PERUSIA : *Consiliorum Liber* (Mediolani, 1489.) című ősnymtatványának bordájába elől-hátul egy-egy csík van bekötve egy fólió alakú *Talmud*-kéziratból.

18. *Megilla 30a.* Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára. (Jelzete: XX. D. 7.)

¹⁶ SCHEIBER, A.: *Studies in Bibliography and Booklore*. III. 1957. 3. 1.; NAMÉNYI, E.: *Rev. des Études Juives* CXVI. 1957. 64. 1.; SCHEIBER S.: *Magyarországi zsidó feliratok*. Bp. 1960. 305. 1.

ולו חסד יתחיל וכל שמהות וכוונתו נודעת
 חזרה נענה ורוביה וסיים כפי רצון א
 כי רוח טהור טפה נכחה מן הרוח מביש על
 ועל פני סרי הענין יז רוח כי הענין סכ
 סכור וטהרה ויכיל כי טהור וזה וזו ויתכ
 סחורות והיות והיונה ערבות וזו ית
 הוהם של אבר בקר הסוד והיוונק
 גלות
וא וזה כי הענין סכור וטהור וכו
 היתה כל מהו סוכור טהור טהור
 וטהור וזו וזה טהור וזה טהור וזה טהור
 וזה טהור וזה טהור וזה טהור וזה טהור
 וזה טהור וזה טהור וזה טהור וזה טהור
 וזה טהור וזה טהור וזה טהור וזה טהור

מסות ויום ויטמן מן ויס חכר וטמול
 יחוד ויטמול ויחודין ויטמול ויטמול
 ויטמול מן חכר ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול

ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול

יהיה קודא
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול

ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול

ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול

Handwritten text on a library label, including the name "MAGNUM" and the year "149".

ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול

ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול

ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול
 ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול ויטמול

5. ábra

Othto BRUNNFELSS—Hans SCHOTTEN : *Concordancz und Vergleichung beyleüffig aller Göttlicher Schrifft* (S. 1. et a.) című kolligátum bordájának második csíkja ez egy nagyobb betűs *Talmud*-kéziratból. (Ld. a 15. sz. alatt mondottakat.)

19. *Nedárim 91b*. Az Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára. (Jelzete: T. 12.)¹⁷

Egy ósnyomtatvány bártfai kötésének bordájából kb. tíz esztendővel ezelőtt tűnt elő e *Talmud*-kódex négylapos töredékének két csíkja. Az egyik csíkon a fenti szöveg olvasható. A másik csíkot lásd a 20. szám alatt. Az ósnyomtatványról magáról az akkori feljegyzések nem emlékeznek meg, s így ma már nem határozható meg. A kézirat mindenképpen Bártfán volt a középkor végén.

20. *Szóta 2a ; 7a—b*. Az Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára. (Jelzete: T. 12.)¹⁸

Ugyanabból az ósnyomtatványból előkerült *Talmud*-kézirat további csíkja, mint amelyből a 19. szám alatt leírt való. Az 1a lapon *Szóta* traktátus címe olvasható: „*אתהיל מסכת משה*”, s alatta elmosódottan a másolók ismert, humoros záradéka: „Erősödj, erősödjünk, a másolót ne érje kár, amíg fel nem megy a számár a létrán.”¹⁹ Az ósnyomtatványra lásd a 19. szám alatt mondottakat.

21. *Szanhedrin 94b. skk*. Bártfai Sz. Egyed templom könyvtára. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumában. (Jelzete: 20—21.)

JOHANNES GERSON : *Opera* III. (Strassburg, 1494.) című ósnyomtatványának bordájában *Talmud*-kódex két csíkja van. A kötés Georgius PETRI-é, s így bártfai lelőhelye a XVI. század elején biztosított. ÁBEL Jenő — bár jelzi — még nem tudta a kódexet azonosítani.²⁰

22. *Nem azonosított Talmud-töredék*. Budapesti Egyetemi Könyvtár. (Jelzete: Ósny. 526.)

THOMAS DE AQUINO : *Commentaria in omnes epistolas Pauli apostoli* (Basileae, 1495.) bordájában nem jellemző s így nem azonosítható, igen keskeny csíkok vannak egy háromhasábos, pergamen *Talmud*-kéziratból.

IV. *Talmud*kommentár

23. *Rásbám kommentárja ad Bába bátra 107b—109a*. Budapesti Egyetemi Könyvtár. (Jelzete: Ósny. 158.)

NICOLAUS DE LYRA: *Postillae in Vetus et Novum Testamentum*. III. (Venetiis, 1483.) ósnyomtatványába elől-hátul be van kötve egy-egy pergamenfóliából vágott csík. A kódex SÁMUEL B. MÉIR (XII. század első fele) *Talmud*-kommentár-ját tartalmazta.

24. *Aséri kommentárja ad Beráchet I. vége és II. eleje (70c—71b)*. Székesfehérvári Püspöki Könyvtár. (Jelzete: Inc. 383.)

¹⁷ *Kirjath Sepher*. XXXI. 1955/56. 474. 1.

¹⁸ *Kirjath Sepher*. XXXI. 1955/56. 474. 1.

¹⁹ Ld. erről a szövegről SCHEIBER, A. *Folia Ethnogr.* I. 1949. 99—101. 1.; *Magy. Nyelv.* L. 1954. 90—93. 1.

²⁰ ÁBEL J., *i. m.* 152—153. 1.; SCHEIBER, *Magy. Könyvszle.* LXXIII. 1957. 105. 1.; *The Joshua Bloch Memorial Volume*. New York, 1960. 19. 1.

ALBERTUS MAGNUS: *Prima Pars Summae* (Venetiis, 1498.) című ősnymtatvány bekötési táblája egy háromhasábos, gyönyörűen írt, fólió alakú héber kódex-lap. Kettéhajtottan szolgál a könyv kötéséül. Belső része — minthogy nincs lebontva — nem olvasható. A kódex ÁSÉR B. JECHIEL (XIII—XIV. század) *Talmudkommentár*-ját tartalmazta. (5. ábra)

V. Midrás

25. *Jálkut Simóni* § 541—543. Bratislavai Városi Levéltár. (Jelzete nem ismeretes.)

Az 1439-ből való pozsonyi városi telekkönyv (*Grundbuch*) bekötési táblájában (ld. a 3. számot) egy fólió alakú hártyalap van, amelynek mindkét lapján három-három hasábos szöveg látható. Az első, illetve a hatodik kolumna csonka, de a levágott csík is a telekkönyvbe van kötve. KRAUSZ Sámuel *Szifra* Semini 9. fejezetének nézte,²¹ Ovidius FAUST viszont MÓSE COUCY *Széfer Micvót Gádol* című műve egy részletének.²² Valójában a *Jálkut Simóni* című midráskompendiumról van szó, annak is egy viszonylag régi kéziratáról. Az 1a lap 3. kolumnáján ez a forrásmegjelölés olvasható a margón: תַּלְמוּד, ami תורת משה (Szifra) rövidítése. Ez tévesztette meg KRAUSZ Sámuel. A 3. és 12. szám alatt leírtakkal együtt a pozsonyi zsidók középkori könyvei közé tartozott. (6. ábra)

VI. Törvénykódex

26. *Misné Tóra, Hilchót Isszuré Biá* IV. 17—V. 3 ; VI. 7 ; IX. 20 ; X. 3, 15 ; XV. 16; *Hilchót Mááchálót Ászurót* XV. 25. Váci Püspöki Könyvtár. (Jelzete nincs.)

XVII. századi nyomtatvány négy kötetének valószínűleg győri kötése volt MÁJMJUNI Mózes (1135—1205) *Misné Tóra* című törvénykönyvének nyole kiszakított, kéthasábos fóliólapja. A szöveget helyenként glosszák kísérik. A töredékekkel, amelyeket HOLL Béla talált meg és fejtett ki, LIPTAY György fog bővebben foglalkozni. (Ld. a 11. számút.) Számomra érthetetlen, hogy a kódexlevelek hátlapja miért maradt üresen.

27. *Misné Tóra, Hilchót Szánhedrin* XVIII. 6; XIX. 1, 4. Budapesti Egyetemi Könyvtár. (Jelzete: Hb. 4^r 96.)

JOAN. PISCATOR ARGENTINENSIS: *M. T. Ciceronis De Officiis Librorum III. Analysis Dialectica* (Spirae Nemetum, 1582.) című nyomtatvány bekötési táblája egy kéthasábos, fólió alakú, finom fogású pergamen-kódexből készült. A lap félbe van vágva. A kódex MÁJMJUNI *Misné Tóráj*át tartalmazta. Minthogy a kötés nincs lebontva, belső fele nem olvasható. (Ld. a 26. számút.)

28. *Szemág. I. §. 75.* Az Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára. (Jelzete nincs.)

²¹ KRAUSS S.: *Pressburger Synagogen. Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart.* Ed. H. GOLD. Brünn, 1932. 98. l. A 92. lapon ábrája is látható.

²² FAUST O.: *Zur Geschichte der Juden in Bratislava.* Jüdische Volkszeitung. X. 1928. No. 38.

Előttünk ismeretlen, láthatóan levéltári anyag kötéséül szolgált ez a kéthasábos, fólió alakú, pergamenkódex, amelyből egy teljes lap és egy hosszában kettévágott fél lap maradt meg. A megmaradt félen olvasható:

[ZEN] TH
[RE] GIST

Ez kétségtelenné teszi a levéltári anyagot, amelyet burkolt: tizedjegyzék volt. A kódex MÓSE B. JÁKOB COUCY 1250-ben befejezett *Széfer Micvót Gádol* című törvénykompéndiumából való. A kézirat szép, levegős szövege és beosztása áttekinthetőbb, mint a mű korai nyomtatott kiadásaié (pl. Velence, 1521. 26b—27a). Hogy a lefejtett kötési tábla mióta van mai lelőhelyén, nem tudható.

29. *Szemág. II. §. 85—87.* Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára. (Jelzete: XX. G. 15.)

Jacobus HEERBRANDUS: *Disputatio de perpetuo visibilis Ecclesiae coetu in terris* (Tubingae, 1588.) című kolligátum félbevágott, igen szép írású, fólió alakú, vastagfogású bőrkódexbe van kötve. Ez is MÓSE B. JÁKOB COUCY előbb tárgyalt törvénygyűjteményét foglalta magában. (Ld. a 28. számút.) A szöveg csekély eltéréssel megegyezik a nyomtatott kiadással (Velence, 1521. 169b—170a).

30. *Túr, O. Ch. § 114—119.* Körmen di Batthyány-levéltár. (A felszabadulás után nem került elő.)

A Dobra és Muraszombatra vonatkozó úrbéri összeírás burkolólapja JÁKÓB B. ÁSÉR (XIV. század) *Túrím* című, kéthasábos pergamenkódexe két leveléből került ki. Amint a bevezetésben már leszögeztük, Sopronból vetődött oda 1526 után. BÜCHLER Sándor, aki először hívta fel a figyelmet rá és közölte fényképét, azonosította a kéziratot,²³ de nem jelölte meg pontosan a részletet. Fejezetbeosztása eltér a nyomtatott kiadásétól.

VII. Liturgia

31. *Máczzor Rós Hássána I. napi Sácháritjával.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete: Ant. 6200.)

HESIODI Ascracii *Opera et dies* (Lipsiae, 1576.) című művének kötése fólió alakú, pontozott, pergamen *Máczzor*-kéziratból készült. Rós Hássána I. napi Sácháritjából tartalmaz egy részletet a וַיְהִי בַּיּוֹם הַהוּא²⁴ és אֲבִן רוּחַ²⁵ kezdetű pijjutokkal.

32. *Máczzor Rós Hássána Muszáfjával.* GERGELY Rezső (Budapest) könyvtára. (Jelzete nincs.)

SALLAI István: *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása* (Posomban, 1630.) című művének kötési táblája *Máczzor*-kéziratból készült. Rós Hássána Muszáfjából a מַלְכוּת vége látható rajta.

33. *Máczzor Peszách utolsó napjaira.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete: Inc. 151.)

Henricus DE HERPF: *Speculum aureum decem praeceptorum Dei* (Nürnberg, 1481.) című ősnymtatvány eredeti kapcsolós bőrkötésében, elől-hátul egy-

²³ BÜCHLER S., *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Bp. 1947. 311. l.

²⁴ DAVIDSON, I.: *Thesaurus of Mediaeval Hebrew Poetry*. III. New York, 1930. 517. l. No. 23.

²⁵ DAVIDSON, I.: *i. m. I.* New York, 1924. 16. l. No. 314.

7. ábra

egy csík van bekötve egy fólió alakú, pergamen, Peszáchra szóló *Máchzor*-kéziratból. A következő pijjutok töredékei találhatók benne :

מה מועיל רשע ²⁶

אותותיך ראינו ²⁷

תרגלת עמוסים ²⁸

34. *Máchzor Peszách utolsó napjaira*. Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete: Inc. 122.)

S. AMBROSIUS : *Opera*. I—II. (Basel, 1492.) című ősnymtatványa eredeti pergamenkötésében — mindkét kötetben — elől-hátul egy-egy csík van egy fólió alakú, pontozott, pergamen *Máchzor*-kéziratból. A négy csík összeállítva egy teljes levelet tesz ki, mindkét lapján szöveggel. Peszách hetedik napjára szól, s a következő pijjutot őrzi:

וישע אור ישראל ²⁹

A csíkokat — kérésemre — kibontották a kötésből, s elhelyezést nyertek az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratárában. (7. ábra)

35. *Szelichot*. ENDREI Walter György (Budapest) könyvtára. (Jelzete nincs.)

Petrus PHILICINUS : *Comaedia tragica, quae inscribitur Magdalena Evangelica* (Antverpiae, 1653.) című kolligátum bekötési táblája egy pontozott, szépen írt, fólió alakú pergamen *Szelichot*-kéziratból való. A következő szelicha (bűnbánó ima) szövege maradt meg belőle:

אפס מזיה ³⁰

A nyomtatvány egykor a pesti piaristák tulajdona volt („Bibl. Schol. Pestanae Piarum”).

36. *Kínót* (?) Budapesti Egyetemi Könyvtár. (Jelzete: Ósny. 524.)

WOLLENFELD [*Martinus de Livonia*] : *Magistri Petri Cartareti Parisiens. Commentationes in libros Aristotelis* (Freiburg, 1494.) című ősnymtatványának bordájába elől-hátul, fordított alakban, egy-egy csík van bekötve egy fólió formátumú, pontozott héber kódexből. *Kínót*-jellegűnek (gyászdalok) látszik, de a csíkok oly vékonyak, hogy szövegükben nem lehetett megfogoznunk azonosításukra.

²⁶ DAVIDSON, I.: *i. m.* III. 92. l. No. 520.

²⁷ DAVIDSON, I.: *i. m.* I. 96. l. No. 2075.

²⁸ DAVIDSON, I.: *i. m.* III. 540. l. No. 519.

²⁹ DAVIDSON, I.: *i. m.* II. New York, 1929. 188. l. No. 239.

³⁰ DAVIDSON, I.: *i. m.* I. 325. l. No. 7148.

A kéziratok lelőhelyei :

Bártfai Sz. Egyed templom könyvtára, lásd M. N. Múzeum.
 Bratislavai Városi Levéltár: 3, 12, 25.
 Budapesti Egyetemi Könyvtár: 22, 23, 27, 36.
 Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára: 15, 18, 29.
 Debreceni Református Theol. Akadémia Könyvtára: 13.
 Endrei Walter György könyvtára: 35.
 Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára: 6.
 Esztergomi Simor Könyvtár: 16.
 Gergely Rezső könyvtára: 32.
 Körömdi Batthyány Levéltár: 30.
 Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeuma: 1, 2, 21.
 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára: 4.
 Országos Rabbiképző Intézet Könyvtára: 19, 20, 28.
 Országos Széchényi Könyvtár: 7, 9, 31, 33, 34.
 Scheiber Sándor könyvtára: 10.
 Székesfehérvári Püspöki Könyvtár: 5, 8, 14, 17, 24.
 Váci Püspöki Könyvtár: 11, 26.

ALEXANDER SCHEIBER: MITTELALTERLICHE HEBRÄISCHE HAND-
 SCHRIFTEN IN EINBANDSTAFELN UNGARLÄNDISCHER
 BIBLIOTHEKEN UND ARCHIVEN

In den ungarländischen Bibliotheken und Archiven entdeckte der Verfasser Fragmente von weiteren 36 hebräischen Kodexen, die dort zu Einbandstafeln dienten. Diese wurden von den Buchbindern aus den hebräischen Kodexen herausgeschnitten, als sie nach Judenverfolgungen oder Austreibungen zu herrenlosen Sachen wurden und der Stadt oder der Kirche in die Hände fielen. Dem Gegenstände nach verteilen sie sich folgenderweise: Bibel: 10, Haftara: 1, Talmud: 11, Talmudkommentar: 2, Midrasch: 1, Gesetzkodex: 5, Liturgie: 6. Von einigen lässt sich die ungarländische Provenienz erweisen, und so vermehren diese mit Erfolg unsere Kenntnisse von der Bücherkultur der ungarischen Judenschaft im Mittelalter. Es kann für sicher angenommen werden, dass diese Zahl bei der systematischen Durchforschung der Bibliotheken von Nordungarn beträchtlich wachsen wird.

SZILÁGYI JÁNOS

Adalékok a szociáldemokrata könyvkiadás történetéhez a két világháború között

A legújabb kor magyar kiadástörténeti kutatásainak területén sok a törlesztésre váró adósság. Ezek közé tartozik a szociáldemokrata könyvkiadás történetének megírása is. Nem vitás, hogy érdemes e témával foglalkozni, hiszen — a művelődéstörténeti jelentőségen kívül — a kiadástörténet tükrében is felfedezhetjük a magyar munkásmozgalom története egyes szakaszainak jellemző vonásait. Jelen kísérlet adalékokat és támpontokat kíván szolgáltatni e fontos téma tüzetesebb vizsgálatához.

Előzmények

Hazai munkásmozgalmunk a fővárosban és egyes vidéki ipari gócpontokban kialakulása idején német nyelvű, sajtója is német nyelvű volt. Magyar nyelvű könyvkiadása és sajtója csak a század utolsó évtizedeiben erősödött meg. Talán nem helytelen azt nézni meg, milyen adagolásban ismerkedett meg ez a városi munkásság a marxizmus klasszikusainak tanításaival. Jó kalauz e tekintetben PRÁGER Miklós munkája: *Marx és Engels műveinek magyar bibliográfiája*,¹ noha teljes képet csak olyan bibliográfia nyújthatna, amely MARX és ENGELS műveinek korai német, szlovák és más nyelvű magyarországi kiadásainak bibliográfiáját is szolgáltatná. Azt hinné az ember, hogy egy szocialista elveket valló munkáspárt mindjárt indulása idején a *Kommunisták Kiáltványával* ismerteti meg tagjait és leendő tagjait. Ez történt azonban, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, amely 1890-ben alakult meg, erről a feladatáról sajtóságosan megfeledkezett. A *Kommunisták Kiáltványa* első magyar nyelvű kiadása — a párt akkori két ismert vezetőjének, BOKÁNYI Dezsőnek és PFEIFER Sándornak gondozásában — 1896-ban polgári kiadónál, egy köruti antikváriusnál (VAS József) jelent meg. A kiadás azonban nem volt teljes, nem tartalmazta a *Kiáltvány* 3. fejezetét és a 4. fejezetből csak néhány soros kivonatot közölt. Külön előszót írt hozzá „a fordító” aláírással KREJCSI Rezső, később a Budapesti Iparkamara főtitkára. A *Kiáltvány második* magyar kiadása SZABADOS Sándor fordításában szintén polgári kiadó (POLITZER Zsigmond és fia) kiadásában, a SZABÓ Ervin szerkesztette MARX és ENGELS *Válogatott Művei* első kötetében jelent meg.² Ugyancsak

¹ A Magyar Munkásmozgalmi Intézet kiadványa. Bp. Szikra 1953.

² PRÁGER Miklós kitűnő bibliográfiája úgy jelzi, hogy ez a mű a Népszava Könyvkereskedés kiadásában jelent volna meg. Ez tévedés. SZABÓ Ervin hagyatékából a hagyatékgondozójának, MADZSAR Józsefnek dedikációjával tulajdonomba került két kötet mindegyike POLITZERÉK kiadásában jelent meg. A kiadás jogát a Népszava csak később szerezte meg, s a két kötet önálló részeit füzetes kiadásokban adta ki. (A *felelős szerkesztő* megjegyzése.)

polgári kiadó (LAMPEL) kiadásában jelent meg a *Magyar Könyvtár* c. olcsó sorozatban IPOLYI Tamás (ez KUNFI Zsigmond álneve volt) fordításában. Ez a harmadik kiadás azonban elszenvedte a burzsoá kiadó cenzúráját: „Meghamisított, forradalmi életől megfosztott fordítás” — állapítja meg róla a *Szabad Nép* 1948. febr. 15-i cikke alapján PRÁGER Miklós. A Tanácsköztársaság alatt a *Kiáltványt* a Népszava könyvkereskedés — majd ennek megszüntetése után a tanács hatalom központi kiadója, a Szellemi Termékek Országos Tanácsa — SZABADOS fordításában terjesztette. Teljes hitelű fordításban a *Kiáltvány* csak 1918-ban, az Oroszországi Kommunista Párt magyar csoportja kiadásában, majd — az 1848-i londoni kiadás alapján (RUDAS László fordítása) — már csak a felszabadulás után jelenhetett meg.

Egyébként is mostohán bánt 1919 előtt a szociáldemokrata könyvkiadás MARX és ENGELS nagy szellemi hagyatékával. Mindkét klasszikus terjedelemre kisebb műveit kiadta — hiszen rendelkezésükre állt a SZABÓ Ervin-féle válogatás —, nagy művek kiadására azonban nem vállalkoztak. Pedig *A tőke* lefordítására lett volna kellő marxista felkészültségű fordító több is. (Elég ha VARJAS Sándort említjük). MARX Károly kisebb írásaiból kiadták a *Bérmunka és tőke*, *Bér, ár, profit, III. Napoleon államcsínyje*, *A polgárháború Franciaországban* címűeket brosurák alakjában. ENGELSTŐL: *A szocializmus fejlődése utópiától a tudományig*, *Az utópikus és a tudományos szocializmus*, *A kommunizmus alapelvei* címűt, némelyiket mindkettőjüktől többször is. Nem adták ki *A gothai program kritikáját*, sem azokat az írásait, leveleit MARXnak, amelyekben a német munkásmozgalom jobboldali szárnyának működését bírálta.

Megjelentek a századforduló körül s a jelen század első két évtizedében jelentékeny agitációs erejű írások a szociáldemokraták kiadásában egyes külföldi munkásvezérek (LAFARGUE, JAURÈS, Wilhelm LIEBKNECHT stb.) tollából; ezek közül egy nagyobb lélegzetű művet, BEBEL Ágost *A nő és a szocializmus-t* nem kis sikerrel adtak ki, de már polgári kiadónál (POLITZER) jelent meg KAUTSKYNak akkoriban nagyon használható műve: *Marx gazdasági tanai*. Ugyancsak polgári kiadónál — a GÖMÖRI Jenő szerkesztette *Modern Könyvtár* füzeteként — jelent meg SZABÓ Ervin népszerű írása: *A tőke és munka harca*. (A *Modern Könyvtár* első kiadója is POLITZER volt.)

Vázlatosan ennyit el kellett mondanunk, hogy rámutassunk arra: a szociáldemokrata könyvkiadáson 1919 után is kiütköztek ezek a vonások.

Könyvkiadás a két világháború között

A Magyar Tanácsköztársaság elbukása után — az ellenforradalmi korszak első éveiben — a szociáldemokrata párt is az üldöztetés és a kegyetlen elnyomás sorsára jutott. Nemcsak kommunista, de szociáldemokrata jellegű kiadványok megjelentetését sem tűrte az ellenforradalmi rendszer, a szociáldemokrata párt és kiadója: a Népszava könyvkereskedés ezért ezekben az első években főleg szépirodalmi és műszaki munkákat jelentetett meg. Az ellenforradalmi rendszer „konszolidációra” irányuló törekvései, valamint a szociáldemokrata vezetők megalkuvása következtében egy-két év múlva sor kerülhetett politikai és társadalomtudományi művek kiadására is. Ezekben az években a szociáldemokrata pártban a jobboldali irányvonal állandósult, s ez nagy mértékben megmutatkozott az ekkor megjelentetett politikai-ideológiai jellegű munkákban is.

Mindenekelőtt az a jellemző, hogy a szociáldemokrata párt ekkor is milyen kevés figyelmet fordított a marxista klasszikusok műveinek megjelenítésére. A két világháború közötti időszakban mindössze egy MARX-művet és két ENGELS-művet jelentetett meg (MARXtól az *Osztályharcok Franciaországban* c. munkát, ENGELStől az *Anti-Dühring*-et és *A család, a magántulajdon és az állam keletkezése* c. munkát, ez utóbbit két kiadásban). MARX és ENGELS műveinek legnagyobb részét (*A tőke*, *A gothai program kritikája*, *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*, a *Feuerbach és a klasszikus német filozófia lezárulása* c. műveket stb.) az anyagilag is sokkal rosszabb helyzetben levő különféle kisebb kommunista vagy kommunista-szimpatizáns kiadók jelentették meg (Phönix, Mentor, Társadalom és más könyvkiadók).

Az egyéb alapvető ideológiai művek megjelenítése terén is komoly hibák terhelték a szociáldemokrata pártot és a Népszava könyvkereskedést. Igaz, hogy a húszas évek közepén megjelentette MEHRING értékes *Marx Károly életrajzát*, s BEBELnek, a német munkásmozgalom harcoss alakjának két művét (*önéletrajzát* és új kiadásban *A nő és a szocializmus* c. munkáját), de általában LASSALLE és KAUTSKY, BERNSTEIN és Hendrik DE MAN, tehát a kispolgári „szocialisták”, a reformisták és a revizionisták munkáinak kiadása jellemezte a szociáldemokrata párt könyvkiadói tevékenységét. A Népszava könyvkereskedés jelentette meg LASSALLE-nak, a kispolgári „szocializmus” egyik fő ideológusának két művét, az angol reformista fábiánus WEBB-házaspár egy nagyobb munkáját, KAUTSKY több kommunista-ellenes írását (ő ekkor már burzsoa-reformista álláspontot vallott), s egy másik reformista: MACDONALD akkori angol miniszterelnök *Szocializmus és társadalom* c. kötetét. Az „ausztromarxista” Max ADLER *Marx-tanulmánya*, BERNSTEIN-nek, a modern revizionizmus „megteremtőjének” több kötete, az ugyancsak revizionista Hendrik DE MAN egy kisebb írása stb. is ekkor jelent meg.

Lényegében nem volt jobb a helyzet az egyéb társadalomtudományi művek írása és kiadása terén sem. A Népszava könyvkereskedés — mint könyvkiadó — csak alig-alig iratott és adott ki társadalomtudományi (történelmi, közgazdasági, irodalomtudományi stb.) munkákat, emiatt az állam által támogatott kapitalista kiadók idealista szellemű könyvei szinte korlátlan egyeduralmat élveztek. E helyzet megváltoztatására az egyes — anyagilag is igen nehéz körülmények közt működő — kommunista és kommunista-szimpatizáns könyvkiadók tettek a legtöbbet.

Az 1930-as évek végéig a szociáldemokrata párt lényegében mindössze négy általános történelmi jellegű munkát adott ki. BRAUN Somának a primitív kultúráról írt könyvét, KAUTSKY-nak a kereszténység eredetéről írt értékes művét, MIGRAY Józsefnek egy középkori keresztény szociális államról írt tanulmányát és BUCHINGER Manónak az 1918-i polgári forradalomról írt könyvét. Valamivel jobb volt a helyzet a munkásmozgalom történetével foglalkozó könyvek kiadása terén: a Népszava jelentette meg öt kis kötetben: Max BEER *A szocializmus és a társadalmi harcok története* c. munkáját, MIGRAY József *Az Internacionálizmus története* c. tanulmányát, RÉVÉSZ Mihály szociáldemokrata párt-történetét stb. Egy-egy kisebb életrajz készült — magyar szerzők munkájaként — az utópista szocialistákról s a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő alakjairól: MARXról, BEBELről, JAURÈSről és másokról. Néhány magyar szociáldemokrata vezető (WELTNER Jakab, KUNFI Zsigmond, SOMOGYI Béla) életéről és tevékenységéről is megjelent egy-egy kisebb broszúra.

A társadalomtudományok közül a szociáldemokrata könyvkiadásban viszonylag fontos helyet foglalt el a közgazdaságtan. Az 1920-as évek végén megjelentetett a Népszava Könyvkereskedés egy összefoglaló gazdaságtörténetet, kiadta KAUTSKY jelentős művét: a *Marx gazdasági tanai*-t, s néhány más általános gazdaságelméleti íráson kívül számos — a szociáldemokrata álláspontot tükröző — iparral, mezőgazdasággal, kereskedelemmel foglalkozó brosúrát jelentetett meg.

Az egyéb társadalomtudományi (irodalomtudomány, nevelés stb.) művek kiadását szinte teljesen elhanyagolta a szociáldemokrata párt. Az 1920-as években kiadott ugyan néhány jogi jellegű munkát (*Jogi tanácsadó füzetek* stb.), ezek azonban nem ideológiai célokat szolgáltak, hanem kizárólag gyakorlati használatra készültek.

Mint a szociáldemokrata párt egyik legnagyobb és legértékesebb könyvkiadói vállalkozásáról feltétlenül meg kell emlékeznünk a *Társadalmi Lexikon*-ról. Ez a lexikon a nemzetközi munkásmozgalom szempontjából is jelentős, mert — mint az 1929. évi pártvezetőségi jelentés írta — hasonló munka addig mindössze három volt az egész világon. A *Társadalmi Lexikon* szerkesztését a szociáldemokrata párt balszárnyához tartozó, akkor már kommunistává fejlődött MADZSAR József végezte, s a lexikon magában foglalt sok olyan ismeretet, melyet egy szocialista munkásnak a világról, a társadalomról és a munkásmozgalomról tudnia kellett.

Az ellenforradalmi korszak első egy-két évében politikai-agitációs kiadványokat a szociáldemokrata párt alig-alig tudott kiadni. Az ellenforradalmi erők elnyomása, terrorja következtében ebben az időszakban jóformán csak szépirodalmi és műszaki kiadványokat jelentethetett meg a szociáldemokrata párt is. A rendszer megszilárdulása után, a „konszolidációra” irányuló törekvések éveiben nagyobb lehetőség nyílt az agitációs kiadványok megjelentetésére.

Az ellenforradalmi rendszer hatóságai azonban a politikai kiadványok megjelentetésére ügyeltek a legéberebben. A szociáldemokrata párt — mint legálisan működő szervezet — csak legális kiadványokat jelentetett meg, ezek pedig keresztül kellett, hogy menjenek a cenzúra szűrőjén. De még így is sokszor előfordult, hogy egy-egy szociáldemokrata kiadványt megjelenése után kobozott el az ügyészség.

A Népszava kiadói politikáját — mint az egész hivatalos szociáldemokrata politikát — számtalanszor bírálta és támadta a szociáldemokrata párton belül tömörülő belső pártellenzék. Ennek irányításában kommunisták is részt vettek, akik megbeszéléseken, gyűléseken, sőt pártkongresszusokon is sokszor követelték, hogy a párt olyan agitációs füzeteket bocsásson ki, amelyek felrázzák, forradalmasítják a tömegeket. Ezek a követelések — a jobboldali vezetők túlsúlya következtében — csak kis mértékig valósulhattak meg.

1938 után a Népszava könyvkereskedés — mint könyvkiadó — megszűnt. Ettől az időszaktól kezdve valamennyi szociáldemokrata kiadvány a párt neve alatt jelent meg. Ez az időszak Magyarországon a totális fasizmus előretörésének és megerősödésének az időszaka, a munkásmozgalom válságának és visszaszorulásának a szakasza. Ezekben az években — amelyek már a fasiszta szovjet-ellenes háború éveit is magukba foglalják — a szociáldemokrata párt is jelentősen csökkenteni volt kénytelen kiadványai — elsősorban politikai kiadványai — számát. A fasiszta üldözés mind súlyosabbá vált, a párt anyagi helyzete is egyre rosszabbodott.

Ezekben az években a szociáldemokrata párt valamennyi folyóiratát betiltották — más antifasiszta folyóiratokkal együtt —, s a 40-es évek elején már csak a *Népszava* jelenhetett meg rendszeresen, ez is állandóan a cenzúrával küszködve. A betiltott pártlapok helyett a szociáldemokrata párt ekkor olyan kiadványokat jelentetett meg, amelyek — noha harcok politikai művek voltak — nem viselték külsejükön, se címükben a párthoz tartozás bélyegét, s így sikeresebbek is lehettek a faszizmus elleni harcban. Ez volt az az időszak, amikor a szociáldemokrata párt is határozottabban fordult szembe a faszizmussal, bár az antifasiszta nemzeti egységfrontba csak a második világháború legvégén lépett be. Hozzá kell még tenni mindehhez, hogy a szociáldemokrata párt antifaszizmusa elsősorban németellenességet jelentett, s az antifaszizmus polgári vonalához állt közel.

A szociáldemokrata párt e politikáját tükrözik az 1938 után megjelentetett szociáldemokrata kiadványok is. Ebben az időszakban jelent meg egy kétkötetes munka *A társadalomtudomány és a munkásság* címmel, s számos történelmi művet adott ki a szociáldemokrata párt, amelyek a múltat idézték, de a jelennek szóltak. Így *Magyar politika és magyar szociális kérdések száz évvel ezelőtt* címmel jelent meg egy tanulmány a magyar történelem egyik legnagyobb forradalmi korszakáról. Egy másik megjelentetett mű TÁNCSICS Mihályt idézte címében is (*Táncsics Mihály és kora*), s egy harmadik KOSSUTH Lajost, a forradalom és a nemzeti függetlenségért vívott harc vezérért (*Kossuth demokráciája* c. kötet). Ebben az időszakban jelent meg a szociáldemokrata párt története is (BUCHINGER Manó és RÉVÉSZ Mihály munkájaként), s BARABÁS Tibornak egy tanulmány-kötete *Az európai szellem magyar úttörői* címmel. SZALMÁS Piroska megírta a kiváló Szalmás-kórus „krónikás-könyvét”, JORDÁKY Lajos pedig a francia szocializmus kiemelkedő alakjairól írt tanulmányt.

Különösen sok nehézséggel járt ebben az időszakban a politikai-agitációs broszúrák kiadása. A sok nehézség ellenére is számos hasznos — és sokszor harcok — agitációs írást adott ki a szociáldemokrata párt. Állást foglaltak ezek a broszúrák a faji megkülönböztetés ellen (*Utazás a faji kérdés körül* stb.), hangot adtak a magyar parasztság évszázados követeléseinek (*Földet a magyar népnek és egyéb kiadványok*), s szembefordultak a mind inkább előretörő nyilas-mozgalommal (*Igazság a nyilasokról, A nyilasmozgalom álarc nélkül, Nem megyünk együtt! Válasz a nyilas demagógiára* stb.). A következetes magatartás, a bátor hangvétel tekintetében erősödést jelentett, hogy a szociáldemokrata párt broszúráinak írásába bekapcsolódtak kommunisták is (KÁLLAI Gyula és mások). Jelentős további kezdeményezése volt a szociáldemokrata pártnak, hogy a nemzetközi kérdések megismertetésére — egy-egy országról szóló — kiadvány-sorozatot indított el. Így láttak napvilágot antifasiszta jellegű broszúrák az Egyesült Államokról, Angliáról, Kínáról, Japánról, Indiáról és más országokról.

Az ellenforradalmi-fasiszta korszak legvégén a szociáldemokrata pártnak már nem volt semmi lehetősége kiadványok megjelentetésére. 1944. március 19-e — az ország német megszállása után — a szociáldemokrata párt további működését is betiltották.

Szépirodalmi kiadványok

A szociáldemokrata párt két világháború közötti kiadványainak másik jelentős része szépirodalmi jellegű munka volt. Ezeket a kiadványokat a Nép-

szava könyvkereskedés kiadói tevékenységének beszüntetéséig — 1938-ig — kivétel nélkül a könyvkereskedés adta ki.

A Népszava könyvkereskedésnek — mint kiadónak — a szépirodalmi könyvek kibocsátásával kettős célja volt. Egyrészt az a cél vezette, hogy a munkássággal és az egész magyar olvasóközönsséggel megismertesse a világ-irodalom haladó alkotásait, köztük magyarokét is. Másrészt e könyvek — különösen a klasszikusok műveinek — kibocsátásával megfelelő üzleti haszonra akart szert tenni, hogy ezáltal kifizetődővé váljék a párt egyéb könyvkiadói vállalkozása.

Szépirodalmi könyveket a Népszava könyvkereskedés már az első világháború előtti években is kiadott. Ekkor jelentette meg a Népszava DIDEROT antiklerikális művét: *Az apácá-t*, VOLTAIRE két elbeszéléskötetét, s az akkori magyar munkáirodalom jelentősebb képviselői: VÁRNAI Zseni, FARKAS Antal, GYAGYOVSZKY Emil, BODROGI Zsigmond verseit.

A szépirodalmi jellegű kiadványok tömeges megjelentetését azonban csak a Tanácsköztársaság katonai veresége után kezdte meg a szociáldemokrata párt könyvkiadója. Ekkor mindenekelőtt azokat a műveket használta fel, amelyek még a Tanácsköztársaság idején kerültek nyomdába, de amelyeket a proletárdiktatúra már nem tudott forgalomba hozni. Ezeket a szépirodalmi kiadványokat — ANATOLE FRANCE: *Pártütő angyalok* c. regényét, TAJOVSKY szlovák író elbeszéléskötetét, RÉVÉSZ Béla, FARKAS Antal, KELETI Márton egy-egy kötetét — „A Népszava könyvkereskedés kiadása” feliratú címkékkel ragasztatta át, elfedve a régi, Tanácsköztársaság alatti kiadói jelzéseket. A proletárdiktatúra alatt kinyomtatott szépirodalmi művek más részéhez új címlapot készíttetett a NÉPSZAVA, s így hozta forgalomba e könyveket.

Az 1920-as évek elején és közepén tömegesen jelentetett meg a könyvkereskedés külföldi szépirodalmi műveket. Ezekben az években — különösen a 20-as évek elején — az ellenforradalmi elnyomás miatt — mint említettük — politikai-ideológiai jellegű kiadványokat alig-alig tudott megjelentetni a szociáldemokrata párt, a szépirodalmi könyvek nagymértékű kiadására részben éppen ezért kerülhetett sor.

A külföldi szépirodalmi művek közül a klasszikus írók munkáinak megjelentetése jellemezte a Népszava kiadói tevékenységét. Az 1920-as évek elején és közepén jelent meg VOLTAIRE: *Zadig* c. regénye és egy elbeszélés-kötete, VICTOR HUGO két regénye: *A nevető ember* (ez két kiadásban is) és *A tenger munkásai*. BALZAC két kisebb műve mellett igen sok ZOLA-regényt adott ki a Népszava (*A patkányfogó-t*, *A pénz-t*, *Az emberi bestiá-t*, *Az összeomlás-t*, a *Három város-t*, az *Igazság-ot*, a *Naná-t* és más műveket), s a legtöbb ZOLA-regény két kiadásban is napvilágot látott. A Népszava adta ki MAUPASSANT két elbeszélés-kötetét és ANATOLE FRANCE *Pártütő angyalok* c. regényét, valamint egy elbeszélés-kötetét.

Több orosz klasszikust is megjelentetett a könyvkereskedés: GOGOLY és TURGENYEV egy-egy művét, CSEHOV valamennyi elbeszélését (ez különösen jelentős vállalkozás volt) s TOLSZTOJ egy elbeszéléskötetét. Az újabb haladó irodalom alkotásai közül a könyvkereskedés adta ki JACK LONDON több művét (*A hitehagyott*, *A méhek data*, *A vaspata*, az *Ádám előtt*, *Az alaszakai Diana*, *Az ősök istene* c. regényeket), H. G. WELLS két regényét, GALSWORTHY egy művét, az akkor még haladó Knut HAMSUN több munkáját (*Éhség*, *Őszi csillagok*, *Új föld*) s a kapitalizmust leleplező amerikai író, UPTON SINCLAIR több regényét (*Az özönvíz után*, *Az ács fiának hívnak* és a *Kutató Sámuel* c.

regényeket). A Népszava adta ki a kiváló haladó amerikai írónak DREISER-nek a fő művét, az *Amerikai tragédiá*-t. S a könyvkereskedés jelentette meg GORKIJ-nak két forradalmi regényét: *A besugó*-t és a *Gyónás*-t s az ugyancsak kommunista ANDERSEN-NEXÓ két kötetét: *A Frank-család* c. regényt és *A muzikális malac* c. elbeszélés-kötetet.

Mindezt figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a Népszava könyvkereskedés valóban sok értékes, haladó szépirodalmi alkotást juttatott el a munkásosztály és más dolgozó rétegek kezébe. A mérleg negatív oldalát terhelik azok a Népszava-könyvek, amelyek jelentéktelen és jellegtelen írók tolla alól kerültek ki, valamint azok az alkotások, amelyeket a szocializmussal szembenálló szerzők írtak, s amelyeket mégis megjelentetett a szociáldemokrata párt könyvkiadója. Ez utóbbi szerzők sorában említendő az angol imperializmus házi írója: KIPLING, az orosz emigráns Leonid ANDREJEV, ALDANOV és többen mások.

Az 1930-as évek elejétől a külföldi szépirodalmi művek kiadását teljesen beszüntette a szociáldemokrata párt. Előbb a gazdasági válság, később a fasizmus előretörése és ezzel kapcsolatosan az alapvetőbb kérdések előtérbenyomulása s a párt anyagi helyzetének nehezedeése akadályozta a szépirodalmi művek kiadását. Ezekben az években már csak néhány magyar szerző szépirodalmi műve jelent meg a párt, illetőleg a Népszava kiadásában.

A magyar irodalom lényegesen mostohábban kezelt pártfogoltja volt a szociáldemokrata pártnak, mint a világirodalom. A klasszikus magyar irodalom alkotásainak megjelentetésére a szociáldemokrata párt egyáltalán nem fordított gondot (igaz, hogy ezeket viszonylag nagyszámban jelentették meg a különféle polgári kiadók), de a haladó magyar kortárs-irodalom alkotásait sem karolta fel.

Az 1920-as évek elején a magyar irodalom kiadása terén még viszonylag kedvezőbb volt a helyzet. Ekkor jelentette meg a Népszava BRÓDY Sándor, NAGY Lajos és RÉVÉSZ Béla egy-egy elbeszélés-kötetét, KÁRPÁTI Aurél egy kisregényét s az akkor még realista ábrázolásra törekvő FÖLDI Mihály egy kötetét. Ezekben az években a haladó magyar irodalom viszonylagos pártfogása mellett súlyt helyezett a szociáldemokrata párt az akkori magyar szocialista irodalom támogatására is: kiadta VÁRNAI Zseni, FARKAS Antal, BODROGI Zsigmond, KELETI Márton, a mártírhalált halt BACSÓ Béla és mások műveit.

Az 1920-as évek közepétől azonban a magyar szépirodalmi kiadványok megjelentetése abbamaradt. Ettől kezdve már nemcsak a haladó, antifasiszta irodalom támogatására nem áldozott a szociáldemokrata párt, hanem a szocialista irodalom támogatására sem. Az pedig szinte természetesnek tűnt, hogy a szociáldemokrata párt nem segítette a kommunista írókat, JÓZSEF Attilát és másokat. A párt írói elszigetelődtek az irodalmi élet egészétől, más haladó, antifasiszta író csoportoktól, és a korabeli szociáldemokrata irodalom — sok esetben — a dilettantizmus színvonalát is alig-alig haladta meg.

Az 1920-as évek közepének legjelentősebb szociáldemokrata szépirodalmi kiadványáról kell még röviden megemlékezni. 1926-ban jelent meg a *Harcos énekek* c. kötet, amelyet SZAKASITS Árpád szerkesztett. Ez a kötet a két világháború között az első — és az utolsó — kísérlet volt a magyar haladó és forradalmi vers-irodalom összegyűjtésére. A kötetben egyes haladó és forradalmi külföldi költők (HEINE, Walt WHITMAN és mások) versein kívül megtalálhatók

voltak ADY legszebb, legharcosabb versei (*Magyar jakobinus dala, Csák Máté földjén* stb.), több költeménnyel jelentkezett a kötetben a pályakezdő JÓZSEF Attila (köztük a *Tüntetés* c. verssel), s megtalálható volt JUHÁSZ Gyulának, BABITS Mihálynak, KAFFKA Margitnak, SZABÓ Lőrincnek több, a munkásosztály álláspontját tükröző verse. Tartalmazta a kötet a korabeli szocialista irodalom legjelentősebb képviselőinek (KASSÁK Lajosnak, VÁRNAI Zseninek és másoknak) a költeményeit is.

Az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején magyar szépirodalmi művet már szinte egyáltalán nem adott ki a Népszava könyvkereskedés. Ezekben az években mindössze három magyar mű jelent meg: BARABÁS Gyula regénye, FARKAS Antal komédiája és VÁRNAI Zseni verseskötete. Népszava-kiadásban az utolsó magyar szépirodalmi kiadvány 1937-ben jelent meg: FARKAS Antal *Hulló csillagok* c. regénye.

1938-tól, amikor a Népszava könyvkereskedés beszüntette kiadói tevékenységét, a további néhány magyar szerzőtől származó szociáldemokrata kiadvány a párt neve alatt jelent meg. A totális fasizmus előretörésének az éveiben, a második világháború idején három antológia-jellegű kiadványt bocsátott ki a párt, ezek a betiltott szociáldemokrata folyóiratok helyett jelentek meg. Kettő közülük *A munkás könyve*, a harmadik *Munkáskultúra* címmel került az olvasók kezébe. Ezek a kötetek a fasizmus elleni harc, a nemzeti függetlenség védelmének legnehezebb éveiben CSOKONAI, KÖLCSEY és VÖRÖSMARTY—PETŐFI, ADY és JÓZSEF Attila verseit idézték, s haladó és forradalmi irodalmi örökségünk csatasorba állításán túl felsorakoztatták az élő antifasiszta és szocialista írókat is: KASSÁK Lajost, BENJÁMIN Lászlót, FODOR Józsefet, KOVAI Lőrincet, FÖLDEÁK Jánost, KESZTHELYI Zoltánt és másokat. További magyar szépirodalmi kiadványként 1941-ben KOVAI Lőrincnek forradalmárokról és forradalmakról szóló történelmi miniatűrjeit adta ki a szociáldemokrata párt, s egy évvel később JÓZSEF Attila néhány versét BARABÁS Tibor hosszabb előszavával.

Mindez azt mutatja, hogy a szociáldemokrata párt ezekben az években már következetesebben szembefordult a fasizmussal, s — a kommunisták és a baloldali szociáldemokrata tömegek nyomására — nagyobb mértékben kapcsolódott be a kommunista párt-vezette antifasiszta nemzeti egységfront harcaiba.

A felsorolt szépirodalmi műveken kívül néhány ifjúsági és gyermekkönyvet is kiadott a szociáldemokrata párt, illetőleg a Népszava könyvkereskedés. E könyvek 1919 és 1923 között jelentek meg. Többségüket azzal a törekvéssel bocsátották ki, hogy az uralkodó osztályok szemléletét tükröző ifjúsági olvasmányok helyett a valóságot ábrázoló könyvek kerüljenek a munkásgyermek kezébe. E kötetek szerzői általában nő-írók voltak (VÁRNAI Zseni, BEKE Margit, NAGY Teréz és mások). Külön megemlítendő, hogy 1923-ban a világ népeinek mesekincséből jelent meg egy válogatás a Népszava kiadónál.

Műszaki és természettudományi kiadványok

A szociáldemokrata párt kiadója: a Népszava könyvkereskedés a két világháború közötti időszakban rendszeresen megjelentetett műszaki könyveket is. Különösen az 1920-as évek elején adott ki igen sok ilyen könyvet. Nagyobb arányú megjelentetésük indító oka az volt, hogy a technika nagymértékű fejlődése következtében a munkásoknak egyre nagyobb szükségük

volt magasabb fokú szaktudásra, s a nagyobb tudású szakembereket a tőkés üzemtulajdonosok is szívesebben alkalmazták. A szociáldemokrata párt tehát jól használható, a gyakorlati szempontoknak megfelelő műszaki könyvek kibocsátásával is segíteni akarta az üzemek munkásait.

A Népszava könyvkereskedés műszaki kiadványai nagy része *Műszaki Könyvtár* (később: *Népszava Műszaki Könyvei*) sorozatcím alatt jelentek meg. E könyvek részint a matematika egyes alapvető elméleti kérdéseivel foglalkoztak (*Algebra, Trigonometria, Hatványok és gyökök* stb. c. kiadványok), részint gyakorlati számolási problémákban nyújtottak segítséget (*Lőerőszámítás, A súlyszámítás tankönyve* stb. c. művek). Más műszaki könyvek az egyes szakmák dolgozóinak kívántak támogatást nyújtani. Így látott napvilágot a Népszava kiadásában *A vas- és acélöntő, A szabómesterség tankönyve, Mázolók és szobafestők gyakorlati kézikönyve, Építők zsebkönyve, Az ács* stb. c. munkák. Voltak olyan műszaki könyvek, amelyek az egyes gépek és gépalkatrészek leírásával és működésével foglalkoztak (*Az autó, A rádió, A Diesel-gépek szerkezete, A szivógázmotorok szerkezete és kezelése, Az osztófej* stb.). Más kiadványok munkafolyamatokról, a munka gyakorlati végzésének kérdéseiről szóltak (*A hegesztés kézikönyve, Csavarmenetvágás, Kőszőrülés, fúrás és marás az esztergárcsón* stb.).

Az 1930-as évek elején a Népszava könyvkereskedés a műszaki könyvek kiadását beszüntette. Ettől kezdve a szociáldemokrata párt könyvkiadói tevékenységében arra törekedett, hogy elsősorban ideológiai-politikai kiadványokat jelentessen meg.

A szociáldemokrata párt a műszaki jellegű kiadványok mellett — jóllehet sokkal kisebb számban — természettudományi műveket is megjelentetett. Ezek a kiadványok — legalább részben — pótolni kívánták azt a hiányt amely az ellenforradalmi rendszer iskolapolitikája és egész népművelési politikája következtében a dolgozó tömegek műveltségében keletkezett. A rendszer ugyanis arra törekedett, hogy a világ és az élet valóságos kérdéseit elleplezze, s a konzervativizmust, a vallásos ideológiát védelmezve elhanyagolta, háttérbe szorította a természettudományos nevelést.

A munkásmozgalomban a természettudományos nevelés mindig nagy szerepet kapott. A dolgozó rétegek felvilágosítására és nevelésére már az első világháború előtt is több természettudományi művet adott ki a szociáldemokrata párt, illetőleg a Népszava könyvkereskedés, s a pártnak ez a tevékenysége folytatódott az első világháború utáni években is. Sorra jelentek meg ilyen című kiadványok: *A természettudomány és a technika múltjától, Az okkultizmus természettudományi magyarázata, A föld és az élet születése, Az emberi szervezet csodái* stb. A természettudományi nevelés szempontjából különösen jelentős kiadványok láttak napvilágot az 1940-es évek elején, amikor pl. a betiltott szociáldemokrata folyóiratok helyett jelentek meg ilyen című kiadványok: *A természet titkai, Az élet csodái, A modern vegyészet csodaműhelyében*. Ezek a művek — ha nem is hiba nélkül — a dialektikus materializmus szempontjából igyekeztek megmagyarázni a világ és az élet jelenségeit. Különösen nagy fontosságot tulajdonított a szociáldemokrata párt a darwinizmus megismertetésének, amely a vallásos ideológia elleni harcban az egyik fő támaszték volt.

A természettudományi művek mellett néhány orvosi-egészségügyi felvilágosító kiadványt is megjelentetett a szociáldemokrata párt. Így megjelent egy-egy kiadvány a helyes táplálkozásról, a tuberkulózisról, a fertőző nemi

betegségekről s a születésszabályozásról, tehát lényegében olyan kérdésekről, amelyek a munkástömegek életét közvetlen közelről érintették.

A szociáldemokrata párt természettudományos-egészségügyi felvilágosító munkája azonban kevés volt ahhoz, hogy a néptömegek világnézeti elmaradottsága és rossz egészségügyi helyzete jelentősebb mértékben javuljon. Sokkal nagyobb anyagi lehetőségekre és határozottabb törekvésekre lett volna szükség a természettudományos-egészségügyi propaganda területén is.

Az előzőkben említett kiadványokon kívül a szociáldemokrata párt, illetőleg a Népszava könyvkereskedés számos más olyan kiadványt is megjelentetett, amelyeket nem sorolhatunk az előbbi csoportok egyikébe sem. E kiadványok sorában mindenekelőtt a különféle naptárakat említjük meg. 1943-ig a párt évről évre megjelentette a *Népszava-naptárakat*, amelyek politikai, gazdasági és kulturális jellegű cikkeket, továbbá verseket és elbeszéléseket, valamint különféle adattárakat és tájékoztatókat tartalmaztak. Lényegében hasonló tartalommal és hasonló céllal jelentek meg az 1920-as években a *Munkások Zsebnaptára*-i s a különféle szakmák dolgozóinak (vas- és fémmunkások, famunkások, bányamunkások stb.) zsebnaptárai. A szakmai zsebnaptárak kiadása az 1920-as évek közepén — elsősorban nyilván anyagi okokból — megszűnt.

Különféle segédkönyveket is kiadott a szociáldemokrata párt, illetőleg a Népszava könyvkereskedés. Így idegen szavak szótárát, esperantó nyelvtant, „szónoklattant” „a szónoki beszéd előkészítésének és előadásának ismertetésére” és néhány házigazdasági és mezőgazdasági szakkönyvet is (*A háziinyultenyésztés abécéje*, *Dohánytermesztés*, *A korai burgonya tenyésztése* stb.)

* * *

Összefoglalva az elmondottakat, megállapíthatjuk: a két világháború közötti szociáldemokrata könyvkiadás a párt irányvonalát követte. Ez nem is lehetett másképp. Erejét a párt 1904-től kezdve a parlamenti választójog kiharcolására, majd az ellenforradalmi korszakban a szerzett parlamenti pozíciók fenntartására fordította, és nem készítette fel a munkásosztályt a nagy forradalmi feladatokra. Szembetűnően jelentkezett ez a marxizmus klasszikusai népszerűsítésének elhanyagolásában. Mindezek ellenére a szociáldemokrata könyvkiadás nem lebecsülendő eredményeket mutathatott fel a munkásság osztálytudatos nevelése, szakmai tudásának emelése terén, az antifasiszta küzdelemben, és segítette a munkásosztályt materialista világkép kialakításában. Ilyen megszorításokkal élve: a szociáldemokrata könyvkiadás haladó hagyományainkat is gyarapította.

JÁNOS SZILÁGYI: SOZIALDEMOKRATISCHER VERLAG IN UNGARN
ZWISCHEN DEN ZWEI WELTKRIEGEN

Zwischen den zwei Weltkriegen diente der sozialdemokratische Verlag den politischen Richtlinien der Partei. Demzufolge war der Großteil der sozialdemokratischen Ausgaben reformistischen Charakters, jedoch verlegte die Partei auch solche Bücher und Brochüren, die die Grundgedanken des Marxismus bekannt gaben, dem Kampf gegen den Faschismus und der Hebung des Bildungsniveaus der Massen dienten.

Der Verlag der sozialdemokratischen Partei war die Verlagsbuchhandlung *Népszava*, viele Publikationen erschienen jedoch unter dem Namen der Partei, besonders nach 1938, als die Verlagsbuchhandlung *Népszava* ihre Verlagstätigkeit einstellte.

Die meisten sozialdemokratischen Ausgaben hatten einen politischen und sozialwissenschaftlichen Charakter, sie dienten im Allgemeinen der reformistischen Politik und Ideologie der Partei. Im Verlag der *Népszava* erschienen jedoch einige revolutionäre und politisch-sozialwissenschaftlich wertvolle Werke, unter anderen von MARX, ENGELS, BEBEL, MEHRING und sonstigen Führern der Arbeitsbewegung. Erwähnenswert ist, daß die *Népszava* das damals als fortschrittlichst geltende ungarische sozialwissenschaftliche Lexikon: das *Gesellschaftslexikon* ausgab.

Nach 1938 erschienen verschiedene politische und sozialwissenschaftliche Werke, welche den Kampf gegen den Faschismus erhöht unterstützten.

Einen anderen gewichtigen Teil der Ausgaben der Sozialdemokratischen Partei bildeten die Werke belletristischen Charakters. Es waren hauptsächlich Werke fortschrittlicher, kritisch-realistischer Autoren des Auslands (VICTOR HUGO, ZOLA, TSCHECHOW, JACK LONDON, DREISER, UPTON SINCLAIR etc.). Es erschienen hingegen hier wenig belletristische Werke revolutionärer Anschauung und die Partei vernachlässigte die Ausgabe der fortschrittlichen und revolutionären Werke der ungarischen Literatur.

Viele technische Bücher erschienen im Verlag der *Népszava*, besonders in den ersten Nachkriegsjahren. Hiemit förderte der Verlag in hohem Maße die technischen Kenntnisse der Arbeiterklasse. Die Sozialdemokratische Partei hat auch einige naturwissenschaftliche Werke publiziert, um die in der Arbeiterbewegung im Vordergrund stehende naturwissenschaftliche Erziehung zu unterstützen, und der Bekämpfung der idealistisch-religiösen Anschauungen zu verhelfen.

Von den verschiedenen sozialdemokratischen Ausgaben müssen noch die Arbeiterkalender und übrigen Handbücher erwähnt werden, welche gleichfalls die Erziehung und Bildung der Arbeiterklasse bezweckten.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Vita a könyv margóján. 1946-ban a kezembe került **TELEGDI** Miklós *Felelet*-ének (Nagyszombat, 1580. RMK I. 177.) egy eddig ismeretlen példánya. Az egykorú pergamentkötéssel borított könyv magángyűjteményben volt, s azóta nyoma veszett. Kár érte, mert a benne található nagyszámú s érdekes bejegyzés a **BORNEMISZA** *Fejtegetés* című munkája ellen írt vitairatnak ezt a példányát könyvtörténeti és irodalomtörténeti szempontból egyaránt értékessé tette. Ezek a közel egykorú bejegyzések nemcsak arról tanúskodnak, hogy milyen nagy érdeklődést váltott ki **BORNEMISZA** és **TELEGDI** vitája, hanem az olvasók aktivitásáról, a vitába való bekapcsolódásáról is.

A kötés belső lapjain, a két előszólevélen, a címlapon, valamint a 96. és 97. lapon a könyv XVI., XVII., sőt XVIII. századi tulajdonosainak a nevét találjuk bejegyezve. Ezek alapján a könyv történetére vonatkozólag az alábbiakat állapíthatjuk meg: **KUTY** Jakab, a késmárki vár kulcstartója, **RUSNAK** Mihály, **CSOBAY** Mihály és **KASSAY** István voltak a kötet tulajdonosai a XVI. században. A könyv 1604-ben a katolikus **KOVÁCSY** Pál birtokában volt, 1625. január 29-én **BUDAY** Gergely vásáron szerezte meg, végül 1706-ban a „Csemben lakozó **Botka Matias**” volt a tulajdonos. Ezekon kívül a 2. előszólevél b lapján még egy **RATKAY** nevet is olvashatunk. Talán ez is valamelyik tulajdonosra vagy olvasóra vonatkozik.

Az említett személyek közül csak **KOVÁCSY** Pál érdemel különösebb figyelmet. Katolikus voltát az bizonyítja, hogy több helyen **BORNEMISZÁT** gúnyoló megjegyzéseket írt az egyes lapokra. Ezeknek az éretlensége viszont arra enged következtetni, hogy gyermekkorában volt a kezében a könyv, amit az is valószínűvé tesz, hogy írása nem kiforrott, betűtípusait állandóan változtatta, utánozta a korábbi bejegyzők írását, és az előtét leveleken minden lehetőséget kihasználva összefirkált. **BORNEMISZA** nevét pl. több helyen **BORNEMISSA** alakra torzította (Címl., 2b sztlap., 20., 96., 163. és 207. l.), másutt a *sert nem issa* (68. l.), majd a *vizet nem issa* (115. l.) alakokat találjuk. A 11. lapon a nyomtatásban a margón, mint a mellette levő szövegrész summája ez áll: „**Bornemiszanac szokasa a szitkozodás.**” **KOVÁCSY** folytatólag odaírta még: „**Mint latornak**” és így tovább.

A könyv legfőbb érdekességét azonban az egyik protestáns olvasó hosszú bejegyzései alkotják, amelyekben valóságos hitvitát folytat a könyv szerzőjével, **TELEGDI**-vel. Az ismeretlen hitvitázó figyelmét a jó cselekedetekről szóló katolikus tanításra irányította. Ez nem véletlen, mert hiszen a semptei prédikátor és katolikus ellenfelei közötti vitának éppen ez a probléma alkotta a gerincét. **BORNEMISZA** Péter *Fejtegetés* c. elveszett munkájának (Sempte? 1577. RMK I. 139.) a megjelenésére ui. **TELEGDI** *Postillája* I. részének (Bécs, 1577. RMK I. 122) az a prédikációja adott alkalmat, amelyben a Septuagesima vasárnapjára szóló evangéliumot magyarázza, ahol **TELEGDI** a szövegmunkásokról szóló példázat alapján a jó cselekedetek tanát fejtette ki. **BORNEMISZA** *Fejtegetés*-e első sorban ezt igyekezett megcáfolni. Ezért **TELEGDI** is *Felelet*-ének túl-

nyomó részét (41—163. l.) ennek a kérdésnek szentelte. Munkája többi részében BORNEMISZA egyéb tanításai ellen hadakozik, illetőleg a személyére vonatkozó vádakát utasítja vissza. A vele vitába szálló olvasó viszont kizárólag könyve törzsanyagával, a Septuagesima vasárnapi evangélium magyarázatával szállt vitába. Első megjegyzése a 41., az utolsó pedig a 161. lapon található.

Sajnos, nem sikerült megállapítanom, hogy ki volt ez a képzett evangélikus teológus, aki BORNEMISZA, illetőleg a protestáns hittételek védelmére kelt az egyes lapok margóin. Ennek a kéznek az írása ui. nem kapcsolható egyik, nevét is eláruló tulajdonosnak az írásához sem. A helyesírás és az írástechnika azonban arra mutat, hogy ez az írás is XVI. századi. Természetesen az sincs kizárva, hogy a vitatkozó azonos valamelyik említett XVI. századi tulajdonossal, mert ezek nevük bejegyzéséhez általában gondosabb, kaligrafikus betűket használtak, de az is lehet, hogy a kötés külső lapján észrevehető teljesen elmosódott írás tudott volna fényt deríteni az ismeretlennek ki-létére. Nevét tehát egyelőre nem tudjuk, de jegyzeteiből megismerhetünk egy művelt és a könyvvel eleven kapcsolatban élő XVI. századi olvasót.

Tudjuk róla, hogy evangélikus volt, mert a 62. lapon levő egyik bejegyzésében az ember szabad akaratának elvét vallja, a 64. lapon pedig GEORGIUS MAIORT, az ismert evangélikus teológust „mi közülünk” valónak tartja. Teológiai képzettsége lépten-nyomon szembetűnő. Állításait pontos utalásokkal, szentírási helyek idézésével támasztja alá. A 153. lapon pl. hosszú sor bibliai helyet jelöl meg arra vonatkozólag, hogy az örök élet nem a jó cselekedetek jutalma.

Jegyzetei alapján megállapíthatjuk, hogy nemcsak képzett teológus, hanem gyakorlott vitázó is volt. TELEGDI megállapításait találóan és biztos logikával támadja, alkalmazva a gúny fegyverét is. Néha csak egy odavetett megjegyzéssel nyilvánítja ellenkező felfogását, mint pl. a 121. lapon „ladde hogy benne maracz” mondattal, jelezve, hogy TELEGDI nem tudta álláspontját kétséget kizáróan bizonyítani. Többnyire azonban részletesebben felel a pécsi püspök tételeire. Ilyenkor egy-egy hatásos mondatkezdettel vezeti be érvelését: „Nem ugy, hanem így . . .” (42. l.) „ladd e hol czavargas . . .” (43. l.), „Nem hiszem te se hid . . .” (45. l.): „Stilusa olyan, mintha élőszóval vitatkozna. Látszik, hogy a közvetlen élmény hatása alatt, olvasás közben írta megjegyzéseit.

Amint előrehaladt a könyv olvasásában, egyre jobban belemelegedett a vitaközösbe. Kezd szenvedélyes lenni, és már nemcsak néhány soros megjegyzéseket fűz TELEGDI egyes kijelentéseihez, hanem hosszú fejtegetéseket, amelyek néha több lap margóján át folytatódnak. Így pl. a Máté evangéliomának 19. részéből ismert gazdag ifjú esete különösen bő vitára adott alkalmat. Olvasónk TELEGDI magyarázatával nem volt megelégedve, különösen a *kövess engem* szavak értelmezését kifogásolta. „Hejaban czavargas — írja — mert mindenüt megh akacz köves engemet rozslud erted ez ket sot; mert nem csak az az követis az ki utanna megyen, mint Judasis követe feyverekel es botokal midön el arula . . .” (58. l.). Szerinte TELEGDI KRISZTUS *követés*-ét betű szerint értelmezi, és a törvényt is így akarja betölteni: „szip kisz be töltis ha csak pharizeusi kippen külső modon akargyatok be tölteny . . .” (59. l.).

A 63. lapon levő bejegyzésében már az igazi hitvitázó stílust érezzük. Felismerhető BORNEMISZA és TELEGDI vitastílusának a hatása. Az említett lapon az utolsó bekezdés elején TELEGDI, BORNEMISZÁHOZ intézve szavait, ezt írja: „meg adom a Christusnak tisztességet iobban te naladnal”. Ezzel egy magasságban kezdődik az ismeretlen vitatkozó válasza: „Megh adod az Christusnak tistesigit, csak hogy ki rekested annak erdemit Ugy adod mint Ananias az Peternek az pinzt alnok roka, megh vallod hogy az Christus adot neked testet lölköt okosagot es elmit; Megh vallod hogy azok altal vagy azokal az mit magatul vigre nem viselhetnel, megh azokat is. benned segit: nem csak segiti de megh Sz lelkinke általa mit kellesik czelekedned arrajs ogtat tanit és vezirel, de mivel

ezek az üjnyen való jo voltabal vannak, ezért ezekert való üdvösigin csak Isten ajandika, de hol van itt az Jesus Christus kinsenvedisinek es halalanok erdeme mellyel egyedül akar az Isten minden embereket idvöziteni, Igyen akarnad am te az tudatlan együgyü embereket el amitani.”

Ugyanezen a lapon BORNEMISZÁT is megvédi, amiből következik, hogy ismerte a *Fejtegetést* is: „De nem igaz így s nemis mondgya ezt Hogy azért varnank az örök-iletett vagy azért adatnik hanem azzal az hitnek gyümölczivel mutatnak megh igaz kerestinsigünket az embereknek.”

Több esetben helyreigazította TELEGDI idézeteit, illetőleg utalásait. Például mikor TELEGDI, Máté 16. részére hivatkozva, írja: „Christus mondása ez, hogy be akarsz az örök életre mennyi tarch meg a parancholatokat . . .” a figyelmes olvasó fölényesen tréfálkodik javította ki a téves utalást: „De nincs ez az kit te mondas Sz Matth 16 hanem ala fordicz az hatnak az hegyt es meg talalod az 19 caputban” (146. l.).

Az ehhez hasonló apró csipkelődések igen sűrűn előfordulnak az ismeretlen protestáns jegyzeteiben. Nem egy ilyen megjegyzése igen ötletes. Az 57. lapon TELEGDI BORNEMISZA egyik állítását idézve ezt mondja: „Rövideden felelec.” A lap szélén a polemizáló olvasó megjegyzése itt sem maradt el: „De evel az te feleletedel úgy jász miattam mint az oroslanyal az Beka akarvan az oroslany latny miczoda nagy allat ligen az beka. viletlen el tipra”. Mintha arra számított volna TELEGDI glosszázója, hogy a nyilvánosságnak ír.

A könyv és az olvasó eleven kapcsolatára jellemző az is, hogy megjegyzései nem egymástól elszigeteltek. TELEGDI hosszan kifejti, hogy az örök élet a jó cselekedetek jutalma, amire a vitázó protestáns részletesen megfelel a 125. lapon. Mikor azonban TELEGDI négy lappal később ugyanerre a kérdésre visszatér, nem fejti ki újra álláspontját, hanem csak ennyit vet papírra: „Megh mondottam folio 125 három kippen vetethetik az örök élet.”

Másutt pedig úgy lép fel, mintha TELEGDI már az ő állításaival szállna szembe, mintha nem is BORNEMISZA, hanem ő ellene irányulnának Telegdi higgadt, de annál határozottabb támadásai. Egy helyen pl. ezt olvashatjuk a margón: „tagadom nemis tagattam hogy jot nem köllene czelekedni nem mondottam en azt”. (85. l.) Szinte azt hihetnők, hogy maga BORNEMISZA volt a könyv jegyzetelője. A semptei prédikátor kézírása azonban meglehetősen elüt a könyvünkben található jegyzetek írásától.

De ha nem is BORNEMISZÁTól származnak ezek a sorok, biztos, hogy szerzőjük méltó arra, hogy BORNEMISZA szövetségese legyen. Igyekszik világosan és szabatosan írni. Ezért néhol utólag kijavítja, átfoglalozza megjegyzéseit. Megnehezítette a helyzetét az, hogy a sorok közt és a lapszéleken csak kevés hely állt rendelkezésére. Ő maga is panaszkodott e miatt: a 153. lapon egyik fejtegetését hirtelen abba hagyta ezzel a mondattal: „De kiczin az Margo hozza hogy mind ide irhatnam.”

A margó bizony nem elégséges egy könyv tételeinek a megcáfolására, de a margóra írt megjegyzések könnyen képezhetik egy új vitairat magvát, kiindulópontját. A BORNEMISZÁT védő, erősítő, TELEGDIVEL hadakozó ismeretlen polemikus olvasó is könnyen tovább fejleszthette volna a margóra írt glosszáit és fejtegetéseit külön könyvvé. Nem tudjuk, megtette-e? TELEGDI könyvére írott protestáns viszonzásról ez ideig nem tudunk. Arra azonban van adatunk, hogy a vitairatok néha ilyen vagy hasonló módon születtek. CSANÁDI PÁL, a kolozsvári unitárius iskola tudós rektora, majd az unitáriusok püspöke vall erről *Pöröly* című kéziratban maradt vitairatának az olvasóhoz intézett előszavában. 1617-ben írt munkáját VÁRI SZÁRNYAS (Alatus) János kolozsvári református prédikátor ellen írta, s az előszóban így számol be könyve íratásának előzményeiről: „Az 1615. esztendőnek a végében a Nagyságos Bethlen István kívánságára rtam volt egy rövid és summas magyarázatot, a Sz. Máté 28.-iki részben való igék felől,

«Kereszteljetez Atyának, Fiunak, Szentléleknek nevében», Mely írásom akadott volt Szárnyas János kezében és egy elsőben az el olvasván meg jegyezgette imitt amott számvető kotákkal a leveleknek márgóit, széljeit, elkezdvén az egyen és negyven ötig menvén, a felett középsben együtt csak azt írta írásomra, hogy Mentiris Asine. És e volt első felelete írásomra. Minthogy pedig betsületes városbéli atyámfiától, kik önön szájából hallották bizonyosan megérttem, hogy derekasb és rosszabb választ akart tenni írásomra, ez alatt mégis nem hivalkodtam hanem az első két Deák szóval való feleletre én is deákul megmutattam, hogy nem úgy vagyok a dolog, amint felőlem írta, tudni illik megmutogattam, hogy sem hazug nem vagyok és abban is amit irtam nem hazudok, sem pedig Szamár nem vagyok.” (Lásd a marosvásárhelyi Bolyai Könyvtár 204. sz. kéziratában.) Ime, még kéziratban levő műveknél is szerepe és következménye lehetett a margón való véleménynyilvánításnak! Mennyivel inkább biztosíthattak teret a viták számára a nyomtatott könyvek margói.

KLANICZAY TIBOR

Ábrahámfi Miklós verse egy ismeretlen Hungaricumban. Csehszlovákiában végzett kutatásaim közben dr. JÁN MARTÍNEK, a Csehszlovák Tudományos Akadémia görög-latin kabinetjének munkatársa, felhívta figyelmemet egy általa talált, 1595-ben Wolfgang MEISSNER nyomdájában készült, magyar vonatkozású wittenbergi nyomtatványra. A jelenleg Mělník város (ČSSR) levéltárában őrzött, minden valószínűség szerint ismeretlen RMK hungaricum, egy „Docti” feliratú, feldolgozatlan gyűjteményben található jelzet nélkül.¹

A kiadvány, kétségtelen könyvészeti értékén kívül, érdekes abból a szempontból is, hogy ÁBRAHÁMFI Miklósnak egy eddig ismeretlen versét tartalmazza, a következő címmel: *Propempticon in discessum pietate, eruditione reliquisque virtutum dotibus praestantissimi viri domini Georgii Schmidelii Brisnensis Pannonii, post felicem studiorum suorum decursum ex inclita Witebergensium academia in patriam migrantis scriptum amoris et observantiae ergo anno 1595. Septembr. 28. a Nicolao Abrahamffi Veterisoliensi Pannonio.*

Zólyomi ÁBRAHÁMFI Miklós életéről csak töredékes adataink vannak, ami annál inkább sajnálatos, mert a külföldet járt magyar deák típusának megtestesítője mellett egyre inkább a *versírót* is látnunk kell benne. A szórványosan fennmaradt életrajzi adatokból csak annyi derül ki, hogy hasonlóan többedmagához, valamely protestáns főúr pártfogása következtében ő maga is eljutott a wittenbergi egyetemre. A bejegyzések szerint 1595. szeptember 1-én bukkan fel neve elsőízben,² majd ugyanez évben HROCHOTSKY Ábrahám Izsák tiszteletére kiadott kis füzetkében szerepel üdvözlő versével.³ Az utolsó biztos adat, amit róla tudunk az, hogy barátai 1597-ben búcsúztatták hazaindulása alkalmából.⁴

¹ A fotokópia elkészíttetését és megküldését is dr. JÁN MARTÍNEK szívességének köszönhetem.

² BARTHOLOMAEIDES, Jóhannes Ladislaus: *Memoriae Ungarorum*. Pesthini, 1817. 98. l.

³ *Εἰρημίου* Amicorum Amicae etc. A3b—A4a. RMK III. 865. A most előkerült Propempticonban búcsúztatott Georgius SCHMIDELIUS itt ÁBRAHÁMFFIVAL együtt a *versírók* között szerepel.

⁴ *Εἰρημίου* Pietatis et Virtutum Ornamentis Decoro etc. RMK III. 906. Itt jegyezzük meg, hogy SZABÓ Károly felsorolásában a versszerzők közül épp az első, Adamus LEHNERUS neve kimaradt.

IN DISCESSVM PIETATE, ERV-
DITONE. RELIQVISQVE VIRTVTVM DOTIBVS

PRÆSTANTISSIMI VIRI, DOMINI GEORGII SCHMIDELIBRI

FRANCIÆ PANNONII, POST FELICEM STUDIORVM SVORVM DV-
cium, ex Iaclyta Wæbergenium Academia in Patriam migrantis, Scripsum
amoris & obsecrationis ergo Anno 1595. Septemb. 22.

Nicolao Abrahamssi Veterisohensi Pannanie.

Red tunc soluti loquor dilecte Georgi
 Cuius, quos genitoris docta Minerva foret?
 Nomen vel Ausoniam pulcherrima turba feru-
 unt
 Te vocat, aut clerici cadere, fontis humori
 Non ubi fons cura Doctores, iam sequentes
 Dignatus qui verba de patris docent?
 Nomen docti fidem in deservisse fidem,
 Quem tibi Thasio polare iuicis amor?
 Pannonia inter qui iugis Læcoris artem,
 Castellis capidam fonte bruarum,
 Frondosus Elicion Læcoribus præmia vitam,
 talem, Anni templis, cetus habet,
 Certi iam plures poterat quæstione mecum
 Sili, et soliti ponere in arte manum.
 Non metuis regis nitentibus damna Bootæ,
 Qui vobis Atleo turbida signa polo?
 Insum dicitur innotuisse turbae quædam
 Jovis, et postquam perfuris ore tracti,
 Adde quod indomito mundum cesserit tentibus
 Mæcoribus, quo nunc sit præparatur die,
 Porcibus et Pollis, reliquis cornu antioi ipsam
 Mæsis, in Tarcani sumere tela parat
 Teq. cupio dicitur innotuisse turbae quædam
 Anni postquam contigit arte froni
 Hic ubi castallo aspersit letura liquor, et
 Confusit flammis tempora longa tuis
 Quid superis iam nunc, nisi prospera quædam, præ-
 mium
 Vi Sæpes patris possis adire laræ,
 Inhamis et vobis, spualis exultis et arte,
 Et patria referas præmia clara tua.
 Arde condendas adversus carcere vobis,
 Vt Zephyri sparet lenior aura tibi.
 Pierides vestro comites vos iungite alumnis,
 Cunctos enim vestro munere tutos erit
 Firmas, si vestro tolera mœtura clienti.
 Læro, cura validi vos prohibete mœtur
 Sæpes, nostri hæc vestre monumenta se voris,
 Læro dan patrio mox potiore, Vale.

Et nisi Pannonicas fides vos docuit in oras,
 Inceptum inveniatis deservisse vitam,
 Callipæ verbis reliquis orato foret,
 Præcedant causas quoniam res quædam:
 Dicite, mi frater, non possumus esse, quod optas,
 Difficilis pondus nos quædam, cae,
 Nos tolerare graves non sumus frigoris æstus,
 Sarcornate terrenis tela cruenta traxis,
 Insuper et fragilis geris agrus corporis artem,
 Corporibus tenetis vobis et aura mœtur.
 Ergo mane: si via Bruma laderis ab aura,
 Forsit ad patris vix venatis agrus,
 Noster abomemane, de claud, mœtura in antris,
 Temporis exspecta commodiore fiet.
 Sic, amicus gestu fides irrisore et vitæ,
 Hoc ferocito commendation potest.
 Sed quid vana iuroat loquor confutere verbis
 xeroporis quædam pueri mœtura scilicet
 Sulcibus est non velle dicitur polli, sic vobis
 Nolle Deo, infamia, sedere, mentis opus,
 Te quoq. lata vocant quis frater amando Georgi,
 Sollicito frustra, quod stans esse mœtura,
 Ergo volente Deo quædam Læcoris vobis vultus,
 Anni postquam contigit arte froni
 Hic ubi castallo aspersit letura liquor, et
 Confusit flammis tempora longa tuis
 Quid superis iam nunc, nisi prospera quædam, præ-
 mium
 Vi Sæpes patris possis adire laræ,
 Inhamis et vobis, spualis exultis et arte,
 Et patria referas præmia clara tua.
 Arde condendas adversus carcere vobis,
 Vt Zephyri sparet lenior aura tibi.
 Pierides vestro comites vos iungite alumnis,
 Cunctos enim vestro munere tutos erit
 Firmas, si vestro tolera mœtura clienti.
 Læro, cura validi vos prohibete mœtur
 Sæpes, nostri hæc vestre monumenta se voris,
 Læro dan patrio mox potiore, Vale.

W I T E B E R G Æ

Typis VVolfgangi Meisneri. Anno M. D. XCV.

Abrahámssji Miklós búcsúztató verse

A most előkerült búcsúztató vers nemcsak terjedelme folytán, de gördülékeny megfogalmazásával éppen úgy, mint a klasszikus költészet dekoratív elemeinek bőkezű és szerencsés alkalmazásával is kitűnik. Természetesen nem tulajdoníthatunk neki különösebb értéket a poétikai rutinmunkának is felfogható egyetemi alkalmi verselmények között, azonban a jó átlagszínvonalat feltétlenül eléri. Mindez indokolja, hogy a Wittenbergben tanuló magyar hallgatók XVI. század végi csoportjából ÁBRAHÁMFI Miklóst tartsuk olyan egyéniségnek, akinek verseit hovatovább az irodalomtörténetírásnak is számon kell tartania.

V. KOVÁCS SÁNDOR

Hogyan nevezzük Tótfalusi Kis Miklóst? Talán fölösleges is volna e kérdéssel foglalkoznunk, hiszen TOLNAI Gábor már közel két évtizeddel ezelőtt megadta reá a feleletet.¹ Szerinte ugyanis „bármilyen gazdag is az erdélyi nyomdász életének és működésének irodalma, a bőséges irodalomban éppen azt nem kapta meg az olvasó, hogy milyen néven raktározza el emlékezetében a külföldön világhírt nyert, s idehaza tragikusán elbukott ember alakját!” Azaz mégis, DÉZSI Lajosnak van egy iránymutató megjegyzése, amelyet TOLNAI talán a kiválóan pontos adatkutató és közlő tudós nagy érdemeire való tekintettel nem akart külön céltáblául odaállítani, pedig alighanem az indította el a helytelen névhasználat általános elterjedését. Ugyanis MISZTÓTFALUSI KIS Miklósról írott könyvében DÉZSI arról számol be, hogy „maga Kis Miklós művei és nyomtatványai címlapján, valamint leveleiben Misztótfalusi vagy M. Tótfalusi előnevet használ, ezért fogadtuk el mi is e teljesebb alakot a szokottabb Tótfalusi helyett, mellyel . . . kortársai nevezték, éppen úgy, mint Szathmár-Némethi Mihályt röviden csak Némethi-nek hívták. Az irodalomban főképp Bop után lett az előnév rövidebb alakja általánossá.”²

DÉZSI tehát éppen maga nevezi meg azt a legnyomatékosabb bizonyítékot, amibe neki valóban a legerősebben kellett volna belekapaszkodnia, hogy TÓTFALUSI nevének helyes használatát végérvényesen lerögzíthesse, ezt azonban elmulasztva, a keze alól kikerült több száz tanítvány így téves felfogását terjesztette el. Ez az oka, hogy TÓTFALUSI nevet ma szelvében-hosszában MISZTÓTFALUSINAK írják. Kétségtelen ugyan, hogy az újabb helységnévtárakban Szatmár megyében *Miszbánya*, *Miszmagyarós*, *Misztótfalú* helységneveket találjuk, de ha csak a múlt századvégi helyrajzot is nézzük át, helyettük *Miszbányára*, *Misztmogyorósr*a és *Misztótfalúra* bukkanunk.³ Származási nevének tehát semmiképpen sem *Misz*, hanem *Miszt* körülhatárolása van. Így írogatta ő maga is, ha személyazonosságát közelebről akarta meghatározni, s ezért Dézsinek még abban az esetben sem lenne igaza, ha elfogadnók a teljes névhasználatot. Ellenben, ha magának TÓTFALUSINAK saját névjelölését vizsgáljuk, a számtalan előfordulás közül csak egyet, mégpedig életének utolsó napjaiból: 1702. február 23-ról keltezett elismervényét választva ki, ennek kezdőszavaiként valóban azt olvassuk, hogy „Én Miszt Tótfalusi Kis Miklós, Recognoscalom per praesent(es)”, az aláírásban pedig „Idem qui supra Miszt Tótfalusi Kis Miklós.”⁴ Nevének e teljes kiírása ellenére azonban rendes körülmények között mégsem használta származási nevének teljesebb alakját, hanem

¹ TOLNAI G.: *Tótfalusi vagy Misztótfalusi?* Irod.-tört. Közl. 1942. 28—30. 1. HEREFEI J.: *Könyvészeti tanulmányok*. Kolozsvár, 1942. 27. 1.

² DÉZSI L.: *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században*. Bp. 1899. 9. 1. 1. jegyz.

³ PALMER K.: *Nagybánya és környéke*. Nagybánya, 1894. 307., 310—311. 1.

⁴ BÖHM J.: *Történeti apróságok*. Erd. Prot. Közl. 1875. 40. 1.

csak *M.* betűt tett a neve elé.⁵ De a még szűkebb szavú névalakkal is számot vetve, megállapítható, hogy ezt az *M.* betűt is csupán csak azért alkalmazta, mert születési helyét — különösen diák korában — meg akarta különböztetni a tőle alig 15—20 km távolságra fekvő, ugyancsak Nagybánya környéki *Giród-Tótfalútól*; előbeszédben azonban sem ő, sem mások soha nem nevezték őt *M. Tótfalusi-nak* vagy éppen *Misz-Tótfalusi-nak*.

Állításunk igazságának bizonyítására egészen más módszert kell követnünk, mint tettük *APÁCZAINÁL. TÓTFALUSINÁL* ugyanis nemcsak a saját szavára, legfőképpen azonban éppen barátai és ismerősei szavára kell hallgatnunk, nem pedig a maga által írott vagy nyomtatott emlékekre. Ha összehasonlításképpen szemügyre vesszük a nemrégen még közhasználatban volt névjegyeket, azokon a nevek tartozékául sokszor találunk egyes rövidítéseket, így a megváltoztatott családi vagy utónév, avagy a teljesebb név emlékét. Ha tehát ezeket írásban fel is tüntették, kimondásban azonban soha senki sem halmozta vele a szót. Ennek alapján tehát bátran ki is mondható, hogy a névírásban előforduló rövidítéseket a közbeszéd sem a rég-, sem a közelmúltban soha sem oldotta fel, sőt azt nemlétezőnek tekintette. *TÓTFALUSI* kiadványainak nyomdai jelzése pedig — egy-egy bővített vagy szűkített eset kivételével — mindig mint *M. Tótfalusi Kis*, vagy *K. Miklós*, avagy *Nicolaus Kis de M. Tótfalu* alakban jelentkezik. És most éppen ez a latin alak dönt a *TOLNAI* állítása mellett, reá mutatva *Kis Miklós-nak M.-Tótfaluból* való származására, megkülönböztetésül a más faluból valóktól. E latinos alakú származásnév-jelölést láthattuk például *TOFAEUSNÁL* is, aki ezt „de Székelyhida”-ként alkalmazta, szemben *APÁCZAI*val, aki származási nevét latinul melléknévi végződéssel *APACIUSKÉNT* használta, bizonyítván vele családnevének szerves kiegészítőjévé vált tartozékát.

További bizonyítékképpen még azt is megemlíthetjük, hogy *K.-VÁSÁRHELYI MATKÓ* István nevét csak a legkritkább esetben mondták *KÉZDI-VÁSÁRHELYINEK*, *M.-VÁSÁRHELYI TŐKE* Istvánét, soha *MAROS-VÁSÁRHELYINEK*, sem pedig *B.-PÜSPÖKI JÁNOSÉT BIHAR-PÜSPÖKI-nek S.-PATAKI* Istvánét *SÁROS-PATAKI-nak*, *B.-HUNYADI ABAC Mártonét BÁNYFI-HUNYADI-nak!*⁶ Éppen így *M.-Tótfalusi Kis Miklóst* is a kortársak mindenkor csak *Tótfalusi-nak* nevezték. Ilyeténképpen látjuk a többek között *KOLOZSVÁRI* Istvánnak, a Berlinben tartózkodó enyedi professzornak, 1684. február 8-án *TELEKI* Mihály kövári főkapitányhoz intézett levelében: „Tótfalusi uram meg most nyomtat, velem egyszersmind Amsterdamban.” Majd *DÉSI Márton* professzor 1684. október 3-án *Enyedről* ugyancsak *TELEKI* Mihálynak írott soraiban ötször is említi a biblia nyomtatásán dolgozó „*Tótfalusi*”-t, *OKOLICSÁNYI Pál* pedig 1690. június 6-án *Debrecenben* keltezett rövid tudósításában azt közli *TELEKIVEL*, hogy „ide, *Debrecenbe* békével érkeztem Tótfalusi urammal együtt.”⁷ Ha ezután családi vonatkozású adatait vesszük rendre, a következő feljegyzéseket találjuk: az unitárius egyházfiak 1690. december 12-én számolnak el a „Tótfalusi Uram *Lakod(almára)*” bérbe adott két kandér bérösszegével; azután 1700. április 14-én azt jegyzi fel a református harangoztató gazda, hogy „Tótfalusi Miklós Uram gyermeke holt meg, harangoztatott hatszor”. Pontosan ugyanezt a feljegyzést találjuk 1700. november 16-án is. Azután 1702. március 22-én „Tótfalusi Miklós Uram koporsóban való tétélekor harangoztattak nyolcszor”, április 24-én „Tótfalusi Uram temetésekor harang(oztattak) négyszer” és végül 1702. szeptember 7-én „Tótfalusi Miklós Asszonyom *Leanykaja* holt meg, harang(oztatott) hétszer.”⁸ Ugyanis az idegenek a címettet mindég úgy szokták nevezni,

⁵ Id. többek között *RMK* I. és II. köt.

⁶ E neveket *XVI—XVII.* századbeli íróink közül idézem.

⁷ *Prot. Közl.* 1887. 222. l. 1888. 249. l. 1890. 323. l.

⁸ *HEREPEI: i. m.* 21—27. l.

ahogyan a hozzátartozóktól s a környezettől hallják. Ezzel szemben most már lássuk, hogy maga TÓTFALUSI tulajdonképpen hogyan is nevezte magát? 1685. szeptember 19-én Amstelodamból PATAKI István kolozsvári kollégiumi professzorhoz intézett levelében jöllehet magát „M. Tótfalusi Kis Miklos”-ként írja alá, de a levélre nyomott pecsét képéül kartusolt oválisban 3 kinyílt virágot és egy író tollat (?) tartó könyöklő kart, továbbá „NICOL. TOTFALVSI.” köriratot metszetett ki.⁹ Nemkülönben 1690. március 4-én Kassáról TELEKI Mihályhoz intézett levelének aláírása bárha „M. T. Kis Miklós”, az épen megmaradt gyűrűpecsét képe azonban: középen kis nefelejts „NICOL-TOT-FALUSI” körirattal.¹⁰ E bizonyosságokon kívül saját szájából halljuk még az önmaga megnevezését. Az 1698. évben kinyomtatott *Mentségében* elpanaszolja, hogy „most pedig a mint vagyok, sok gyalázatommal és kárommal van, . . . hogy szokásomat . . . nem üzhetem, és hogy én Tótfalusi Miklós nem lehetek, hanem mintegy más ember.”¹¹

Végezetül keressük fel a kolozsvári házsongárdi temetőben ma is meglévő sírkövét, ennek feliratában azután, amelyet nagyra értékelő barátja: PÁPAI PÁRIZ Ferenc professzor szerzett, hasonlóképpen fontos bizonyítékot találunk. Ugyanis a déli lap latin szövegének kezdősora szerint: „TOTFALUSI JACET HIC NICOLAUS MOLE SUB ISTA”, míg nem a kő északi lapjára rovott magyar rendek így kezdődnek: „TOTFALUSI MIKLOS NYUGOSZIK EZ HELYBE”.¹²

A felsorolt példákbl tehát világosan látható, hogy sem ő maga, sem kortársai — legalább is beszédjük közben — soha sem használták az *M.*, illetőleg a *Miszt* praenomenet, ennek csupán csak írásban történt olykori kitételére *Mentségének* következő szavai adnak világos magyarázatot: „hajdan az Enyedi Collegiumban a' Társam (szinte akkor tanítottam az *Anagrammaról*) monda: Lássuk, melyikünk tsinálhatna hamarébb a' maga nevéből valami szép *Anagrammát*. Én hamarjában ezt tsináltam a' magaméből: *Nicolaus Alsó Thottfalusi. Sola tota laus in hoc fulsit*. Minthogy akkor ezt a' Praenomenet *Alsó* (ad distinctionem *Felső*) usuáltam.”¹³ Most azután gondoljunk csak vissza az elmúlt idők előbb már említett névjegyeire, amelyekre a nemes emberek egy vagy több előnevüket is nagyon gyakran kinyomatták; visszaemlékezhetünk, hogy azért ezeket az embereket vajon valamikor is emlegették-e ezekkel az előnevekkel együttesen? Vajon, nemcsak papírosforma volt-e ez a teljes című megjelölés? TÓTFALUSI maga nem volt nemes ember, de különben az ő korában még nem is volt szokásban a névjegyek nyomatása, névjelölésének módját azonban mégis csak ugyanerre a képletre építhetjük fel.

A kortársaktól „vasműves”-nek titulált kiváló könyvnyomtatónk és írónk nevét, amelynek TÓTFALUSI külső országokban nagy hírt és hazájának dicsőséget szerzett, sőt amelyen meg nem értő itthoni kortársainak „idegenségéért” „búsult lelke”¹⁴ annyit szenvedett, — a könyvészeti utaló céduláktól eltekintve — nem szabad semmiféle filológiai skatulyázással elrútítani!

HEREPEI JÁNOS

Régi magyar emléxlibrisek. Könyvtártörténetileg nem érdektelenek az olyan adatok, amelyek egy-egy közkönyvtár — vagy akár nagyobb magánkönyvtár — alapítására és az évek folyamán történő gyarapodására vonatkoznak. Míg a könyvekbe

⁹ Orsz. Levéltár. Teleki levelek. 716. köteg.

¹⁰ *Prot. Közl.* 1888. 322. l.

¹¹ M. TÓTFALUSI K. Miklósnak *maga személyének . . . Mentsége*. Kolozsvár, 1902. 48. l.

¹² HEREPEI: *i. m.* 26. l.

¹³ M. TÓTFALUSI: *i. m.* 49. l.

¹⁴ BOD P.: *Erdélyi Féniks Tótfalusi Kis Miklós. UA. Hvngrars Tymbarles conti-nvats.* 99. l.

ragasztott könyveimerek — ha ugyan vannak bennük ilyenek egyáltalában — csak egy-egy régi tulajdonos emlékét örökítik meg, az ún. emlékexlabelisek már sokkal többet mondanak el a könyvek provenienciájáról.

Az emlékexlabelisek fogalmát és célját O. v. HEINEMANN¹ határozta meg: „Ha ajándék, vétel, szerződés vagy hagyomány révén egész könyvtárak vagy csak egy részük közkönyvtárak vagy magánszemélyek tulajdonába kerülnek, az ilyen könyvek számára gyakran készülnek különleges xlabelisek, amelyeknek célja a beolvadt könyvtár emlékét fenntartani és a körülményekről, amelyek között azok megszereztettek, rövidebb-hosszabb adatokat közölni.”

Mivel az emlékexlabelisek egy könyvtár vagy akár egyetlenegy könyv új tulajdonoshoz való jutását jelzik, minden alkalommal fel kellene tüntetniük mind a régi, mind az új tulajdonos nevét és azokat a körülményeket, amelyek között azok új helyükre kerültek, írja G. A. SEYLER².

Régi magyar anyagunkban elég sok emlékexlabelis található, de olyat, amelyik egy könyvtár alapítását jelezné, ez idő szerint csak egyet ismerünk. Gyakran nélkülözzük az új tulajdonos nevének feltüntetését, megelégszenek az adományozó vagy hagyományozó megnevezésével, és még azt közlik, hogy a könyv ajándék vagy hagyaték. Az emlékexlabelisek legtöbbször ott kerülnek a könyvekbe, ahol az előbbi tulajdonosnak nem volt saját könyveimere, bár hazai anyagunkban is találunk példát, amikor az eredeti könyveimer mellé vagy fölé ragasztották be azt.

Emlékexlabeliseink nagy része könyvnyomdai úton előállított szedéstermék, rendszerint kis nyomdai díszekből szedett kerettel szegélyezve, esetleg enélkül. Az egyszerűségre és olcsóságra való törekvés jellemzi őket.

Mindjárt korban legelső ilyen emlékünk különlegesség a maga nemében. ROMHÁNYI Károly leírásából³ ismerjük az ún. váradi bibliának azon példányát, melyet BÁNFFY György (†1735) szolnok-dobokai főispán ajándékozott a kolozsvári református egyháznak 1722-ben. A remek kolozsvári kötés előlapjának tükrében „négy köríves köriratos keretben stilizált leveles díszítésben Bánffy György vésett áttörtművű ezüstveretes köriratos címere: COM. GEOR. BANFI DE LOSONTZ IN SOL. COT. DOBOCA COM. SUP. OFFERT IN PERPETUUM ECLĒA REFORMATORUM CLAUDIOPOLIT. ANNO DOMINI 1722. jelzi az ajándékozás tényét. A remekbe készült ötvösművű nagy-szerű harmóniában símul a művészi kötéshez, s mutatja a korabeli kolozsvári könyvkötés és ötvösművészet magas színvonalát. Bár tökéletesen megfelel az emlékexlabelis minden követelményének, mégsem xlabelis, inkább emlék-superxlabelisnek mondhatnánk”⁴

A tulajdonképpeni emlékexlabelisek között legrégebb PESCHKO Mihály kollégiumi rektornak szép rokokó könyvjegye 1757-ből. Rézmetszet, 52 × 69 mm. Szépen alakított, kagylómotívumos keret felett könyv, ezen koponya, kétoldalt homokóra, illetve tintásbögge tollal látható. A keret tükrében 5 sorban: „Conv. Ev. | lég. | Cl. C. Rect. | Mich. Peschko | M. D. CC. LVII.” olvasható.⁵

¹ *Die Ex-Libris-Sammlung der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel*. Mit einer Einleitung von O. v. HEINEMANN. Berlin, 1895.

² SEYLER G. A.: *Illustriertes Handbuch der Ex-Libris-Kunde*. Berlin, 1895.

³ ROMHÁNYI K.: *A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században*. Bp. 1937. 173—174. l.

⁴ A kötéstábla régóta ismert, de mindig csak mint könyvkötészeti remeket tárgyalják. A superlibrost nem említik. A *hátlapot* repr.: GULYÁS P.: *A könyvkötés*. (RÁTH Gy.: *Az íparművészet könyve*. III. Bp. 1912.) 448. l. és ROMHÁNYI: *i. m.* XII. t.

⁵ VARJU E.: *Magyar könyvgyűjtők xlabelisei*. Magy. Könyvszle. 1895. 202. l. *Az Országos Magyar Íparművészeti Múzeum ex-libris kiállításának katalógusa*. Bp. 1903. 71. sz. Repr.: VARJU: *i. m.* *A Gyűjtő*. 1913. 170. l. (Különszám: 22. l.) A M. I. M. kiállításának katalógusa. Az OSzK gyűjt.

HERMANN Ágoston csanádi apát 35×73 mm rézmetszetű exlibrisén közepen az apát kerekaltpú barokk pajzsba foglalt címerét látjuk: fiait önvérével tápláló pelikánt. A pajzsot nagy ótágú leveles korona zárja le, kétoldalt az apáti jelvényekkel: infulával és pástorbottal. A címer két oldalán elhelyezett 7 soros szöveget tintával hét helyen átjavították. „Reverendissimo Domino Augustino | Hermann Abbatis S. Georgii de Csanád, Canonico insignis | Collegiatae Ecclesiae Posenii | ac hujus lib: Reg: civitatis | Parocho dedicatum. | Anno 1760.”⁶

RÉVAY János (1748—1806) szepesi kanonok, majd szepesi püspök 1779-ben családjának ajándékozott könyveibe 54×73 mm nagyságú gyenge rézmetszetű exlibris került. Keretben tábla és efölött tojásdad vonal határolta térben címer látható: pajzsában koronából kinövő farkas mellső lábaival rózságot tart 3 természetes rózsával. A pajzsot ötgombos korona fedi. A táblán meanderszerű keretben 4 sor szöveg: „FAMILIAE CC DE REVA | DONO JOANNIS C DE | REVA CAN. SCEP. | A^o 1779”.⁷

BETHLEN Pál tordai főispán, az erdélyi tábla elnöke (1765—1794) a kolozsvári református egyháznak ajándékozott könyveket, amiről egyszerű, de izléses emlék-exlibris tudósít 1784-ből. A 160×115 mm nagyságú, kis nyomdai díszekből szedett keret terét hasonlóan szedett díszítés osztja két részre. Felső részében a bethleni BETHLEN család fametszetű címere: ágaskodó koronás kígyó szájában országalmát tart. Az alsó részben 12 soros szöveg szól az ajándékozásról, felsorolva a gróf összes címeit is: „Ex Munificentissima donatione summi Mae|cenatis, Excellentissimi Domini, Domi|ni Comititis PAULI de BETHLEN, S. C. R. | et Ap. M. Camerarii, Status et Excels. Re|gii in M. Transilvaniae Principatu Gubernii | Consil. Int. Inclitae item Tab. Reg. in | Transil. Judiciariae Praesidis, et per eundem | Principatum Supremi Janitorum Regalium Ma|gistri. Ecclesiarum et Scholarum in Transilva|nia Reformatarum Curatoris Su|premi, accepti | ILL. COLLEGIUM REFORM. CLAUDI. | OPOLITANUM A. D. MDCCCLXXXIV” (utolsó szemjegy tintával béirva).⁸

JESZENÁK István (†1784) 1777-ben hagyatékozott ismeretlennek — valószínűleg a pozsonyi evangélikus egyháznak — könyveket, amiket JESZENÁK János 1799-ben juttatott el a kívánt helyre. A 72×74 mm nagyságú, kis nyomdai díszekből szedett keretből a szöveg: „Legavit Spect. D. | STEPHANUS JESZENÁK | anno 1777. | lite amissum restituit | L. B. JOANNES JESZENÁK | de Királyfia | anno 1799.”⁹

SABEL István (1738—1803) tanár egész élettörténetét elmondja dióhéjban az esztergomi főegyházmegyei könyvtárban található emlékexlibrisre: A (valószínűleg kis nyomdai cífrákkal) „szegélyezett kártya” szövege: „Legavit | Cl. Prof. Stephanus Sabel | natus Schemnitzii 27. Dec. 1738. — | obiit Posenii 12. Junii 1803. | erudit juven-tutem 30-an.”¹⁰

Lehetetlen bizonyos megilletődés nélkül szemlélnünk FAZEKAS István diószegi prédikátor egyetlen példányban készült exlibrisét, amit hön szeretett bátyjának, FAZEKAS Mihály (1766—1828) ny. főhadnagynak, a *Ludas Matyi* írójának és a debreceni fűvészkönyv társszerzőjének adományából bírt *Magyar fűvész könyv* (Debrecen, 1807) pél-

⁶ PETHE L. gyűjt.

⁷ Repr.: *A Gyűjtő*. 1913. 167. l. (Különszám: 19. l.) Említi még: POSPIŠIL, J. — BÁLENT, B.: *Exlibris na Slovensku*. Turč. Sv. Martin, é. n. 15. l. Az OSZK és NYIREŐ István gyűjt.

⁸ VÁRJU: *i. m.* 196. l. *Az I. M. M. kiáll. kat.* 29. sz. SIKLÓSSY L.: *Az erdélyi exlibris*. Pásztortűz. 1925. 548. l. Ua.: *Gyorskocsin Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 98. l. Repr.: SIKLÓSSY: *A Gyűjtő*. 1913. 161. l. *Pásztortűz*. 1925. és *Gyorskocsin Erdélyben*. 97. l. Az OSZK gyűjt.

⁹ Az OSZK gyűjt.

¹⁰ *Az Esztergomi Főegyházmegyei Könyvtár „Ex-Libris” könyvjegyeinek lajstroma*. Esztergom, 1903. 240. sz.

dányába ragasztott be. Vékonypénzű ember lévén, költségesebb exlibrisre nem tellett kedves bátyja emléket nagy becsben tartott könyvében mégis meg akarván örökíteni ezért egy szépíróval, bizonyos TóTH Sámuellel készítettett könyvjegyet, amelynek szép kalligráfiája szinte rézmetszetnek hat. Vékony vonal keretelte 79×98 mm rombuszalakú térben 9 sor szöveg: „Cs. K. Fő Hadnagy | FAZEKAS MIHÁLY Urnak, | NSzK. Debreczen Városa' Esküdtjének | és Fundualis Perceptorának, | mint kedves Bátyjának | ajándékából bírja | Fazekas István | Diószegi Prédik. | 1824.” A szépíró a keret jobb alsó szélén jelezte művét: „Scr. Sam. Tóth m. propr.” Utána vakarás nyoma, amelyből egy nagy L vagy D (Debrecen?) még kivehető.¹¹

A berlini egyetemen tanuló magyar diákok, hogy ott is legyen alkalmuk a hazai irodalom megismerésére, 1842-ben magyar könyvtárat alapítottak. A könyvekbe 40×90 mm hullámos vonalkeretben a következő felírású exlibris került: „EX BIBLIOTHECA AB HUNGARIS UNIVERSITATIS REG. FR. W. BEROLIN. CIVIBUS CONDITA.”¹²

1850—60 között készülhetett JÓZSEF főherceg (1776—1847) nádor 31×89 mm nagyságú emlékexlibrise. Szedésmunka, kis nyomdai díszekből álló keretben 2 sor: „JÓZSEF NÁDOR | hagyományából.”¹³

SZILASY János (1795—1859), váradi kanonok, egyetemi tanár, az Akadémia tb. tagjának egyforma kis nyomdai cifrákból szedett keretben (28×64 mm) 5 soros exlibrise: „SZILASY JÁNOS, | nagyváradi kanonok, egykori egyetemi | tanár | HAGYOMÁNYÁBÓL. | 1860.”¹⁴

Feljegyzéseim között szerepel még LENHOSSÉK György donátor-exlibrise: minden keretelés nélküli 5 nyomtatott sor: „A magyar tudományos Akadémiának hagyományozta Lenhossék György 1865-ben.” Közlebbi adatok róla hiányoznak.¹⁵

SCHEDÉL (TOLDY) Ferenc (1805—1875) emlékexlibrise is ez idő tájt készülhetett: Kis díszekből összeállított 40×80 mm keret tükreben következő szöveg: „SCHEDEL FERENC | egyetemi tanár | ajándékából.”¹⁶

1870 körüli RADNICH Imre székesfehérvári kanonok könyvjegye. Apró kis díszekből szedett keretben (23×41 mm): Ex munificentia | Rmi D. Emerici Radnich | E. C. Albaregalens. | Canonici.”¹⁷

TÜRR István (1825—1908) a legendás szabadsághős — úgy látszik — még olaszországi tartózkodása alatt elhatározta, hogy könyvtárát az olasz hadseregére hagyja, mert Jacopo GELLI, akinek leírásából ismerjük az exlibrist, egyik helyen 1870, máshol 1880 körülnek mondja. Leírása szerint 39×70 mm könyomatú keretben fent kis pajzson ST monogram, a mezőben pedig következő szöveg olvasható: „Dono del Generale Stefano Türr all'Esercito Italiano.”¹⁸

Egyetlen nyomtatott sorból áll, minden keret nélkül PETE Dániel emlékexlibrise: „Pete Dani úr ajándéka.” (3×60 mm.)¹⁹

¹¹ PASTINSZKY M. gyűjt.

¹² G[ULYÁS] P.: *Magyar könyvtár a berlini egyetemen.* Magy. Könyvszle. 1911. 386. l.

¹³ Említi: PASSUTH L.: *Édenkert az óceánban.* Bp. 1959. 245. l. A Budapesti Egyetemi Könyvtár több könyvében.

¹⁴ NYIREŐ gyűjt.

¹⁵ A MTA Könyvtárában.

¹⁶ OSZK gyűjt.

¹⁷ NYIREŐ gyűjt.

¹⁸ GELLI, Jacopo: *Gli Exlibris Italiani.* Milano, 1930. 178. és 469. l. A Collegio Militare di Napoli könyvtárában.

¹⁹ PASTINSZKY gyűjt. Talán a Székesfehérvári Kereskedelmi Akadémia volt a megajándékozott, mert ennek tanári könyvtára pecsétjével megjelölt könyvben láttam a példányt beragasztva.

PODMANICZKY Géza (1839—?) és neje DÉGENFELD-SCHOMBURG Berta nagy könyvgyűjtők voltak. 1889-ben megszerezték PODMANICZKY Lajos aszódi, 1891-ben pedig PRÓNAY Sándor tóalmási könyvtárát is. Mindkettőt emlékexlíbris örökíti meg. A korábban a házastársak egymás felé hajló címerei alatt 2 sorban: „Szereztük báró Podmaniczky Lajos | aszódi könyvtárával 1889.” (Könyomat, szedett szöveggel, 35 × 39 mm). A másikon a címerek nagyobbak és egyenesen állanak, alattuk 2 sorban: „Szereztük báró Prónay Sándor | Tó-almási könyvtárával 1891.” (Könyomat és szedés, 35 × 47 mm.) Ez utóbbiból van az előbbivel azonos szövegű nyomat is (40 × 46 mm). Ugyanezt használták többi könyveik megjelölésére is, csak itt a szöveg helyén két vízszintes vonal van a könyvtári bejegyzések számára.²⁰

BENDE Imre (1824—1911) besztercebányai, majd nyitrai és HORNIG Károly (1840—1917) veszprémi püspök, utóbb bíboros a múlt század 90-es éveiben a XIII. LEÓ pápa alapította vatikáni Bibliotheca Leoninát gazdagították magyar könyvekkel. Mindkét könyvadományt DOBY Jenő (1834—1907) készítette rézmetszetű könyvcímer díszíti. Tekintve, hogy BENDE Imre 1893-tól nyitrai püspök lett, és az egyik metszeten DOBY az 1892-es évszámot is feltüntette, az ajándékozást 1892-re vagy 1893 elejére keltezhetjük.

BENDE Imre könyvcímerén (rézmetszet 97 × 67 mm) legfelül „BIBLIOTHECAE LEONINAE” olvasható. Alatta a püspök címere: fehérrel és késsel vágott pajzs fehér mezéjében a vágási lapra állított kereszt, lent kékben zöld hármashalom; a pajzs felett a kereszt lebeg, kétoldalt infula és pásztorbot, az egész felett pedig hatbojtos főpapi kalap van. A címer alatt jelmondat: szalagon „DEUS PATRIA” jelmondat. Lentebb 3 sorban: „EMERICUS BENDE | EPISCOPUS IN HUNGARIA | NEOSOLENSIS.” A lemeztükör alján a művész jelzése: „892. E. DOBY sc^t.”

HORNIG Károly könyvcímere rézmetszet, 104 × 58 mm. Legfelül „BIBLIOTHECAE LEONINAE”, alatta konzolra állított címer: négyelt pajzs, boglárpajzssal. A pajzsot hétgombos korona fedi, felette kis pántos sisak, amelynek dísze koronából kinyúló, koszorút tartó kar. A címert hatbojtos főpapi kalap zárja le. Pajzsőrök: j. o. zászlós kopját tartó páncélos vitéz, b. o. sas. A címer alatt 3 sorban: „CAROLUS L. B. HORNIG | EPISCOPUS IN HUNGARIA | VESZPRIMIENSIS.” Lent a lemeztükör alján: „E. DOBY sculp.”²¹

Bár heraldikailag különösen a HORNIG-metszet hibás, mutatva a heraldika megromlását (pl. a HORNIG-metszeten a pajzsot lezáró rangkoronára sisakot helyezett a művész), szép, gondos metszésük révén a század többi exlibrise között kimagaslanak.

A XIX. század legvégén készült XANTUS János (1825—1894) kiváló utazó és geográfusunk emlékexlíbrise: tipográfia, 45 × 63 mm. Egyszerű keretben 3 nyomtatott sor: „AJÁNDÉK | XANTUS JÁNOS | hagyatékából.”

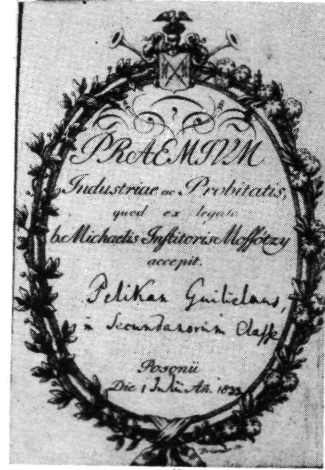
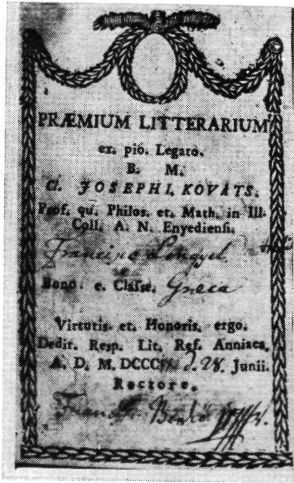
Egyházi rendelkezések folytán a szerzetesek és főpapok könyvtárai haláluk után a rendi, illetve az egyházmegyei könyvtárakba kerülnek. Az esztergomi kanonokok könyveik megjelölésére egyéni könyvcímereket használtak, a győri egyházmegye papjainak könyveit az azokat befogadó győri püspöki papnövelde nagykönyvtára által készített emlékexlíbrisek jelölik meg. Ezek valamennyien kis nyomdai díszekből szedett keretből és a keret tükrében olvasható nyomtatott szövegből állanak.

BALOGH Sándor (1743—1810) győrhegyi prépost hagyatékát 31 × 58 mm keretbe zárt szöveg jelzi: „Seminarii Maj. Jaurinensis | e Bibliotheca | Alexandri Balogh, | Prae-positi quondam S. Adal- | berti de Monte Jaurino.”²² BALOGH Sándornak saját könyvcímere is volt, az emlékexlíbrist e mellé ragasztották be.

²⁰ Az *I. M. M. kiáll. kat.* 259—261. sz. Említi: LEININGEN—WESTERBURG: *Österreichische Bibliothekzeichen*. Z. Bücherfreunde. 1900/1901, 30. l.

²¹ Az *I. M. M. kiáll. kat.* 288. l. NYIREŐ gyűjt.

²² VARJU: *i. m.* 195. l. Az *I. M. M. kiáll. kat.* 218. sz. NYIREŐ gyűjt.

DEÁKY Zsigmond (1795—1872) felszentelt püspök, nagyprépost hagyatékát 33×58 mm exlibris örökíti meg: „Seminarii episcopalis major. | Jaurinensis, e munificentia | Illustr. ac Reverendissimi D. | Sigismundi Deáky | consecrati Episcopi Caesaropoli- | tanu, C. E. J. Praepositi majoris.”

JANKOVICS Gyula exlibrise 44×79 mm: „Bibliothecae eppalis Seminarii majoris | Jaurinensis e munificentia Illmi D. Julii | Comitibus Jankovicis de Daruvár. | 1885.”

HOLDHÁZY János (1840—1895) c. püspök, dégi apát hagyatékát 45×58 mm exlibris jelöli: „Seminarii mai. epp. Jaurin. | E bibliotheca | Joannis Holdházy, | Eppi quondam el. Tribunic. | Abb. de Dégh ac Canon. E. C. Jaur.”

TARTSAY Ferenc kanonok hagyatékának exlibrise 31×58 mm „Seminarii episcopalis major. | Jaurinensis, e pio legato | Francisci Tartsay, | Canonici quondam Cath. | Eccl. Jaurinensis.”

Ezek bizonyára mind nagyobb könyvgyűjtemények voltak. A kisebb hagyatékokat, ajándékokat vagy vásárolt könyveket a papnövelde nagykönyvtárának saját könyvjegyével jelölték meg, de volt a győri székesegyháznak is külön könyvjegye. Ezek is kis nyomdai cífrákból szedett kerettel ellátott nyomdatermékek.

Nem mindig könnyű az emlékelexlibrist, mint ilyen, megkülönböztetni az egyéni könyvjegyektől, mert hiányozhatnak róla az emlékelexlibrist jellemző adatok (pl. az ajándékozás vagy hagyományozás, vagy az új tulajdonos megnevezése). Ilyenekről sokszor csak a körülmények ismeretében állapíthatjuk meg emlékelexlibris voltukat.

ZICHY Ferenc (†1883) könyvcímerén a halálozás évének feltüntetése még utal emlékelexlibris voltára: könyomat 44×35 mm. Csücsköstalpú pajzs kék mezejében lebegő koronába tűzött két agancs között lebegő fehér kereszt látható, a pajzs két sarkára infula és pásztorbot van rakva, felette tizenegy gombos rangkorona lebeg, az egészet pedig hatbojtos főpapi kalap zárja le. A címer alatt félkörös szöveg: „EX LIBRIS COMITIS FRANCISCI ZICHY †1883”.²³

KOSSUTH Lajos könyvtárát az Országos Széchényi Könyvtár megvásárolta és kis emlékelexlibrisrel látta el: könyomat, 52×41 mm. Fekvő ovális lombkoszorú tükrében 4 sor szöveg: „KOSSUTH LAJOS | KÖNYVTÁRA. | 1894. | ... sz.” A koszorú alatt a készítő nevének kezdőbetűi „R A” láthatók.

Az emlékelexlibrisek külön csoportjába tartoznak azok a könyvjegyek, amelyek iskolai tanulóknak jó magaviseletük és szorgalmuk megjutalmazása céljából adott könyvekbe kerültek. E könyveket vagy egyes személy, vagy maga az iskola ajándékozta, vagy pedig e célra létesített alap kamataiból vásárolták.

Az ismert legrégebbi ilyen jutalom-exlibris 1795-ből való és BATHYÁNY József (1727—1799) esztergomi érsek, bíboros jelölte meg vele a budai főgimnázium tanulói között kiosztott könyveket. A 121×66 mm nagyságú, kis nyomdai cífrákból szedett keretben szöveg: „Exemplum | eorum librorum | qui | ex munificentia | S. R. E. Card. et S. R. I. Principis | JOSEPHI | e Comitibus | de BATHYAN | E. M. Strig. Archiep. | Sac. Sed. Apost. Legati Nati | I. R. Hung. Primatis | Pl. Tit. | in Archygy. | Regio Budensi | Dum canonicam Parochiarum | Visitationem peragebat | Anno M. DCC. XCV. | in 283 Bonarum Art. Alumnos | Singvli in Singvlos | svnt distributi.”²⁴

KOVÁTS József (†1795) a nagyenyedi kollégium tanára végrendeletében a jó tanulók megjutalmazására tett alapítványt. A jutalomkönyvekbe 105×62 mm nagy-

²³ Az I. M. M. kiáll. kat. 291. sz. LEININGEN—WESTERBURG: i. m. 28. l.

²⁴ Az esztergomi Főegyház. Könyvtár „Ex-Libris” könyvjegyeinek leírása. 30. sz. BATHYÁNY J. személyesen is felkereste egyházmegyéjében az iskolákat és kiváló előszeretettel figyelte meg a kicsinyek előhaladását, és szorgalmukat dicséretekkel és apró ajándékokkal jutalmazta. (KOLLÁNYI F.: *Esztergomi kanonokok* 1001—1900. Esztergom, 1900. 362. l.)

ságú, empire stílusú nyomtatott exlibris került: Lombfüzérkeretben, ami fent kis ovális koszorút alakít ki, a következő szöveg: „PRAEMIUM LITTERARIUM | ex. pio. Legato. | B. M. | Cl. JOSEPHI. KOVÁTS. | Prof. qu. Philos. et. Math. in Ill. | Coll. N. A. Eneydiensi. | [Joanni Zejk] | Eminent. e. Classe. [Poetica] | Virtutis. et. Honoris ergo. | Dedit. Resp. Lit. Ref. Anniaca. | A. D. M. DCCCI (27^a). Junii. | Rectore. [Aláírás.]”²⁵ Érdekes, hogy ugyanezen exlibris szövegváltozatban is szerepel, egyes példányain az „Eminent” szó helyett „Bono” olvasható. (A szögletes zárójelbe tett szövegrész itt és a következőkben tintával van az üresen tartott helyekre beírva.)

Szokatlan, mert sem az iskola nevét, sem a megjutalmazott tanulót nem nevezi meg egy *körmöcbányai jutalomexlibris* 180?-ból: 27×61 mm, nyomdászes szedett keretben 2 sorban: „Praemium Scholasticum | Cremnicii 180[6].”^{25a}

Sokkal szebb a következő emlékünkhöz *Mossótzky Institoris* Mihály (1731—1803) ág. ev. lelkész alapítványából. Rézmetszet, 128×90 mm. Ovális, alul szalaggal átkötött virágkoszorús keretben, fent még a keretben kis címer: pajzsában két egymást keresztező zászlós kopja, sisakdíszbe tárt szárnyú madár (pelikán?). A keret tükrében szépen metszett kurzív szöveg: „PRAEMIUM | Industriae ac Probitatis, | quod ex legato | b. Michaelis Institoris Mossótzky | accepit. | [Pelikán Giulielmus | in Secundanorum Classe] | Posonii | Die [1 Julii] An. 18[33]”. A keret j. alsó részénél a művész jelzése: „PRIXNER sc.”²⁶ *PRIXNER* Gottfried (1746—1819) korának egyik legkeresettebb rézmetszője volt. A szép exlibris igazolja jó hírét.²⁷

Egyszerű, de ízléses nyomdaternék a *kolozsvári felsőbb leányiskola* jutalom-exlibrise: 64×85 mm nagyságú, egyforma kis díszekből szedett keretben, amit négy sarkán egy-egy rozetta szakít meg, következő szöveggel: „[Lázár Juliska] | [III] osztálybeli növendéknek | példás magaviseletéért s ernyedetlen szorgal- | máért és kitűnő előmeneteléért jutalmul adja | a felsőbb leányiskola felügyelő bizottsága. | Kolozsvárt, 1887. [Az utolsó számjegy tintával 9-re javítva | június 21.]

[De Gerando Antonia] [igazgató. [Dr. Szécs Péla] elnök.”

Régi magyar exlibriseink története bizonyos mértékben régi könyvtáraink története is. És ha művészetileg nem is mind jelentősek, bár például a *BÁNFFY* superlibros egyenesen ötvösművészeti remek, művelődéstörténetünk becses emlékei, melyek megérdemlik, hogy kegyelettel összegyűjtsük, feldolgozzuk és nyilvántartsuk őket, mert *CZAKÓ Elemér* szavaival²⁸ élve „a magyar kultúra alapköveit azok rakták le, akik tudományszeretetből könyveket gyűjtöttek.”

ARADY KÁLMÁN

²⁵ NYIREŐ gyűjt. A változat nálam. Kováts vagyonának felét, 15 000 Ft-ot hagyott a nagyenyedi kollégiumra jutalomkönyvek vásárlására és segélypénzül. (SZINNYEI: *Magyar írók*. VI. 1293. h.)

^{25a} PASTINSZKY gyűjt. Az exlibris alatt egy ovális, 42×28 mm nagyságú vízfestékkel készített miniatúr képecske van beragasztva, amely sötét háttér előtt egy kb. 14—15 éves leánykát ábrázol korabeli viseletben. Felmerülhet a kérdés, nem a megjutalmazott tanulót ábrázolja-e a kép. Az ábrázolt leányka kora és öltözképe mindenesetre megfelel egy középiskolai tanulóénak. A képnek művészi becsé nincs, legfeljebb viselet-történeti szempontból érdekes.

²⁶ RAMPACHER P. gyűjt. M. INSTITORIS M. 40 000 Ft-ra becsült könyvtárát a pozsonyi ev. lyceumra hagyta. (SZINNYEI: *i. m.* V. 141. h.)

²⁷ Metszeteit felsorolja PATAKY D.: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951. 205—207. l., de exlibrisünket nem említi.

²⁸ Az *I. M. M. kiáll. kat.* 13. l.

A magyar nemzeti bibliográfia kezdetei (1792—1818). A nemzeti bibliográfia az ország teljes irodalmi terméséről ad számot. Akárcsak a külföldi irodalmakban, a magyar bibliográfia történetében is ezen a téren az első kísérletezések kéziratban maradtak fenn, de olyanokról is tudunk, amelyek lappanganak vagy elvesztek. A hazai bibliográfia fejlődésének történetében mint hatótényezők nem jöhetnek figyelembe, hiszen sem gyakorlati, sem elmélet-kialakító hatásuk nem volt, de nem is lehetett.

Ezért nem foglal el a magyar nemzeti bibliográfia fejlődéstörténetében jelentős helyet az a kéziratok könyv-felsorolás sem, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz. Ez KOVACHICH Márton György történetíró műve, aki az 1792. év kezdetén — megismételve az előző évben közzétett és egy létesítendő tudós társaság felállítását célzó tervét — kiadta *Institutio Grammatophylacii Publici pro Instituto Diplomatico-Historico Incluti Regni Hungariae* című munkáját. Tervezetének kulcsponja az volt, hogy „mind meg kellene az intézet könyvtára részére venni a hazai írók műveit, s a külföldiek közül azokat, amelyek Magyarországra vonatkoznak”.¹ KOVACHICH művében még külön felszólítást is intézett mindazokhoz, akiktől támogatást remélt. Második felszólításával sem járt szerencsésebben, mint az elsővel, mert a tervezett tudós társaságból egyelőre nem lett semmi. Pedig az 1792. évben az akkor még 19 esztendő JANKOVITS Miklóssal szövetkezve, már a létesítendő intézet részére beszerezhető magyar könyvtár jegyzékét is elkészítették *Bibliotheca Hungarica Universalis* címmel. KOVACHICH az Egyetemi Könyvtár anyagából válogatta ki ehhez a címjegyzéket, JANKOVICH pedig részint a saját gazdag gyűjteményéből, részint pedig az egyes bibliográfiákból vagy egyéb könyvjegyzékekből írta össze címeit. Ez a jegyzék fennmaradt, s általánosságra törekvő jellegénél fogva a magyar nemzeti bibliográfia ősnéke, s mint ilyen, a műfaj első termékének tekinthető. A kézirat címlapja még azt az érdekességet is feltünteti, hogy a bibliográfiai anyag „Antequam Bibliothecae Regnicolaris Széchényianae erigenda fama innotuisset”. Tehát JANKOVICH Miklós bibliográfus és bibliofil könyvgyűjtő több mint négy évtizeddel a formális átadás előtt könyvgyűjteményét az Országos Széchényi Könyvtárnak szánta.

Az 55 éves lapra terjedő s a JANKOVICH Miklós gyűjteményéből származó, „cura et labore” jelmonddal ellátott kézirat: KOVACHICH Márton György és JANKOVICH Miklós *Bibliotheca Hungarica Universalis*-a 1792-ből.² Ez a *Bibliotheca* nem par excellence nemzeti bibliográfia. A szerzők vagy a címek betűrendjében haladva kb. 2000 magyar vagy magyar vonatkozású adatot regisztrál az 1533 és 1790 közötti időköz terméséből. A kézirat és nyomtatott anyag keverve szerepel benne, többnyire rövidített címmel, a szerző nevének feltüntetésével, a hely, év és néhol a lapszám adataival. A címek leírását gyakran követi más kézírásával a következő lakonikus megjegyzés „et Jankovits [sic!], ami azt jelenti, hogy az illető tétel megtalálható volt JANKOVICH Miklós gyűjteményében is. Ebből látható, hogy a jegyzék könyvtárak állomány-listájának is készült.

A *Bibliotheca Hungarica Universalis* több könyvtár állományának címanyagát öleli fel, minden egyes esetben újra kezdődő betűrendben; mégpedig a pesti Egyetemi Könyvtár (Catalogus Scriptorum editorum Rerum Hungaricarum qui in Bibliotheca R[egiae] Universitatis Hungaricae Pestiensis Anno 1792 reperiuntur), JANKOVICH Miklós már említett gyűjteménye (Praeter haec in Bibliothecae Nicolai Jankovich Sequentia reperiuntur), a tudós MENCKE-család állománya (Item ex Cathalogo Bibliothecae

¹ KOLLÁNYI F.: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802—1902*. I. köt. Bp. 1905. 24—26. l.

² Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Jelzete: Fol. Lat. 9.

Menckenianae), CORNIDES Dániel (Ex Cathalogo Bibliothecae Cornidesianae), a bécsi könyvtáros-költő, Michael DENIS (*Wiens Buchdrucker Geschichte*), az első magyar bibliográfus, CZVITTINGER Dávid (Ex Czvittingero), SCHMEIZEL Márton (Ex indice Bibliothecae Schmeizelianae), HORÁNYI Elek (Horányi Memoria Hungariae), WAGNER Károly (Ex Cathalogo Bibliothecae Wagnerianae) és végül WESZPRÉMI István (Ex Weszprémi Bibliographia Medicae) gyűjteményei, illetve bibliográfiai alapján. A kézirat oszlop felsorolás utolsó lapján hevenyészve még a következők vannak odavetve: „MSS [manuscriptum] Szombathy Joh., editi Haner, Bod Petrus, Rotarides, Seivert”, ezek szerint még SZOMBATHY János kézirat-anyagát és HANER György, BOD Péter, ROTARIDES Mihály és SEIVERT János könyvgyűjteményét is tervezte fel dolgozni.

Eredetét tekintve e bizonytalan céllal összeállított kézirat bibliográfiai jegyzék után, vegyük szemügyre a még XVIII. században készült és megjelent első könyvészeti felsorolást, amely már határozottan bibliográfiai és nevezetesen nemzeti bibliográfiai jelleggel keletkezett. Ez „az első magyar bibliográfus”, SÁNDOR István *A 16-dik Században nyomtatott Magyar Könyvekről* készített könyvészete. 1795-ben jelent meg abban a *Sokféle* című folyóiratban, amelyet éppen SÁNDOR István 1791 és 1808 között Győrött 12 kötet terjedelemben egymaga írt és szerkesztett. Folyóiratának III. darabjában a 94. és 108. lapok között jelent meg bibliográfiai felsorolása. A kis jegyzék két részből és egy utójegyzetből áll: az elsőben az 1532 és 1598 évek közötti időből 82 tételt sorol fel nagyjából az egyes címekhez fűzött annotáció kíséretében. Könyvészetének második részében „A következőket néhai Kornides [sic!] Bibliotékájának katalógusában találtam fel-jegyezve” címmel 22 könyv adatait nyújtja 1571 és 1599 közötti időszakban. Végül „Vedd észre” megjegyzés kíséretében még a következőkről számol be: „Hogy ezeknél az említett könyveknél még több magyar könyv nyomtattatható a 16-dik században, azt könnyen elhiszem. Azokat utánam kalászszedés módra összeszedegetheti valamely jó hazafi. Sőt a 17-dik századi magyar könyveket is jó volna ilyenképpen fellajstromozni (a számuktól nem kellene igen félni), hogy azon érdemes hazánkfiaink emlékezetek megújítanak, kik oly dicséretesen a nyelvünkön való könyv-írásban jeget törtek. Ez a munka még dicséretesebb lenne, ha kinek-kinek könyve illendőképen megrostáltatnék, valamint hasznára, úgy magyarságára nézve. Ezen említett könyveknek csak egy kis részét szememmel láthattam, a többit Horányi, Benkő, Weszprémi, s egyéb érdemes írók könyveiből tanultam. Szerettem volna, megvallom, ha minden könyvnek első s utolsó levelét úgy írhattam volna ki, amint kinyomtatott, hogy onnan az akkori írás módjáról tehettünk volna ítéletet, de minthogy ezen könyveknek csak egy kis részét szemlélhettem, ahhoz képest inkább mindnyájokat egyféle, vagyis mostani írás módjával adtam elő.”

Ebből az utószóából látható, hogy SÁNDOR István főleg a már megjelent bibliográfiai és szakkönyvészeti művek adatai alapján dolgozott, de az is látható, hogy a címeket — a mai felfogásnak majdnem mindenben megfelelően — az eredeti címlapok alapján szándékozott elkészíteni.³

³ SÁNDOR I. példamutató kezdeményére megindultak a könyvészeti feljegyzések és publikációk. Ezeknek részletező tárgyalása nem tartozik feladatunk körébe, és éppen ezért meglegszünk utalójellegű felsorolásukkal. Mind az öt bibliográfiai közlés a Pesten megjelenő *Zeitschrift von und für Ungern, zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur* (1802—1804) című, SCHEDIUS L., az esztétika pesti egyetemi tanára által szerkesztett közérdekű folyóiratban látott napvilágot, mégpedig a következő sorrendben: SCHEDIUS L.: *Ueber die älteste Druckschrift in ungr[ischer] Sprache*. 1802. I. kötet. 219—221. l. — SZOMBATHY J.—HORÁNYI A.—NÉMETH L.: *Von einigen bibliographischen Merkwürdigkeiten*. 1802. II. kötet. 313—317. l. — HRA-

A magyar nemzeti bibliográfia — eltekintve az előbb tárgyalt kísérletektől — majdnem száz évvel fiatalabb, mint a hazai biobibliográfia. Míg ez már 1711-ben CZVITTINGER Dávid *Specimen*-jével jelentkezett a magyar könyvészeti irodalomban, a tulajdonképpeni nemzeti bibliográfia csak másfélszáz esztendőre tekinthet vissza: 1803-ban jelent meg első igazi hajtása.

Láttuk, hogy már ezt megelőzően a tudósok és írók lelkében élt a vágy a magyar könyvtermelés áttekintésének nagy összefoglaló seregszemléjére és annak könyvvalakban való nyilvánosságra hozására. Különösen KAZINCZY Ferencnek kortársaival folytatott levelezésében bukkan fel minduntalan ennek a hiánynak az emlegetése. A tudósvilág képviselői vagy akár az írók mind jobban erősödő követelései mellett a gyakorlati élet munkásai, a könyvkiadók és könyvkereskedők is egyre sürgetőbben érezték a hiányát a magyar könyvtermelés könyvészeti feldolgozásának. Nem csoda tehát, hogy amikor 1803-ban megjelent a várva várt első magyar nemzeti bibliográfia, SÁNDOR István *Magyar Könyvesháza*, nemsokára, megjelenése után polihisztor-írónk, KAZINCZY Ferenc a következő szavakkal üdvözölte: „Tegnap estve érkezett meg az inasom Patakról. Az ide zárt céduláskát hozá Prof. Szombathy [János] Úrtól. Elhozá a collegiumnak következő című könyvét is: „Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek ki nyomtatások ideje szerint való rövid említésök. Írá Sándor István Győrött, 1803”. Ez a munka még nincs meg az Úrnál. El ne legyen nála nélkül. Az Úr nagy hasznát fogja vehetni, s megbővítheti. Valóban Sándor István nagy hálát érdemel érte, Hijánosok a tudósításai és hibások. De ki kíván tökéletest első próbában?”⁴

SÁNDOR István *Könyvesházát* tudós szükséglet hívta létre. Amikor *Sokféle* című folyóirata III. kötetében közzétette a XVI. századbeli magyar nyomtatványokról készített, előbb ismertetett bibliográfiáját, ezzel a régi magyar irodalom megismertetése felé irányította a figyelmet, és ezt tette elsősorban tanulmányainak tárgyává.⁵ Ez az első bibliográfiai publikációja vált *Magyar Könyvesházának* alapjává: ennek módszerét, beosztását, sőt közölt anyagát is beleolvastotta nyolc évvel később kiadott könyvébe. Első közlése alkalmával, midőn a XVI. században megjelent magyar nyomdatermékek könyvészetét állította össze, azt az óhaját fejezte ki, hogy a XVII. századi magyar könyvek jegyzékét is valaki összeállíthatná. Ezt azonban nem készítette el senki, s az ajánlott munkát is neki kellett elvégezni.

A Magyar Könyvesház előbeszéde után következik a tulajdonképpeni bibliográfiai rész: 1533-tól a saját koráig (1800) kb. 3625 mű címét adja, amelyből 1058 tartozik az 1711 előtti, az ún. *Régi Magyar Könyvtár* határidejéig terjedő időköz anyagába. Az Előbeszédből is látható SÁNDOR István csoportosítása, de az is, hogy a könyvek címeit évrendi sorban, s egy-egy éven belül a kiadási helyek alapján dolgozta fel; ez a feldolgozási módszer teljesen modernnek bizonyult, nemcsak a saját korában, hanem jóval később is, hiszen a háromnegyed századdal később készített hatalmas tudós-bibliográfia szerzője, SZABÓ Károly ugyanezzel a rendszerezéssel dolgozta fel a *Régi Magyar Könyvtár* anyagát.

A bibliográfiát követően a 225. lapon e megjegyzés kíséretében: „ezen századba tartoznak még ezek is, de mely esztendőben jöttek ki nem tudom; mert vagy esz-

BOVSZKY G.: *Berichtigung*. [Kiegészítő adatok az előző publikációhoz.] 1803. IV. kötet. 67. l. — MILLER J. F.: *Ueber seltene Bücher in Rücksicht auf ungrische Bibliographie*. 1804. VI. kötet. 75—88. l. — SZOMBATHY J.: *Bibliographische Merkwürdigkeiten*. 1804. VI. kötet. 365—370. l.

⁴ KAZINCZY F. levele NAGY Gábornak. (1806. ápr. 12.) KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. IV. kötet. Bp. 1893. 115—116. l.

⁵ Id. SZINNYEI J.: *Az első magyar bibliográfus*. Bp. 1901. 13. l.

tendeje nincs kitéve, vagy pedig kezembe nem akadtak eddig cs csak a Catalogusokból esmérem. Egy szóval többnyire oly könyvek, melyeknek kijövésüket csak a könyvnyomtatóknak könyves lajstromaiból tanultam, s meg nem tudhattam bizonyosan, mely esztendőben adódtak ki. A könyvnyomtatóink s árusink, tudván sok olvasónak azon gyengeségét, hogy csupán az új könyveken szokott kapni, készakarva hagyják ki a könyvnyomtatása esztendejét a lajstromból, csak hogy a könyvek szüntelenül ujnak tartassék", közli az év nélkül megjelent nyomtatványokat a kiadási helyek szerint, itt sajnos nem követi a helységek betűrendjét; e csoport végéhez csatolta a nemcsak idő, de hely feltüntetése nélküli művek jegyzékét. A 239. és 248. lapon ad még kiegészítéseket e jellemző megjegyzések kíséretében: „ezen könyvek a sorból kimaradtak” és „még ezek is kívül maradtak” kétszer újrakezdődő időrendi sorban. Végül „az említett magyar könyvek íróiknak és fordítóiknak neveik, s ugyan azok (amennyire megtudhattam) hová valók, s kik és mik valának életökben”. A berürendes mutatóban 1035 magyar író nevét és tisztségeit sorolja fel, amely adatokkal már a biobibliográfusoknak nyújtott nélkülözhetetlen anyagot.

SÁNDOR István *Könyvesházának* forrásai: a könyvkereskedői jegyzékek, könyvtári katalógusok, vidéki bibliotékák (így a marosvásárhelyi TELEKI-Téka) vezetői részére küldött alkalmi tudósítások, az akkor már közismert bibliográfiai munkák és SZÉCHÉNYI Ferenc gróf könyvtárának nyomtatott katalógusai.⁶

Az első magyar nemzeti bibliográfiát méltató egyetlen egykorú bírálatról van tudomásunk, mégpedig a *Zeitschrift von und für Ungern* című folyóiratban, több mint valószínű, hogy a szerkesztő SCHIEDRUS Lajos tollából. A kritika nemcsak a mű érdemeit és jelentőségét ismerte el, de rámutatott hibáira is: „Ein sehr erwünschtes Hilfsmittel für die ungrische Literargeshichte. Herr von Sándor, der in Wien ein beneidenswerthes Leben in Schoosse der Musen führt, hat sich schon durch sein Sokféle (Mancherley) wovon bereits VIII Bände erschienen sind, um die ungrischen Alterthümer, und besonders um die Literargeschichte sehr verdient gemacht. Auch die gegenwärtige Schrift, so wenig sie, nach dem eigenen Geständniss des bescheidenen Vf's, auf Vollkommenheit Anspruch machen kann, gewährt doch eine sehr gute Grundlage, zu einer künftigen auszuarbeitenden vollständigen Uebersicht der eigentlichen Nationalliteratur unsers Vaterlandes. Der Vf. hat nämlich hier alle ihm bekannt gewordenen in ungrischer Sprache, bisher gedruckten Bücher, nach chronologischer Ordnung ihrer Druckjahre, verzeichnet. Da es für einen einzelnen Literator, besonders bey dem, noch vor Erscheinung des Gräfl. Széchényischen Bibliotheks Katalogs, herrschenden grossen Mangel an Hilfsmitteln, unmöglich ist, alle in ungr. Sprache geschriebenen Werke, auch nur dem Titel nach, zu kennen; da der Vf. wirklich viele nur aus schlecht abgefassten Katalogen kennen lernte: so konnte es nicht anders geschehen, als dass eine grosse Anzahl von hiehergehörigen Schriften aus diesem Verzeichnisse wegblicb, welche aber nun allmählig sehr leicht nachgetragen werden können, wozu sich auch der unermüdete Vf. selbst für die Zukunft anheischig gemacht hat”.⁷

Igazat adunk FRIZ Józsefnek abban, hogy „ezt a bibliográfiát, az akkori nagy német, francia, angol, olasz, hollandi és spanyol bibliográfiákhoz képest szerény kísérletet, nem követi érdemleges magyar bibliográfia”,⁸ éppen ezért annál nagyobb SÁNDOR István munkájának jelentősége, amit már kortársai is éreztek. Hogy *Könyvesházát* milyen haszonnal forgatták, igazolja LEHOTZKY András kéziratban maradt művének

⁶ *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci com[itis] Széchényi.* 1799—1800.

⁷ *Zeitschrift von und für Ungern.* 1803. IV. kötet. 3. sz. 181—182. l.

⁸ *A bibliográfia.* A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp. 1927. 356. l.

egyik megjegyzése: „jóllehet most elmúlt esztendőben Tek. Sándor István úr nyomtatottat Győrött chronologiai forma szerint Könyvesházat; de azon úr dicséretes igyekezetének bizonyos tekintetben mindenkoron becses szüleményivel, közönséges haszonra nézve, célját el nem érte, mert jóllehet láthatni a megnevezett úr könyves házából, hogy 1553dik esztendőtől fogva, Magyar Hazánkban sok könyvek jöttek világosságra, jelesen hogy az utolsóbb 30 esztendőök elforgása alatt, rész szerint eredeti, rész szerint másféle nyelvekből fordított jó és hasznos könyvek nagy számmal nyomtatódtak nálunk is”.⁹ A *Könyvesház* jelentősége azonban túlnőtt a saját korán is, amit a következő tény bizonyít: a műnek fennmaradt egy olyan példánya, melyet még a múlt század végén is gyakorlatilag igénybe vettek, illetve használtak.¹⁰ Ezek szerint az első magyar nemzeti bibliográfia — amelyet már kortársai is bizonyos szempontból hiányosnak éreztek —, SZABÓ Károly nagy művének megjelenéséig az egyetlen használható nemzeti könyvészetünk volt.

Az első magyar bibliográfus pályáját SZINNYEI József foglalta össze akadémiai székfoglaló értekezésében (1901).¹¹ Tanulmányának ismertetése kapcsán megemlíti, hogy SÁNDOR István műve a „ma napig igen használható könyv a magyar irodalomtörténet bűvárainak”.¹²

A SÁNDOR István-féle típusú nemzeti bibliográfia iránti érdeklődésre mutat LEHOTZKY András (1741—1813) táblabíró kéziratban maradt könyvészeti vállalkozása is. A 275 lapra terjedő 4-rét alakú kéziratos nemzeti bibliográfia az Országos Széchényi Könyvtárban maradt fenn, címe: *Magyar Könyvtár, vagy-is A magyar haza Bibliothekája, melyben minden nevezetesebb rész szerint eredeti magyar nyelven írott, rész szerint pedig idegen Irókból fordított régi és új könyvek feltaláltaknak*. Egy ezekre mutató Táblával együtt írta: Lehotzky András Posenban 1804.¹³ A bibliográfia közvetlenül a SÁNDOR István *Könyvesháza* megjelenését követő évben készült el, és kb. 2700 bibliográfiai adatot tartalmaz. Az érdekes Előljáró beszédben a Széchényi Könyvtár nyomtatott katalógusairól, BOD Péter, SPANGÁR András — LEHOTZKY szerint — „1738-ban kiadott könyveknek rövid lajstromá”-ról,¹⁴ végül SÁNDOR István *Könyvesházáról* emlékezik meg: „ezeknek kipótlására tehát, imé kiadtam próbául ezen általam már régtől fogva készített Magyar Könyvestárt, egy hozzáragasztott minden nevezetesebb materiákra mutató Táblával együtt”.

LEHOTZKY a bibliográfiai részben gyakran hivatkozik a Széchényi Könyvtár katalógusára, BOD Péter és SÁNDOR István könyvészeire. A *Magyar Könyvtár* címanyagát az eredeti és a magyarra fordított művek alapján gyűjtötte össze. Az egyes címléírásokat a szerző személyére vonatkozó, többnyire csak hivatását feltüntető adatokkal látta el. A kéziratos bibliográfia az (1.) Előljáró beszéddel (kelt: Pozsony 1804 március 26) együtt tíz részből áll: 2. A címanyag felsorolása az írók vagy címszók betűrendjében (7—205. l.). Gyakran a szerzőről a fordítóra utal, így pl. ANAKREONRÓL a

⁹ *Magyar Könyvtár*. (1804.) Előljáró beszéd. IV—V. 1. Kézirat. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Jelzete: Quart. Hung. 2.)

¹⁰ E sorok írójának tulajdonában.

¹¹ Rövidített formában megjelent az *Akadémiai Értesítő*ben. 1901. 529—535. l.

¹² *Századok*. 1901. 847. l.

¹³ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Jelzete: Quart. Hung. 2.

¹⁴ Kéziratban maradt, de elkallódott. (Vö. FRTZ J.: *i. m.* 353. l. és GÜLYÁS P.: *A bibliográfia kézikönyve*. II. köt. Bp. 1942. 49. l.) Tervezete azonban megjelent PÉTRŐ G. *Magyar Krónika* című könyvében. A címlap így tünteti fel: foglalkozik „legfőképpen a Magyarok Bibliotékájával, az-az: a magyar avagy a Magyar Sz[ent] Korona alatt lévő országokból származandó Iróktul szerzett és irtt könyveknek lajstromával azon krónikát terjesztette, szaporította, és a magyarok tanuságára kibocsátotta: P. Spangár András.” Kassa, 1738. I. rész. Tudósítás a magyar históriákról, krónikákról, könyvekről, írásokról és írókról. (3—6. l.)

fordító ZECHENTER Antalra, és a fordító nevével sorolja fel a mű összes adatait. 3. A név nélkül kiadott munkákat „Anonymusok vagy is nevezetlenek” címmel adja (207—236. l.). 4. „Függelékül ide ragasztunk: az első magyar írások és nyomtatványok közül valókat”, kronológikus sorrendben az 1530 és 1600 közötti anyag (239—244. l.). 5. „Nevezetesebb materiákra mutató tábla válogatott neveikkel együtt” a címanyag szakmutatója, az egyes szakcsoportokon belül a szerzők neve betűrendjében (245—256. l.). 6. „Némely nevezetesebb eredeti francia, spanyol, ánglus, olasz, görög, deák és német íróknak nevei, melyek magyarra fordítottak” (257—258. l.). A 7—10. rész anyaga a kiegészítéseket tartalmazza, mégpedig a következő módon: 7. „Suplementa in quantum deffentes ad Indicem Scriptorum hung. lingua editorum in Bibliotheca Exc. D. comitatis Széchénj [sic!] depositum” (259—262. l.). Ebben a részben betűrendben adja a kiegészítéseket. 8. „II. Supplementum ad Scriptores Hungaricos” (265—272. l.). Ez a rész is betűrendes. 9. „Continuatio Supplementorum” (277—279. l.). Betűrendben halad. 10. „Ulteriora Supplementa”. (273—275. l.). Ezt már nem betűrendben közli. A Supplementumokban itt-ott más kéztől eredő bejegyzéseket találunk. A kéziratot összevetve a szerző egyéb kéziratós művével, megállapítottuk, hogy a bibliográfia kézírata idegen kéz munkája, tehát ezt a szerző másoltatta, a rosszul olvasható bejegyzések, pótlások erednek LEHOTZKY András kezétől. A kézirat sajtókész állapotban maradt fenn, s később került SZÉCHÉNYI Ferenc tulajdonába.

LEHOTZKY András gyűjtésének nem magyar nyelvű címanyagát külön kötetben dolgozta fel. Ez a műve kevésbé rendszeres, mint a magyar nyelvű anyagról készített bibliográfia. Ez is ugyancsak az alapító tulajdonából került az Országos Széchényi Könyvtárba.¹⁵ A bőrbe kötött kézirat 368 lapra terjed, címe: *Index Scriptorum Publico-Politico-Historico Geographicorum Physicorum item et Historiae Naturalis de Hungaria et Partibus eidem annexis domi forisque variis in lingvis editorum et manuscriptorum ex classicorum Auctorum voluminibus et celebrioribus Bibliothecis, ac variorum catalogis, Ordine tam Alphabetico, quam chronologico, juxta etiam Materias digesto additis aliorum recensionibus conceptus per Andreas Lehotzky Posonii 1800.* A külső borítékon: *Index nominalis et realis Scriptorum Hungariae universalis. Cum annexa Serie Chronologica Librorum Auctorum et Typographiae in Hungaria, ab initio extraneum.* Ez a kézirat is sajtókész másolatban maradt fenn, de az előzőnél sokkal több javítást tartalmaz. LEHOTZKY az előszóban (Lectori Benevolo 3—10. l.) elmondja, hogy húsz éve gyűjti az anyagát, majd PLINIUS és HORATIUS idézetekkel tarkítja mondanivalóit. Forrásait is felsorolja: a Teleki Téka és SZÉCHÉNYI Ferenc katalógusait, CZVITTINGERT, SEIVERTET, HANERT, HORÁNYIT, SPANGÁRT, WALLASZKYT. A bibliográfia hat részből áll: 1. A magyar szerzők idegen nyelvű és vonatkozású művei, idegen szerzők magyar vonatkozású művei a szerzők és címszók betűrendjében (11—312. l.). Bibliográfiai címléírásában általában a következő adatokat nyújtja: szerző neve (néhol a foglalkozása is), a mű címe, a megjelenés helye, éve és a formátum. 2. „Series Chronologica celebriorum Auctorum, supra uberius recensitorum qui hic juxta Annos, quibus vixerunt, classificantur et supra in Alphabeto uberius recensentur” (312—317. l.). 3. „Index rerum seu Materiarum, de quibus praemissi Autores Scripserunt” (317—332. l.). 4. „Scriptores de originibus Hungarorum. Scriptores Hist. Hung. celebriores” (333—343. l.). 5. „Antiquissimi Libri in Hungaria editi” 1150-től 1597-ig (344—349. l.). 6. Az anyaghoz még hat kiegészítő felsorolás járul (351—372. l.), mégpedig a következő sorrendben: 1. „Suplementa ad Indicem Universalem Scriptorum de Rebus Ungariae editorum”. (Betűrendben.) 2. „Supplementum ad Indicem Universalem Scriptorum”. (Betűrendben.) 3. „Ad Supl. Stematographiae suo loco adhuc inferendum”. (Rendezetlen összeírásban.) 4. „Ulteriora

¹⁵ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Jelzete: Quart. lat. 17.

Supplementa ad Catalogus A[ndreas] Lehotzky in Bibl. Comit. Széchényi depositus in quantum nondam intrassent". (Rendezetlenül.) 5. „Supl. ad Indicem Scripta Lingua hung. editionis”. (Rendezetlenül.) 6. „Supplementa Alteriora ad Indicem Script. hungaricum in quantum in prioribus non dum inseriuntur”. (Rendezetlenül magyar nyelvű címanyagot ad.)

KOVACHICH Márton György történeti kutatásai és SZÉCHÉNYI Ferenc Bibliothekájának kiegészítéséhez végzett búvárkodásai során a hazai s részben a külföldi könyvtárakat is végigjárta és áttanulmányozta, s így szerzett tapasztalatait értékesítve a magyar bibliográfiai gyűjtést és kutatást is meg akarta szervezni. Tapasztalatait a magyar nemzeti bibliográfia elvi kérdéseiről írt s 1814-ben megjelent jelentős tervezetében foglalta össze *Planum egy tökéletes Magyar Bibliografia és Szókönyv íránt*¹⁶ címmel. Szerzői: KOVACHICH Márton György (1744—1821) jeles történétíró, a *Bibliotheca Hungarica Universalis* című kéziratot nemzeti bibliográfia-jellegű könyvjegyzék összeállítója és 16 éves fia, KOVACHICH József Miklós (1798—1878), a későbbi híres jogbölcséletíró. A figyelemre méltó tervhez DÖBRENTAI Gáborral készítették előbeszédet, amelyben ő a bibliográfiák és szótárak nagy nemzeti jelentőségét hangsúlyozta, s megemlítette, hogy a *Planumot* GYARMATHY Sámuel nyelvész fordította le hazai nyelvre. KOVACHICHÉK elsősorban a felállítandó magyar tudós társaság lehetőségeit tárgyalják, s ennek egyik sarkalatos céljává teszik, hogy a „magyar nyelv előmozdítására megkívántató minden eszközöket kiszolgáltassanak méltóztatnék”. A felállítandó társaságtól két fontos munkát várnak: I. „Magyar Bibliographiát, azaz olyan lajstromot, melyben a tipográfiának feltalálásától fogva kinyomtatott minden magyar könyvek titulusát egész a 18-ik századig betűrend szerint rakva, találhatnák”. — II. „Egy legtökéletesebb magyar szótárt”. Az első munka lenne az a kútforrás, amelyből a szótárt is csinálni lehetne.

KOVACHICHÉK tervét részben megvalósítani igyekezett egy bibliográfiai keverék-műben¹⁷ NÉMETH János (†1848) gyarmati plébános. Könyvének első részében áttekintette a hazai könyvnyomdászat történetét, időrendben adva a megjelent könyvek jegyzékét, majd összeállította a magyarországi és erdélyi könyvnyomtatók nevének betűrendes mutatóját, végül 72 helység betűrendjébe foglalva az egyes városokban megjelent művek bibliográfiájának leírása következik minden helységben újra kezdődő kronológiai sorrendben haladva. Adatait az egyes városok könyvtárainak katalógusai, SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtári jegyzékei, SÁNDOR István bibliográfiája és egyéb könyvjegyzékek alapján szerezte meg. Címleírása a következőkről tájékoztat: a szerző neve, a mű címe, a megjelenés helye és éve, végül a nyomdatermékek formátuma.

A szerző tulajdonképpen nyomdászat-történeti jellegű könyvének megjelenését megelőző évben készülő művéből két részletet közölt a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóiratban: először *Az első könyvnyomtatóműhelyről Magyarországon a mohácsi-veszedelem után*¹⁸ című tanulmányában a felvetett témát sokkal részletesebben tárgyalta, mint említett könyvében; második publikációját: *A magyarországi és erdélyi könyvnyomtatóknak neveik, és a helyek, ahol és az idő, ameddig nyomtattak*¹⁹, viszont teljes egészében felhasználta.²⁰

KOZOCSA SÁNDOR

¹⁶ Pesten 1814. [27] l. A tervezetet részletesen ismertette és a bibliográfiára vonatkozó részt majdnem teljes egészében közölte AIGNER L.: *A magyar könyvészet történetéhez* című tanulmányában. (Magy. Könyvszle. 1876. 117—121. l.)

¹⁷ *Memoria typographiarum incliti regni Hungariae et magni principatus Transilvaniae quam in systema religit 1818*. Pesthini, 1818. 176 l.

¹⁸ *Tudományos Gyűjtemény*. 1817. VIII. kötet. 53—73. l.

¹⁹ *Tudományos Gyűjtemény*. 1817. XI. kötet. 76—83. l.

²⁰ NÉMETH J. művének egy város nyomdatermékeit felölelő anyagához vö. EÖTVÖS L.: *A pápai nyomda történetéhez*. Századok. 1868. 310—316. l., valamint kiegészítő adatai uo. 737—340. l.

A könyvek ára a XIX. század első felében. A könyvtörténet és a művelődéstörténet szempontjából igen fontos kérdés az, hogy mi volt a múltban a könyvek ára, mennyit adtak értük az olvasni kívánók? Mint tudjuk, az admonti apátság könyvtárában őrzött IX. századból való GUTKELED-bibliát először harmincöt font ezüstért (akkor igen nagy érték) zálogba csapták, de később, már a XIV. században a GUTKELED familia két nagy határral bíró faluval, azok jobbágy népével és malmaival cserélte el a kétkötetes könyvremeket, hogy aztán azt jóval többért a stájerországi apátságnak juttassa. Ezek az adatok képet nyújtanak arról, mit jelentenek a tudomány és történelem számára a régi könyvek értékelésének adatai.

Most egy — persze amahoz képest parányi jelentőségű—ilyen adatra bukkantam könyvtáram egy régi kis könyvecskéjében. A könyv 1844-ben (vagy tán egy két évvel előbb) került ki Nagyvára nyomdájából és ezt a rövid címet viseli:

Toronyi Tamás vagy a Bajnokok Vég-Gyula várában.

E verses krónika éppen nem ismeretlen előttünk.¹ Állítólag 1802-ben jelent volna meg Szegeden először, és azóta lehet vagy félszáz kiadás belőle, mert utóbb a TATÁR Péter jól ismert álnév alatt a ponyvakedvelő olvasók számára buzgón verselő MEDVE Imre olesó füzetsorozatában jó egynehányszor kiadta.

Az ötven sűrűn benyomtatott oldalon Vörös Mihály hódmezővásárhelyi származású népköltő megénekli az akkor Vég Gyula várának nevezett — nagy részében még napjainkban is fennálló — vár históriájának egy történelmi esetét. Könyvünk, mely nem a vers eredeti címét viseli címlapján, még elhallgatja az író nevét is és lakóhelyét, s elhagyja a hősi ének végéről azt a négy verspárt is, amelyekben a szerző munkájáról szólal meg.

A sok különböző lenyomat között nem esik szó arról a nagyváradi 1844 (?)-ből származóról, amelynek a fent említett példányát bírom,² s annak címlap előtti lapján egykori tulajdonosa igen olvasható, nyugodtan vetett betűkkel e ránk nézve ma érdekes adatokat jegyezte fel:

KENYERES JÁNOSÉ ez a' Könyvetske vétetett
Sarkadon kék borítékba kötve 15 xr. October 28-án — Ke-
mény táblába békötetett Gyulán szinte 15xr. November 8-án
1844. melynek egész Ára tészen 30 xr. váltóba.

A Borsod megyében otthonos KENYERES család Biharba, talán éppen Sarkadra származott fia vagy Sarkadon, vagy valamelyik környékbeli faluban élt s ott, mint lát-szik, olvasott. Megbecsülte a könyvet, sőt érzéke volt hozzá, amit igazol a bejegyzésében az, hogy megőrökíti a könyvecskének egykori kék színű papír borítékját. Persze annyira nem volt bibliofil, hogy azt a borítékot is belekötette volna a kis könyvbe.

Feljegyzése szerint tehát a három és fél íves könyvecskét minden kétséget kizáróan egy vásári ponyvástól (Sarkadon a vásárok egyike Simon Judás napján, október 28-án volt) vette tizenöt krajcárért, és a derék új tulajdonos a könyvecskét röviddel annak elolva-

¹ Lásd: ECKHARDT Sándor: *Egy régi magyar hősi ének a ponyván.* Irod.tört. 1952. évf. 58—68. l.

² Eredeti címe: *A bajnokok Vég Gyula Várában.* Írattatott a Hód vize partján. Szeged, 1807. Lásd SZINNYEI: *Magyar Írók.* XIV. köt. 1338 has.

sása után Gyulán, a szomszéd megyében levő, de hozzá közeleső megyeszékhely compacto-rával „kemény táblába” bekötötte, amiért nem sajnált a mesternek ugyanannyit fizetni, amennyiért a kis könyvet vette.

REXA DEZSŐ

Arany János „Koszorú”-jának olvasóközönsége. Arany János folyóirataira — a *Szépirodalmi Figyelőre* és a *Koszorúra* — vonatkozóan az irodalomtörténet és sajtótörténet kizárólag VOINOVICH Géza eredményeire támaszkodhatik. (*Arany János életrajza*. III. köt. 1938. 15—30., 33—58. 1.)

VOINOVICH Géza a költő életrajzába ágyazva elég részletesen elmondja a két lap keletkezésének, működésének és megszűnésének körülményeit, érinti e vállalatok anyagi oldalát is, figyelme azonban főleg a tartalomra, vagyis ARANY János szerkesztői munkájára irányul. Szükségesnek látszik e vizsgálódások folytatása s VOINOVICH megállapításainak kiegészítése, különösen a *Koszorú* kiadásának és e lapok közönségének közelebbi megismerése végett. Ehhez a munkához kívánok hozzájárulni, feltárva elsősorban az ARANY—TOMPA-levelezésnek azokat a fejezeteit, amelyek mindmáig kiadatlanok, s így mondhatni a szakemberek előtt is teljesen ismeretlenek.

Az *Arany János-kiadások rostájában* (Magy. Könyvszle. 1959. 1. sz. és Klny.) rámutattam arra, hogy a *Hátrahagyott Iratok* két kötetében közölt *Levelezés* rendkívül hiányos és szövegében is megbízhatatlan, mert a sajtó alá rendező ARANY László „bejavított” a kéziratokba, és következetesen kihagyott minden olyan részletet, amelyet nem tartott eléggé közérdekűnek; ilyenek főleg a családi körülményeket, valamint a gazdasági kérdéseket, anyagi gondokat illető szakaszok. Sajnos, ezeken a „kényesebb” természetű kérdéseken belül kihagyott számos fontos irodalomtörténeti érdekű részletet is!

Több mint tíz év óta készül s a közeljövőben sajtó alá kerülő munkám: TOMPA Mihály *Levelezésének* kritikai kiadása (éppúgy, mint a majdan megjelenő *Arany János-levelezés* kritikai kiadása is) hiánytalanul és eredeti szövegükben közli a TOMPA—ARANY-levelezést. Módomban állt tehát a legközvetlenebbül megismerni ARANY János szerkesztői és kiadói gondjait a publikált levelezésben mellőzött szakaszok vagy éppen teljes egészükben kihagyott levelek alapján.

Ez ismeretlen anyagban a *Koszorú* történetéhez legértékesebb adalék egy előfizetés-gyűjtő névjegyzék, amelyet TOMPA Mihály állított össze s küldött el ARANY-nak.

1862 őszén ARANY már közli barátjával, hogy a *Szépirodalmi Figyelő* az év végén megszűnik, s meg kell kezdenie az előfizetők toborzását új folyóiratához, a *Koszorúhoz*. „Most, édes barátom, körömrre kell állani, mind a tízre. *Kiadója* vagyok lapomnak. Ha megbukom — én bukom, pedig tudod, nem igen van miből. Azért úgy akarnám, hogy jól kezdjem. — Arra kérlek, írd nekem össze egy névsort azon t. ’honfiak és honleányokból’ (név, lakás, utolsó posta), kiket ösmersz és kikről felteszed, hogy gyűjtenének (vagy legalább előfizetnének) lapomra. Néhány száz példányban így is akarok gyűjtőiveket szétküldözni, nemcsak a lapok mellett, mert azt elhajítják . . . Ez a lajstrom *kéne nekem rövid időn.*” (1862. okt. 21. Kiadatlan.)

TOMPA 1862. október 29-én teljesíti barátja kérését. Éppen Sátoraljaújhelyen vendégeskedett, szüreten. Összeírt 77 címet. ARANY már nov. 16-án válaszol: jól esett „a szíves részvét, mellyel lapom ügyét fölkaroltad . . .”

Közelfekvő a gondolat, hogy a jegyzékbe foglalt 77 személy — ha már gyűjtőívet kapott ARANY-tól — elsőnek saját maga vállalkozott előfizetésre. Így talán őket a *Koszorú* személy szerint ismeretes előfizetőinek tekinthetjük. Ez annál jelentősebb eredmény,

mert a *Koszorú* nagyszámú szerkesztői üzenetei jórészt a munkatársaknak szólnak (TOMPÁNAK, LÉVAYNAK, MADÁCHNAK, SZEMERE Miklósnak, SZILÁGYI Sándornak, ABONYI Lajosnak, P. SZATHMÁRY Károlynak, TÓTH Endrének stb.), akik közreműködésük ellenében — mintegy tiszteletpéldányként — kapták a lapot, tehát tényleges előfizetőknek nem tekinthetők. A tényleges előfizetőknek is elég gyakran üzenget ARANY, nyugtázva a beküldött összegeket vagy a hátralékos díjakat reklamálva. Néha, elég ritkán, feltünteteti nevüket, foglalkozásukat s lakóhelyüket is (OPITZ Tivadar, Pless; LEHR A[ibert], Sopron; KAZINCZY Örs; Tr. Ferenc tanuló, Rozsnyó; URSZINYI Andor, Békéscsaba stb.; társaskörök, egyletek: egri, nagyszombati casino-társulat, szegedi és kecskeméti önképzőkör, selmeci olvasóegylet, magyaróvári Kazinczy-egylet stb.), de a legtöbb üzenetből — a név, a foglalkozás vagy a lakóhely feltüntetése híján! — általában nem lehet megállapítani az előfizetők kilétét. (Pl. BODNÁR Sándor úrnak; Pápára; Néhányan t. előfizetőink közül . . .; NAGY Lajosné úrasszonynak; R. R. úrnak Kaposvár; P. I. úrnak B. Gyarmat; D. A. úrnak, Meran; B. K. úrnak, Versec; B. G. úrnak Ó-Becse stb.)

TOMPA Mihály lajstroma két szempontból is jelentős. Először: felsorolja TOMPA baráti és ismeretségi körét; másodszer pedig: rávilágít azokra a rétegekre, amelyek — ítélete és tapasztalata szerint — számításba jöhetnek egy igényes folyóirat támogatását illetően.

Nézzük, mit mond a névsor?

TOMPA mindenekelőtt prot. lelkésztársait vette sorra, a tekintélyesebbeket és akik irodalmi érdeklődésük mellett anyagilag is eléggé függetlenek voltak. Ilyenek: SZENTPÉTERY Sámuel ref. esperes, Pelsőcön; CZÉKUS István evang. esperes, Rozsnyón (később, 1871-től a tiszai kerület püspöke); SZABÓ Sámuel szkázrosi, MAKLÁRI PAPP Lajos berzétei, KÁLNICZKY Endre vályi, PÁSZTOR Pál rimaszombati, BALOGH Béla harmaci, KISS Gábor losonci, MAJOMI József alsószuhai, BALLA Albert vezledi, KONYHA József zeherjei, SÁFRÁNY Mihály imolai, TÓTH Péter bujvai ref. lelkészek. Közülök SZENTPÉTERY Sámuel, SZABÓ Samu, MAKLÁRI PAPP Lajos és MAJOMI József TOMPA bizalmas barátja volt; részben levelezésük is fennmaradt. TOMPA néhány környékbeli plébánossal is jó viszonyban volt; közülök hármat ajánl ARANYNAK.

Ehhez a tanult, honorácior-osztályhoz tartoznak TOMPA lajstromán a következők is: SZEREMLEY Károly rimaszombati tanár, MIKSZÁTH Kálmán egyik kedves tanára, kiről írásában többször megemlékezik; MESKÓ Sámuel dobsinai tanító, TOMPA egykori honvéd-bajtársa, akivel — mint a gömöri nemzetőrök táborig papja — együtt vett részt a schwechati ütközetben; ilyen HEGEDÜS Lajos rimaszombati gyógyszerész stb.

TOMPÁNAK a névsor összeállításakor eszébe jut ifjúkori jóbarátja, első szerelmének, BÖSZÖRMÉNYI Katinak fivére is: BÖSZÖRMÉNYI Károly, szatmári ügyvéd (később polgármester), valamint a BÖSZÖRMÉNYI-testvérek közeli rokona, JÁRMY Ödön, Laskodról.

A névsor többi, társadalmi hovatartozás szempontjából elemezhető és rendszerezhető alakja többé-kevésbé környékbeli (Gömör megyei és szomszéd megyékből való) birtokosokból áll. Egy részük jó ismerősünk TOMPA levelezéséből és bizalmas főljegyzéseiből, *A fekete könyvből*. Figyelemre méltó, hogy némelyik családnak több tagját is felsorolja, jelölül annak, hogy ezekkel a familiákkal gyakrabban találkozott s közelebről ismerte őket.

Köztük feltűnő számban vannak a nők: a múlt századbéli „irodalompártolás” „széplelkű honleányai”, akik legalább mint filléres mecénások róttak le egy-egy parányi töredéket a kulturális és társadalmi kötelezettségekből.

Menjünk végig a lajstromon, ábécé szerint rendezve a szétszórt neveket:

ADORJÁN Boldizsárné, Kisfaludból (Gömör m.); férje tollforgató ember volt, PETŐFI barátja; az ő indítványára választották meg PETŐFIT 1845-i felvidéki útján Gömör vármegye táblabírájává. BÓNIS Lajosné, Alsószuhán; minden bizonnyal rokona

annak a BÓNIS Barnabásné POGÁNY Karolina nevű művelt hölgynek, akinek emlékét TOMPA két nagyon szép költeményében örökítette meg, s aki végrendeletileg száz hold földet hagyott TOMPA fiacskájára. BORBÉLY Lászlóné, Jánosiban: TOMPÁÉ rokona. BORNEMISZA Emma kisasszony és ifj. BORNEMISZA Istvánné ő nagysága, Bátkában (Rimaszombat közelében). CSEMNICZKY Pálné bejei birtokosasszony; Beje: TOMPA első papi állomása volt; CSEMNICZKYNÉ a költőt más kulturális és jótékonyági kötelezettségeiben is támogatta; temetésén TOMPA Mihály papolt; följegyezte *A fekete könyvben*, hogy „özv. Csemniczkiné temetésé”-ért 30 forintot kapott. DAPSY Vilmos, Rimaszombatban és DAPSY Kornélné, Királyiban; TOMPÁT a DAPSY-családhoz szíves barátság fűzte. DAPSY Pál Gömör megyei hivatalnok és birtokos költőnek nagy tisztelője s meghitt barátja; Beje község az ő ajánlatára hívta meg lelkészének. DAPSY Pál házában TOMPA később is mindig szívesen látott vendég volt. DRÁSKÓCZY Sámuel harkácsi birtokos (Tornallya közelében); ennek feleségét is TOMPA temette el; följegyezte „nevezetesebb stóliái” között, hogy a temetésért 10 aranyat kapott. — Következik a FÁY-család két tagja: FÁY Barnáné, Jánosiban és FÁY Gusztáv, Nusztyán (mindkét helység Rimaszombat mellett). TOMPA — felesége révén — rokonságot tartott a FÁYakkal. Az öreg FÁY Andrással, a meseíróval levelezett, epigrammát is írt az emlékkönyvébe; bizalmasan fordulhatott tehát ennek fiához, a zeneszerző FÁY Gusztávhoz. — TOMPA ekkor, már 1851 őszétől Hanván lakott. E falu birtokosnemesei közül a műveletlen és zsugori DARVAS Pált még véletlenül sem ajánlotta ARANYNAK; ellenben fölvette a jegyzékbe a HANVAY-család ifjú tagját, HANVAY Zoltánt, aki költőnek nagy tisztelője volt, s később mint sportíró is működött. A HÁMOS-család tagjai közül szerepel a lajstrom: HÁMOS Antalné Tornallyán, HÁMOS Józsefné Cserencsénben és HÁMOS Gusztávné Kelemérben. Ez utóbbinak férje TOMPA barátja volt; költőnk többször részt vett „Hámos Guszti” szüretein. HÁMOS Gusztáv gombai birtokát (Pest m.) TOMORI Anasztáz vásárolta meg. Két KUBINYI: Rudolf és Arnold, mindketten Várgedéről. Szerepel a jegyzéken LIPTAY Sámuelné is, Sajókazáról; a LIPTAYakkal TOMPA jó barátságban volt, leveleiben szeretettel emlegeti őket. MÁRIÁSSY Mórnet, a Rozsnyó melletti Berzétéről valószínűleg SZEMERE Miklós révén ismert; SZEMERE Miklós felesége ugyanis MÁRIÁSSY Anna volt. Figyelemre méltó a két MOCSÁRY neve: MOCSÁRY Lajos, a kiváló függetlenségi politikus, neves publicista. KOSSUTH híve, aki részt vett az emigrációban is. MOCSÁRY Eszter Kelemérből, TOMPA második papi állomásáról; többször előfordul TOMPA leveleiben (főleg a SZEMERE Miklósnak írt levelekben): „idős leány,” aki igen „derék, eszes, demokrata” nő volt. MOLNÁR Viktorné ABAFFY Mária, abafalvi földbirtokosnő nevét is itt találjuk. Férje TOMPÁNAK meghitt barátja s ARANYNAK nagy tisztelője volt. „Éppen most jövök Molnár Viktortul, ki lelkesen szorítná ezt a dolgot [tudniillik az előfizetegyűjtést], de boszankodik és szidja a publikumot” — írja TOMPA ARANYNAK 1862. dec. 10-én. Dec. 18-án pedig: „Nekem is van egypár előfizetőm, majd a Molnár Viktoréhoz csatolom”. A jegyzékben az utolsó név: egy MOLNÁR Istvánné nevű hölgy a Temes megyei Klopodia-ról. Valószínűleg MOLNÁR Viktor sógornője, mert ilyen távoli, délvideki ismerőst TOMPA másutt sehol sem említ. Ezt viszont annyira fontosnak tartja, hogy 1862. dec. 3-i levelében (talán éppen MOLNÁR Viktor sürgetésére) megismétli ARANYNAK: „Küldj egy ívet, ha még nem küldtél: Molnár Istvánné ő Nagyságának. Klopodia, u. p. Temesvár-Moravicza.” — A Putnokon lakó PALÓCZY Ábrahám neve sem hiányozhat a listáról. Ügyvéd volt, tréfacsináló, kedélyes jóbarát, akivel ARANY János is hamar összebarátkozott a hanvai látogatás alkalmával. — A RAGÁLYI-családból: RAGÁLYI Gyuláné és Ferdinándné „ő nagyságok”, mindketten a Putnok melletti Ragályból. RAGÁLYI Gyuláékát TOMPA eskette (50 forintot kapott ezért, amint ezt *A fekete könyvben* följegyezte). RAGÁLYI Ferdinánd nevezetes személy volt Gömörben: nagybirtokos és képviselő; TOMPA *A fekete könyvben* és leveleiben többször említi ezt a „híres demok-

ratát". — Hasonlóképpen jelentős szerepet vitt az akkori megyei közéletben a SZENTIVÁNYI-család is, melynek két tagjával találkozunk a jegyzékben: „Tekintetes Szentiványi Miklós úrral, Sajó-Gömörből” és „Tekintetes Szentiványi József úrral, Liptó-Szentmiklósról”. SZENTIVÁNYI Miklós mint „irodalompártoló”, TOMPA levelezésében is előfordul: 1862 őszén egyszerre három évi „pártolói díj”-at (12 osztrák forintot) küldet TOMPA útján a Kisfaludy-Társaságnak, s kéri az ezekért járó könyvilletményeket. (TOMPA levele ARANY Jánoshoz: 1862. okt. 22. és dec. 3.) — Találunk még két arisztokrata hölgyet (nem többet, csak kettőt; TOMPA nagyon nem szerette az arisztokratákat!): báró NYÁRY Sándornét, Jánosiból, és báró VAY Alajosnét, Bánréről. — Végül akad egypár olyan név is, amely TOMPA levelezésében sehol sem szerepel; valószínűleg ezeket is a birtokosok csoportjába kell sorolnunk: HEVESSY Bertalanné, Tornallyán; MADARASSY Lajosné, Gortván; VAJDA Gyuláné, Simoniban stb.

Nem folytatjuk tovább az elemzést. A példákblól láthatóan: TOMPA elsősorban lelkészúrsaitól, egypár tanár-, ügyvéd-, gyógyszerész-ismerősétől, vagyis a honorációr-osztálytól, valamint a környékbeli birtokosnemességtől várta ARANY János új folyóiratának támogatását. A XIX. századi előfizetési jegyzékek áttanulmányozása bárkit meggyőzhet arról, hogy körülbelül a kiegyezésig mindenütt ez a két réteg áll az olvasóközönség előterében. Számos egykorú íven feltűnnek a gazdasági ispánok is (a JÓKARTól halhatatlanított „Kampós uram” kollégái), de iparos- és kereskedő a kiegyezésig csak igen szórványosan fordul elő a magyar könyv pártolói között. TOMPA Mihály jegyzékében e csoportokból egyet sem találunk.

A bevezetésben csak óvatosan kockáztattuk meg a föltevést, hogy a jegyzékben felsorolt 77 név „*talán*” ARANY János *Koszorúja* egyik előfizetői törzsgárdáját jelöli. Most sem állíthatjuk bizonyosan, hogy a lajstromon szereplők *valamennyien* előfizettek volna a *Koszorúra*, de van egypár adatunk, amely ezt a föltevést erősen valószínűsíti. A névsor elemzése egyébként meggyőzhetett arról, hogy TOMPA gondosan figyelembe vette az ajánlott személyek anyagi viszonyait és kulturális érdeklődését; „irodalompártolásuk” tehát joggal föltehető. Okfejtésünket megerősíti TOMPA 1862. dec. 10-i levele. Itt — szóban levő lajstromára utalva — mintegy mentegetőzik amiatt, hogy ő maga most már alig tud *közvetlenül* egypár előfizetőt szerezni, mert: „minden felszólított azt mondja: *nekem is van ívem!*” Vagyis az általa ajánlott 77 személy (majdnem egész ismeretségi köre!) — gyűjtőívet kapván ARANYTÓL — szintén előfizetés-gyűjtővé vált. Közelfekvő a gondolat, hogy a gyűjtőívre legelsőnek saját nevüket írták.

A *Koszorú* három évfolyama sűrűn s elég bőven közöl szerkesztői üzeneteket, de ez a rovat — sajnos — nem sok fogódzót nyújt következtetésünkhöz. A TOMPA lajstromában felsorolt nevek közül mindössze két-hárommal találkozunk ARANY János *Koszorújának* „Nyílt levelezés”-ében. ARANY idevonatkozó szerkesztői üzenetei a következők:

HANVAY Zoltánnak két ízben: 1863. jan. 4. (mindjárt a legelső számban): köszöni „szíves megemlékezését” (feltehetően: az új lap megindulása, ill. az újesztendő alkalmból) s viszontüdvözlését küldi. (ARANYÉkat hanvai látogatásuk alkalmával TOMPA elvitte „vizitába” az ismerős családokhoz, így HANVAYÉkhoz is.) 1863. szept. 13 (a 11. számban): a fiatal földbirtokos, aki dilettáns-módra irogatott, valamiféle kéziratát küldte be ARANYNAK. Az üzenet szerint: ARANY még nem ért rá elolvasni, „örül a szép igyekezetnek”, de máshová tanácsolja az ifjút, mert „A *Koszorúba* félévig is eltartana a közlés . . .”

MAJOMI Józsefnek, TOMPA alsószuhai lelkészúrsának és barátjának, 1865. febr. 19-én (8. sz.) ARANY ezt izeni: „A. Szuha. M. J. úrnak. Örömmel vettük becses és kedves sorait. Szívtől szívhez. Hogy azonban a választ későbbre kell halasztanunk, az nekünk

esik nehezebben. Fogadja egyelőre viszont üdvözlésünket s minden jó kívánatunk őszinte kifejezését.”

Végül egy adat arra nézve, hogy SZENTPÉTERY Sámuel pelsőci esperes is gyűjtött egypár előfizetőt. Többek között megnyerte a postamestert, akitől ARANY a *Koszorú* 1864. dec. 25-i számában (26. sz.) a hátralékos előfizetési díjat reklamálja: „Pelsőc. F. A. p. m. úrnak. A *Koszorút* küldöttük féléven át; de előfizetés mind e napig sem érkezett hozzánk. Kérjük legalább utólag beküldeni.”

Akiknek ARANY üzent: azok kétségtelenül előfizetői voltak a *Koszorúnak*. A többről viszont feltételeznünk kell, hogy semmiféle problémájukkal nem zaklatták a szerkesztőt, az előfizetési díjakat pontosan fizették, s így semmi szükség nem adódott, hogy bekerüljenek a szerkesztői üzenetek rovatába.

ARANY és TOMPA levelezése nemcsak az előfizetők toborzása és társadalmi megszólása felől tájékoztat, hanem — TOMPA közvetítésével — a közönségvéleményt is tükrözi. TOMPÁnak felsorolt barátai és ismerősei időnként véleményt nyilvánítottak a folyóiratról, s e nyilatkozatokat ő — baráti segítő szándékkal — megírta ARANYNAK.

A közönségvélemények a folyóirat tartalmára és külalakjára egyaránt kiterjedtek. A *Koszorú*, éppúgy mint elődje, a *Szépirodalmi Figyelő*, túlságosan komoly, tudományos, nehézkes laptársaihoz, a szépirodalmi és családi lapokhoz képest. Külső formája sem elég tetszetős: semmi díszes címlap, semmi ábra, illusztráció; tipográfiai képe is számról számra ugyanaz. E kifogások mellett TOMPA egy kis önreklámot is elvárna a laptól. A *Szépirodalmi Figyelő* végnapjaiban a *Koszorút* bejelentő hirdetésben „nem közöltted fróid névsorát, ez hiba.” (A többi folyóirat negyedévenként-félévenként beharangozta illusztris munkatársainak névsorát!) „Azt is szeretném — folytatja TOMPA —, ha a *Koszorú* nem olyan csupaszon járna, mint a *Figyelő*, de majd később, ha lehet.” (1862 dec. 3-i levél.)

Két hónappal a *Koszorú* megindulása után újból összefoglalja nézeteit, sőt már a benyomásait és tapasztalatait is: „A lap még most is *igen okos*, nem asszonyoknak való; továbbá igen puritán kinézésű, — egy kis cifraság nem ártana a „*Koszorú*” körül; mundus vult decipi... A *versek* betűje rosz, apró, kopott. — A minap majd fél lap, legalább negyed rész üresen maradt... Az utolsó lapról a *könyv-hirdetés* bátran elmaradhat; az a *Figyelőre* emlékeztet. A napi pletyka-rovat nem teljes és nem kielégítő. — Kedves Jánosom, — ne vedd rosz néven — két út áll előtted: vagy *alkalmazkodni*, vagy *megbukni!* Egy kis *nyegleség*...! borzasztó szó előtted, Arany János előtt, de szerkeszteni nélküle nem lehet. Nézz széllyel a világon! tekintsd meg az özsves magyar lap-irodalmat, van-e ott valami *irány?* Igenis van: a kenyér, a kenyér, s egyéb semmi. A temérdek kalmár között annak, ki apostolságra adta magát, mulhatatlanul el kell vesznie. — Ha a publicumnak *ízlése s érzéke* volna, mind más; de így... így világos a teendő.” (1863. márc. 4-i levél.)

E kívánságokat azonban ARANY később sem teljesítette: a *Koszorú* sem a tartalmi igényesség, sem a formai egyszerűség tekintetében nem különbözött a *Szépirodalmi Figyelőtől*. Pedig TOMPA tanácsai feltétlenül helyesek voltak: ARANY mindkét folyóirata valóban azért szűnt meg, mert nem alkalmazkodott az által-közönség igényeihez, s még engedményeket sem tett ebben az irányban.

A körülmények sajnosan igazolták TOMPA nézeteit, helyesebben: a TOMPA által tolmácsolt közönség szempontok döntő szerepét.

Az első félév igen biztatóan zárult: 1545 előfizetővel.

1863. febr. 24-én ARANY még bizakodva írja, hogy „az előfizetők száma haladja is pár százzal az ezeret”, amire TOMPA így válaszol: „1200 előfizető? bizony nem sok, sőt kevés! Nem mondom: hogy valahogy *meglenni* nem lehet ennyi után is, de *virágozni* aligha.”

Július 23-án ARANY már azt a szomorú hírt közli, hogy „a Koszorú előfizetői egyharmaddal megfogytak”. TOMPA igazolva látja aggodalmait: „Fájdalom, hogy előfizetőid fogytak, mi ugyan a jelen körülmények közt [az 1863. évi katasztrofális alföldi aszály miatt] nem csuda, s bizonyosan más lapnál is úgy van. Aztán, aztán . . . már egyszer kockáztattam néhány szót a Koszorúra nézve, de nem hallgattál meg . . .”

Egy év múlva (1864. július 25) ARANY már 1500 forint deficitről panaszkodik a *Koszorú* múlt félévi kiadásaihoz képest: „Ha ez lassan-lassan ki nem köszörülődik: a nyakam is utána vész . . .”

TOMPA látva és hallva ARANY János szerkesztői küzdelmeit, előbb (1864. ápr. 6) „felesleges erőmutatványnak tartja 800 előfizető mellett” a korábbi szerzői honoráriumok változatlan fenntartását [egy vers 10—15—20 forint, TOMPA minden verséért 20-at kapott; a fordított prózai művek díja szintén 20 forint, ld. ARANY 1863. febr. 24-i levelét!], majd pedig élesen kifakad az ARANY János törekvéseit nem méltányoló, félművelt vagy egészen műveletlen olvasóközönség ellen: „Hanem mégis impertinentia a publicumtól [írja 1864. aug. 5-én], hogy előfizetőid annyira megfogytak! Mihaszna vagy hát te Arany János, és mihaszna, hogy jó a lap? Ennek a tömegnek nincs érzéke, nincs ízlése s benne nincs *becsület!*”

A *Koszorú* 1863. január 4-től 1865. június 25-ig, vagyis harmadfél éven át állott fenn. Éllette a szerkesztő lelkiismeretes munkája s kitűnő dolgozótársainak (JÓKAI, MADÁCH, TOMPA, GYULAI stb.) támogatása. Közönsége biztatóan indult, de lassanként lemorzsolódott, s ARANY — komoly anyagi veszteséggel — kénytelen volt lapját megszüntetni.

Veszteségeiről az előre nem látott, váratlan kiadásokról, bajokról kinek panaszolható volt volna nyiltabban, őszintebben, mint TOMPÁnak, akit PETŐFI halála után szívéhez legközelebb álló barátjának tekintett. Már két hónapi szerkesztői-kiadói munka után (1863. febr. 24-én) kiönti keserűségét: „A mi engem illet: *most* vesződöm igazán. Másfél ív munkát, csak tűrhetőt is, hetenkint előteremteni, nem könnyű dolog”. Ez munkájának egyik része: a szerkesztői gond. „Ehhez [járul] a kiadói vesződség, az előre nem látott, nem számított költségek, csalás, lopás minden részről (az első számokat 2-szer, némelyiket harmadszor kell újra szedetnem és nyomatnom a tolvaj kezelés miatt) — időm, kedvem annyira elrabolták, hogy magam képtelen vagyok dolgozni . . . Meddig tart, nem tudom, de a díjazást a sok *utó-költség* miatt, melyet a szerződések *kívül* kell tennem, főlebb nem bírom emelni. Mintha ezek az emberek [tudniillik a nyomdász-kiadók] összebeszéltek volna, hogy a számos előfizetővel is megbuktassák az író, ki elég vakmerő volt az ő mesterségökbe vágni s kiadásra vállalkozni.”

De nemcsak a nyomdász-kiadók gáncoskodtak amiatt, hogy ARANY saját maga adja ki folyóiratát, hanem egyes kenyér-irigy szerkesztőtársak is. TOMPA már 1864 őszén (nov. 16) afféle temondákat olvasott, hogy: „ARANY elhagyja Pestet”, „a Koszorú megszűnik” stb. Aggódva kérde barátjától: „De hát a reátok vonatkozó hírlapi szóbeszédből mi igaz? mi nem? Azt mondják: nem zörög a haraszt sat. Mi ha úgy van: roszul van; ha pedig szél nélkül zörög: igen boszantó. Tagadhatatlan: hogy az ország nyomorult állapotban van, a pénztelenség igen nagy, de lapod megszűnése mégis nemzeti gyalázat lesz. E tárgyban elmondtam már sokszor a magamét.” — Ez a legutolsó és legkeményebb nyilatkozata.

A *Koszorú* még tovább élt egy fél esztendeig, de sorsa már meg volt pecsételve . . .

Íme ARANY János életművének egyik fejezete a két jó barát ismeretlen levelezésének tükrében. Most már, a *Koszorú* sárguló évfolyamait, a bennük foglalt halhatatlan műveket — verseket, novellákat, kritikákat — olvasva a szerkesztő műhelymunkáját is magunk elé képzelhetjük. Látjuk, amint hétről hétre igyekszik megtölteni a készülő számot: „akármivel, aminek nevét aláírhatja”, a felkért „tisztelt munkatárs”;

„miután hegedült arról Szent Dávid, hogy mi nálunk mintalapot lehessen szerkeszteni.” (TOMPÁNAK, 1863. július 23.) Látjuk aggodalmas pontossággal végzett elszámolásait s reklamációit az előfizetőkkel, s keserűségét az utólagos nyomdai kiadások miatt . . . Látjuk végül — a vázolt levelekből és szerkesztői üzenetekből — olvasóközönségét is: némi körvonalakban azt az 1500, majd 1200, végül pedig csak 800 magyart, akit a sok millióból valamennyire érdekelt ARANY János munkássága — és mindennapi kenyere.

BISZTRAY GYULA

FIGYELŐ

Kurrens szakbibliográfiánk helyzete. A magyar kurrens szakbibliográfiák jelenlegi helyzetének felmérése, különösen most, amikor az Országos Bibliográfiai Munkaértekezlet (1961. szeptember 18—20) bizottságainak referátumai és az ezek alapján kialakult viták anyaga is rendelkezésünkre áll, látszólag nem nehéz feladat.

Valójában azonban az értekezlet a kurrens nemzeti szakbibliográfia problémái közül mindössze egynek megoldására vállalkozott, és — amint azonnal látni fogjuk — ez is olyan kérdés volt, amelynek megválaszolása után körülbelül ugyanott tartunk, mintha a kérdés fel sem vetődött volna.

A szakbibliográfiai bizottság tárgyalási alapokmányaiul szolgáló referátumok¹ az alábbi megállapításokból indultak ki: 1. A kurrens magyar szakbibliográfia iránt a természettudományok és a műszaki tudományok szakemberei és dokumentalistái alig mutatnak érdeklődést (hiszen számukra elsősorban a nemzetközi irodalomnak van jelentősége), a hazai anyag nyilvántartását inkább csak a külföld tájékoztatása céljából tartják szükségesnek. 2. Bár a társadalomtudományok területén a nemzeti szempont fokozottabb hangsúlyt kap, mint a természettudományok esetében, sőt egyes kifejezetten nemzeti tárgyú tudományoknál döntő jelentőségű, a társadalomtudományok nagy részének történeti jellege és megalapozottsága következtében a kurrens bibliográfia mégis háttérbe szorul a retrospektív feltárás mögött. 3. A kurrens magyar szakbibliográfia, ha nem is elégíti ki elsődleges szükségleteket, több szempontból mégis nélkülözhetetlen. Mindebből a referátumok azt a téves következtetést vonták le, hogy a kurrens magyar szakbibliográfiák jelenlegi formái teljesen feleslegesek mind a természet-, mind a társadalomtudományok területén, hiszen van kurrens nemzeti bibliográfiánk, márpedig „mindennemű külön kurrens szakbibliográfiai tevékenység, mely nem terjed túl az anyag egyszerű lajstromozásán, megengedhetetlen párhuzamosságot, a munkaerő és az anyagi eszközök vétkes pocskékolását jelenti.”² Az említett referátumok készítői természetesen tudatában voltak annak, hogy a Magyar Nemzeti Bibliográfia és a Magyar Folyóiratok Repertóriumja jelenlegi formájában nem teszi lehetővé a hazai szakirodalom áttekintését, de úgy gondolták, hogy e kiadványok rendszerének megfelelő átszervezése, a feldolgozott művek körének lényeges kibővítése, a közreadás formájának gyökeres megváltoztatása után képes lesz a kurrens szakbibliográfia szerepének betöltésére is.

A referátumok felvetette problémákról folytatott vita során ezzel merőben ellentétes, lényegében egyhangú állásfoglalás kristályosodott ki. A felszólalók kifeje-

¹ *A szakbibliográfiai munkabizottság referátumai és vitatézisei :*

a) SZÉKELY S.: *A természettudományi és alkalmazott tudományi szakbibliográfiák néhány kérdése.* — 1. függelék. KÁROLYI Zs.: *A műszaki szakbibliográfiák néhány kérdése.* — 2. függelék. TORDAYNÉ PÁTER E.: *A mezőgazdasági szakbibliográfiák helyzetéről.*

b) SZENTMIHÁLYI J.: *A társadalomtudományok szakbibliográfiáinak néhány kérdése.*

² *I. m.* 1. függelék. 13. l.

tették, hogy a szakbibliográfiák nem utalhatók a nemzeti bibliográfia körébe, ezeknek az OSzK nem lehet gazdája, mert nem rendelkezik megfelelő számú szakemberrel (HARASZTHY Gyula); a szakbibliográfia akár kurrens, akár retrospektív, nem alkalmazhatja az ETót, a határterületek, rokontudományok anyagára is szüksége van (NAGY Lajos, WALDAPFEL Eszter); a különböző tudományok sajátos igényeit csak a külön megjelentetett szakbibliográfiák képesek figyelembe venni (RÓZSA György); a nemzeti bibliográfiának nem válna javára, ha harmad- vagy negyedrendű anyaggal terhelné magát, a túlzott bőség és differenciáltság csökkentené használhatóságát (WALDAPFEL Eszter); a nemzeti bibliográfiának törekednie kell ugyan anyagának bővítésére, de a különféle kiadvány-fajtákat (könyvek, cikkek, hungarica-anyag stb.) egymástól elkülönítve kell feltárnia *leíró* jelleggel, a szakbibliográfiának viszont együtt, *tartalmi*, sőt *értékelő* feltárást nyújtva (FÜGÉDY Péterné).

A vita után tehát körülbelül ott tartunk, ahol előtte: megállapítást nyert, hogy szükség van a tudományáganként elkülönítve, önállóan vagy szakfolyóiratokban rendszeresen közzétett kurrens szakbibliográfiák hálózatára.

Arról azonban alig esett szó, vajon a már meglevő ilyen bibliográfiák mennyiben alkalmasak feladatuk betöltésére, milyen irányban és milyen módszerekkel lehetne tökéletesíteni őket, milyen új bibliográfiákra volna szükség a hálózat teljesebb tétele érdekében, és milyen intézkedéseket kellene hozni a bibliográfiákat készítő, illetve közzétevő intézmények kiépítésére? Ezeknek a kérdéseknek megválaszolásához az első előkészítő lépés az adott helyzet felmérése és rövid kritikai áttekintése, ez az, amire az alábbiakban kísérletet kívánunk tenni.

* * *

Közismert tény, hogy a társadalomtudományok irodalmának *nemzetközi* feltárása, bár az utóbbi években számos hasznos kezdeményezés történt, jóval szegényesebb, mint a természettudományoké. Ez a körülmény a társadalomtudományok esetében még fokozottabb felelősséget ró a kurrens szakbibliográfiák készítőire és a szakfolyóiratok szerkesztőire: az ő munkájuknak kell pótolni a hiányokat. További nehézséget jelent a társadalomtudományi anyag fokozott változatossága, szétszórtsága. A társadalomtudományok kutatója számára ui. különösen fontos, hogy könnyen figyelemmel kísérhesse saját tudományágának irodalmán kívül számos rokontudomány irodalmát is.

A történéssz pl. semmiképpen sem léphet fel azzal az igénnyel a történettudományi bibliográfiával szemben, hogy az tárja fel számára a néprajzi, antropológiai, jogi, közgazdasági, földrajzi stb. folyóiratokban publikált, de történeti vonatkozásai miatt számára mélkülözhetetlen anyagot is. Az egyetlen megoldás: az illető tudományágak könnyen hozzáférhető, rendszeresen, mindig azonos helyen közzétett kurrens bibliográfiája.³

A hazánkban jelenleg több-kevesebb rendszerességgel megjelenő bibliográfiák színvonala nem egyforma, és — ami a legfontosabb — nagy eltéréseket mutat az anyag feltárásának mértéke.

Önálló kiadványként lát napvilágot a *Magyar pedagógiai irodalom*, az Országos Pedagógiai Könyvtár gondozásában. Az 1959. évi anyag még 6 füzetből állt (1—4. füzet: a folyóiratcikkek negyedévi kumulációi, 5. füzet: önálló kiadványok, 6. füzet:

³ Ld. erről KYLE, Barbara: *Some further considerations on the application to social science material of up-to-date methods of bibliographical control and information retrieval*. Journal of Documentation. 1958. 4. no. 190—1. l., és U.A.: *Current documentation topics and their relevance to social science literature*. Revue de la Documentation. 1957. 3. no. 107. l.

név- és szakmutató az 1—5. füzethez). Az 1960. évi anyagot már kevésbé, mindössze 3 füzetre aprózták fel (1—2. füzet: folyóiratcikkek félévenként, 3. füzet: önálló művek és mutatók). Véleményünk szerint a könyvek és folyóiratcikkek szétválasztása mindenképpen indokolatlan, árt a bibliográfia használhatóságának. A kutató, tudós, könyvtáros stb. szempontjából közömbös, hogy az őt érdeklő témáról cikk, tanulmány vagy könyv jelent-e meg, számára az a fontos, hogy valamennyit együtt találja meg. A könyvek és folyóiratcikkek szakcsoportosítása lényegében azonos, az ismétlés helypazarlást is jelent.

Teljesség tekintetében is van még számon kérni valónk: csak a hazai kiadványokat veszi figyelembe, a külföldi magyar vonatkozású irodalom elvész a kutató számára. Nem tartalmazza a bibliográfia a napilapok sokszor elsőrendű jelentőségű anyagát, a nem pedagógiai tárgyú tankönyveket, a felsőfokú oktatás irodalmát pedig csak hiányosan.

A magyar közgazdasági művek bibliográfiája önálló kiadványban jelenik meg az MTA Közgazdaságtudományi Intézete Könyvtára és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára közös kiadásában, sajnos, a teljesség alapvető igénye nélkül. A 14 szakcsoportban közzétett jegyzék csak az önálló műveket tartalmazza, hiányoznak belőle a folyóiratok, heti- és napilapok cikkei, az egyetemi jegyzetek, a sokszorosított kiadványok legtöbbje. Jelenlegi formájában a *Magyar Nemzeti Bibliográfiában* is megtaláljuk ugyanezt.

Tárgykörét tekintve szűkebb, anyaggyűjtés szempontjából azonban már kielégítőbb a *Tergazdasági, statisztikai és számviteli bibliográfia*. Eredetileg retrospektív jegyzékként indult, első kötete (1955) az 1945—1953 között publikált anyagot tartalmazza, második kötetével azonban átlépett a kurrens bibliográfiák sorába. Sajnos lemaradása oly nagy, hogy az említett második kötetet (az 1954. év anyaga 1956-ban jelent meg) mindmáig nem követte újabb. Ez is csak a magyar nyelvű könyv- és cikkanyagot tárja fel, de kiterjeszkedik a napilapok cikkeire is. Az első kötet néhol túl tág szakcsoportjai megnehezítik a használatát, ezen sokat segít a második kötethez csatolt — még mindig nem elég részletes — tárgymutató.

Egyike legjobban szerkesztett kurrens szakbibliográfiáinknak az *Állam- és jogtudományi bibliográfia*. A hazai kiadványokon kívül a külföldi magyar vonatkozású irodalmat is feltárja, legalábbis ami a könyveket és folyóiratcikkeket illeti. A sokszorosított formában megjelenő művek közül is megtaláljuk benne az egyetemi jegyzeteket, a jogszabálygyűjteményeket, a kandidátusi értekezéseket és a bibliográfiákat. A heti- és napilapokra nem terjeszkedik ki. Utolsó kötete két év anyagát (1958—59. Bp. 1961) öleli fel, és névmutatót tartalmaz az 1945—1959. évi füzetekhez. Sajnálatos, hogy sem összesített, sem a legújabb füzet anyagában eligazító *tárgymutató* nem készült, pedig helyes kezdeményezésként az 1945—51. évi és az utolsó előtti, 1956—57. évi füzetekben megtaláltuk. Mindezek ellenére a jogtudomány bibliográfiai problémái megoldottnak tekinthetők.

A *Művészettörténeti Értesítő* rendszeresen közli a *Magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiáját*. Az 1958. évi gyűjtés az 1959. évi 2—3. számban, az 1959. évi az 1960. évi 2. számban jelent meg, vagyis minden lemaradás nélkül. Felsorolja — megfelelő szakcsoportosításban — a napilapok cikkeit és a külföldi szerzők magyar folyóiratokban és más gyűjteményes művekben megjelent tanulmányait is. A külföldön közzétett magyar vonatkozású anyag nem szerepel benne.

Az irodalomtörténeti bibliográfia hiánya különösen fájdalmas, hiszen évtizedeken át rendelkezésünkre állt. A Kozocsa Sándor szerkesztésében megjelenő és sokat vitatott mű részletes elemzésére itt nincs szükség. Reméljük, a most megjelent kötetet (1956—57. év, 1961) gyors egymásutánban követi majd a többi, de reméljük azt is, hogy ha a jövőben ismét több év anyagát egy kötetben közlik, akkor a kumuláció elemi szabá-

lyait betartják, és nem külön-külön, egymástól függetlenül kapjuk egy-egy év címeit, mint a legutóbbi kötetben.

Ezzel kapcsolatban meg kell emlékeznünk irodalomtörténeti folyóirataink bibliográfiai tevékenységéről. Ezeknek a folyóiratoknak módjukban állott volna több szempontból pótolni azt a hiányt, amelyet a magyar irodalomtörténeti bibliográfia immár négyéves kiesése okoz. Ezt sajnos nem tették meg. Az *Irodalomtörténet* c. folyóirat nem fektetett súlyt erre a kérdésre. Olyan bibliográfiai összeállítások jelentek meg benne, mint például a *Rokontudományok folyóiratainak magyar irodalomtörténeti vonatkozású írásai 1958-ban.* (1960. 4. sz.) Ez bár teljességre törekszik, aligha elégíti ki tényleges szükségleteket, nélküli ugyanis a kurrens szakbibliográfia valamennyi lényeges kritériumát: 1. nem kurrens, mert bár az 1957. év anyaga is megjelent, de nem az *Irodalomtörténetben*, hanem az *Irodalomtörténeti Közleményekben* (1958. 4. sz.). Márpedig a kurrens összeállításoknál igen fontos, hogy rendszeresen és azonos helyen lássanak napvilágot. 2. nem szakbibliográfia, nem egy meghatározott tudomány szak teljes irodalmát kívánja feltárni, hiszen a kimondottan irodalmi és irodalomtörténeti folyóiratok anyagát kizárja gyűjtőköréből, az önállóan megjelent műveket nem veszi fel. 3. nincs semmiféle elfogadható szakrendszere, a cikkek a feldolgozott folyóiratok tudományága szerint csoportosítja, ahelyett, hogy a cikkek tárgya szerint rendszerezné őket. A *Magyar jakobinusok iratairól* közzétett ismertetés a *Könyvtartudomány, levéltárügy „szak”*-ba került, mivel történetesen a *Levéltári Közleményekben* jelent meg; SZERB Antal *Magyar irodalomtörténetének* ismertetése a *Társadalomtudomány* fejezetbe került, mert a *Valóság*-ban tették közzé; BABITS világirodalomtörténetéről a *Pedagógia* szakban találunk irodalmat, pusztán azért, mert a *Köznevelés* közölte a cikket.

Azt hiszem, nyugodtan elmondhatjuk, hogy a társadalomtudományi folyóiratok tartalomjegyzékének válogatott kinyomtatására semmi szükség, különösen ilyen nagy késéssel (az 1957-i anyag esetében másfél, az 1958-inál két év!). A bibliográfia ma már ennél sokkal többet jelent, a vele szemben támasztott követelmények jóval magasabbak.

A legutóbbi időkhöz a világirodalom problémáival foglalkozó hazai irodalom alig részesült figyelemben. Ma már rendszeresen megjelenő kurrens bibliográfia tartja nyilván *Világirodalmi tanulmányok* címmel a *Világirodalmi Figyelő* hasábjain. Az 1955. év anyaga még a *Filológiai Közönyben* jelent meg (1956. 3. sz.), az 1956. évi az *Irodalmi Figyelőben* (1957. 4. sz.), ezután sajnálatos időbeli szünet következett, és az 1957. évi anyag közreadásakor már két éves lemaradás mutatkozott (*Világirodalmi Figyelő*. 1959. 1. sz.), amelyet azóta sem sikerült csökkenteni (1958. év anyaga: *Világirodalmi Figyelő* 1960. 1. sz.). A bibliográfia a Magyarországon magyar vagy idegen nyelven megjelenő könyveket, cikkeket, számottevőbb könyvismertetéseket öleli fel, két legfontosabb napilapunk és irodalmi hetilapunk anyagának figyelembevételével. Külföldi szépirodalmi művek fordításainak elő- és utószavai is bekerülnek, hiba azonban, hogy nincs feltüntetve az elő-, illetve utószavak terjedelme, vagyis a lapszám: mettől meddig található az illető kötetben. Helytelen az is, hogy a most említett elő- és utószavak, valamint az ismertetések írójuk neve alatt kapnak helyet a betűrendben. Helyesebb volna az általános bibliográfiai gyakorlatnak megfelelően az ismertetett mű szerzőjének neve alatt besorolni.

A *magyar irodalom külföldön* c. fejezet féllábú és félkarú óriás: a hazai anyagot repertorizálja, a külföldit nem! Ez azt jelenti, hogy idegen nyelvekre fordított szép-irodalmunkról csak saját folyóirataink másodlagos cikkei kapjuk meg, az eredeti reagálás elvész számunkra. Ha valahol, itt igazán fontos volna a hungaricák nyilvántartása!

A *Világirodalmi Figyelő* másik bibliográfiai rovata *A szomszéd államok magyar irodalmi folyóiratainak . . . irodalomtörténeti repertórium*a (1958. évi anyag: 1959. 3—4. sz., 1959. évi: 1961. 2. sz.), amely a magyar- és világirodalomtörténeti cikkeket egyaránt

reptorizálja. Más kérdés azután az, hogy erre az összeállításra egyáltalán szükség van-e? Anyaga kétségtelenül hungarica, és mint ilyen részben a magyar irodalomtörténeti, részben a világirodalmi bibliográfia körébe tartozik. Nem fogadható el az az ellenvetés, hogy a múltban a *Magyar irodalom bibliográfiája* nem tartalmazta ezt az anyagot, és a kurrens összeállítás e hiány pótlására törekedett. Ha valamilyen hiány pótlására szükség lett volna, akkor az a magyar irodalmi bibliográfia pótlása, nem pedig egy nem létező bibliográfia hiányainak pótolgatása. Egyébként a *Világirodalmi tanulmányok 1957 (Világirodalmi Figyelő 1959. 1. sz.)* igen helyesen ugyanerre az álláspontra helyezkedett, amikor függelékként közölte Magyarországon megjelent műveken kívül a szomszédos országok magyar nyelvű folyóiratainak világirodalmi tanulmányait is. Sajnos, ez egyszeri kísérlet maradt, a következő év világirodalmi bibliográfiájából ismét hiányoznak a külföldi magyar tanulmányok, annál is inkább, mivel már valamivel korábban megjelentek *A szomszédos államok . . . c.* bibliográfiában, amire semmi szükség nem volt.

A külföldi magyar vonatkozású irodalom feltárását több ízben számon kértük az eddigiek során. Ennek a követelménynek is eleget tesz jelenleg legteljesebb szakbibliográfiánk, az *Index Ethnographicus*ban megjelenő éves néprajzi bibliográfiai összeállítás, amely elsősorban éppen a teljességre törekvés elvének mind fokozottabb érvényesítésével tűnik ki. Nemcsak a magyar könyv- és folyóiratanyagra terjeszkedik ki, hanem a hazánk népeiről külföldön, külföldi folyóiratokban megjelent közleményekre is, felsorolja a külföldi szerzők Magyarországon megjelent műveit akár eredetiről, akár fordításról van szó. Analitikus leírást ad a gyűjteményes munkákban közzétett tanulmányokról, sőt kivételesen nyilvántartja a hírlapok és népszerű kiadványok közleményeit is. Szakbeosztása mintaszerű, az összetett tematikájú publikációkat, amelyek több szakcsoportba is beleillenek, utalószámok tárják fel. Ezek az elvek mintául szolgálhatnának többi szakbibliográfiáinknak is.

A Századokban lát napvilágot *A Magyarországon megjelent történeti munkák jegyzéke*. Periodicitásával nincs baj, szakbeosztása is megfelelő, azzal azonban nem érthetünk egyet, hogy a *Marxizmus—leninizmus* önálló csoportként szerepel benne, hiszen a felsorolt történeti művek túlnyomó többsége marxista szemléletű a többi fejezetben is. Az e csoportban közölt művek egy része nyilván azért nem került valamelyik történeti szakcsoportba, mert *nem* tartozik a történettudomány körébe, viszont ebben az esetben nincs is helye a történeti bibliográfiában, felesleges, nyugodtan elhagyható. A munkásmozgalommal kapcsolatos írások pedig a megfelelő szakcsoportba sorolandók be.

Nézetünk szerint érdemes volna az egyes időrendi csoportokon belül különválasztani a tulajdonképpeni történeti feldolgozásoktól *a)* a forráskiadványokat és *b)* a segéd-, illetve rokontudományok anyagát (így a könyv- és könyvtártörténeti műveket is).

A legfőbb hiba itt is az anyaggyűjtés körének viszonylag szűk volta. Már a jegyzék címe is kimondja, hogy csak a Magyarországon megjelent műveket veszi figyelembe, a külföldön megjelenő, a magyar történelem kutatói számára nélkülözhetetlen magyar vonatkozású cikkeket, könyveket nem. De a magyarországi anyag sem mondható teljesnek. Hiányoznak a napilapok jelentős cikkei, a recenziók, a sokszorosított formában megjelenő anyag nagy része, és — érthetetlen módon — hiányoznak azok a folyóiratcikkek is, amelyek a *Századokban* jelentek meg.

Azt a folyóiratot, amelyben a kurrens bibliográfia megjelenik, nem szabad figyelmen kívül hagyni. Ezt semmi sem indokolja, a *Voproszú Pszichologii c.* folyóiratban megjelenő *Ukazatel' literaturü po pszichologii* éppúgy felveszi a számára helyetadó folyóirat cikkeit, mint számos hazai kurrens jegyzékünk.

Ismét szakfolyóirat, az *Archeológiai Értesítő* publikálja a *Magyar régészeti irodalom* kurrens jegyzékét. A gondos összeállítás évenként, példás gyorsasággal lát nap-

világot (az 1958. év anyaga az 1959. évi 1. számban, az 1959. év anyaga az 1960. évi 1. számban stb.). Felöleli a könyveken, folyóiratcikkeken, gyűjteményes művek anyagán kívül a recenziókat, külföldi művek magyar ismertetését is.

Ennek a bibliográfiának az ismertetése során kell megemlítenünk egy látszólag nem főbenjáró, de végeredményben fontos problémát, és pedig az egyöntetűség, a formai szabályok betartásának kérdését. Ha akár tudományos folyóiratainkban, akár önállóan megjelenő kurrens szakbibliográfiáinkat összehasonlítjuk, azonnal szembetűnik egy tény: sokuk túlságosan ötletszerűen készül, a szakemberek vagy nem ismerik egymás bibliográfiai munkáját, vagy ha igen, mereven ragaszkodnak saját nem mindig tökéletes módszerükhöz. Az összeállítók egyes esetekben kiváló szakemberek ugyan, de nem eléggé járatosak a bibliográfiai munkában. Ma, amikor a szabványosítás előnyeit egyre több területen ismerik fel, amikor már a folyóiratok külső formájának, kiállításának szabványosítása is napirendre került világszerte,⁴ megengedhetetlen a bibliográfiai szabályok ötletszerű alkalmazása, a kiadott szabványok teljes semmibevevése.

Mindezt nem azért mondtuk el itt, mert a felsorolt hibák mind megtalálhatók a *Magyar régészeti irodalomban*, vagy mintha ebből a szempontból ez volna a „legvétekebb” jegyzék. Szó sincs erről. Ellenkezőleg, azt akarjuk megmutatni, hogy még egy jól szerkesztett bibliográfia számára is milyen tehertételt jelent a fentiek figyelmen kívül hagyása. Formai hibából ui. teljes értelmetlenség származhat. Jó példa erre a következő: a DRÓSZEGI Vilmos könyvéről írt recenziókat így sorolja fel a régészeti bibliográfia (1960. 1. sz.): „*rec. Ákos Károly : Valóság 1959:2. 106—107. László Gyula : ibid.*” Ez azt jelentené, hogy LÁSZLÓ Gyula recenziója a *Valóságnak ugyanazon a két lapján olvasható*, amelyen ÁKOS Károly hasonló tárgyú ismertetése. Nem valószínű, hogy a két cikket egymásra nyomtatták volna, így csak egy magyarázat lehetséges: LÁSZLÓ Gyula neve alatt kell keresnünk a kérdéses művet, mert nem egyszerű recenzióról van szó, hanem DRÓSZEGI könyve kapcsán új adatokat nyújtó értekezésről. Helyesen így szólt volna az utalás: „*ld. még: László Gyula.*”

Az utalásokkal egyébként is baj van, nem kellő gondossággal készültek. A „Középkor” csoportban pl. ezt olvassuk: „*Császár László ld. Gergelyffy Gábor*”. GERGELYFFY Gábor neve azonban nem szerepel sehol. Van GERGELYFFY András, azt viszont nem tudjuk megállapítani, mi az összefüggése Császár Lászlóval, mire vonatkozik az utalás? HENSZLMANN Imréről ismét GERGELYFFY Gáborhoz utasít a bibliográfia (1960. 1. sz.). Furesák és helytelenek az ilyen utalások: „*Entz Géza vide: Csemegi József Gerő László.*” (1960. 1. sz. 119. l.). Ne sajnáljuk az írásjeleket (helyesen: *Entz Géza ld: Csemegi József, Gerő László*) és ne keverjük a magyart (*ld.*) szükségtelenül idegennel (*vide*). Még egy „apróság”: idegen nevek elemeinek megfordítása esetén vessző teendő: tehát nem „*Dölger Franz*” (117. l.), még kevésbé „*Dölger Franz*” (118. l.), hanem „*Dölger, Franz*”, illetve a második esetben szükségtelen a sorrend megváltoztatása, maradjon csak „*Franz Dölger*”.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzékét a *Párttörténeti Közleményekben* teszik közzé. A jegyzék nagy érdeme, hogy a napilapok cikkei is szerepelnek benne, nagy hátránya, hogy mivel *csak* a cikkekkal foglalkozik, töredékes.

Ugyanezeket a kifogásokat mondhatnánk el a *Népművelési Értésítő* bibliográfiai rovatáról (*A hazai lapokban és folyóiratokban megjelent jelentősebb népművelési jellegű cikkek, tanulmányok jegyzéke*).

A Magyarországon megjelenő hadtörténelmi irodalom anyagát a *Hadtörténelmi Közlemények* közli. Hiába öleli fel a napilapok anyagát is, a külföldi közlemények nélkül nem tekinthető teljesnek.

⁴ *Uo.* 110. l.

Kissé szegyenkezve kell megvallanunk, hogy saját tudományágunk bibliográfiai nyilvántartása nincs megoldva. A *Magyar Könyvszemle Hazai könyvtartudományi irodalom* rovata csak az önállóan megjelent műveket közli, a cikkeket és a gyűjteményes munkákban közzétett tanulmányokat nem. Nem sokat segít ezen a bajon az, hogy a történettudományi bibliográfiában — mint erre fentebb utaltunk — szerepelnek a könyv- és könyvtártörténeti cikkek is. A teljes könyvtári, bibliográfiai, dokumentációs szakirodalom feltárása sürgető feladat.

A természettudományok, az alkalmazott- és a műszaki tudományok területén a fentiekhez hasonló, csak részben kielégítő jegyzékek is alig állanak rendelkezésünkre. Kivétel a mezőgazdaság- és orvostudomány, e két szakterület bibliográfiai ellátottsága mintaszerű.

A *Magyar mezőgazdasági bibliográfia* a teljes magyar szakirodalmat tartalmazza, a nyomtatott műveken (szakkönyvek, cikkek, nem mezőgazdasági tárgyú kiadványok mezőgazdasági vonatkozású közleményei stb.) és a sokszorosított publikációkon kívül a nem publikált anyagot, disszertációkat, intézeti jelentéseket, kutatási beszámolókat is.

Igen öröndetes fejlődést mutat az utóbbi két évben a *Magyar orvosi bibliográfia*. A régebbi kötetek tárgymutató nélkül a helyes és az orvostudománynak megfelelő szakbeosztás ellenére voltak megfélelőek (1—3. évf. 1957—1959). A 4. évfolyam tárgymutatója még nem volt egyéb a tartalomjegyzék betürendbe szedett megismétlésénél. Azóta külön kötetben megjelent az 1—2. évf. mutatója, amely már kellő részletességgel készült. Az 5. évfolyam számos technikai újításon kívül a tárgymutatót is magában foglalja. A bibliográfia, amely figyelemmel kíséri a jegyzeteket, sokszorosított munkákat és magyar szerzők külföldi folyóiratokban megjelent cikkeit is, a tulajdonképpeni orvostudományi szakokon kívül kiterjed az orvostörténet, orvostudományi dokumentáció és könyvtárügy irodalmára is. Külön csoportban sorolja fel — tárgyukra való tekintet nélkül — a népszerű orvostudományi műveket.

A magyar földtani irodalom jegyzékét a *Földtani Közöny* közli betürendben. Bár az anyag nem nagy (1959-ben kevesebb mint 300 cím), a tárgymutató hasznos volna.

Külön kurrens bibliográfiája van *A közlekedés magyar nyelvű szakirodalmának*, amely azonban mellőzi a magyar szerzők külföldön megjelent műveit, a könyvtári forgalomba nem került kiadványokat (vállalatok szolgálati utasításait, szabályzatait, díjszabásait, a szabványokat, középiskolai tankönyveket, egyetemi, főiskolai jegyzeteket, sokszorosított periodikákat) és az újságcikkeket. Alaptévedése a jegyzéknek, hogy külön csoportban sorolja fel az önálló munkákat és külön a cikkeket, mindkettőt lényegében azonos szakcsoportokban.

Nagy szükség volna a magyar folyóiratcímeik rövidítéseit tartalmazó útmutató kiadására. Ahány bibliográfia, annyiféle rövidítés: ez a jelenlegi gyakorlat. Csak néhány példa (első helyen a Magyar Folyóiratok Repertóriumának, második helyen a közlekedési bibliográfiának rövidítései állanak): *Statiszt. Szle* ~ *Stat. Szle*; *Járműv. mezőgazd. Gépek* ~ *Járművek, Mezőgazd. Gépek*; *Mélyépt. tud. Szle* ~ *Mélyépt. tud. Szle*; *Koh. L.* ~ *Kohászati L.*; *Bány. L.* ~ *Bányászati L.*; *Magy. Tud.* ~ *Magy. Tudomány*; *Épt. és Közleked. tud. Közl.* ~ *Építés és Közleked. tud. Közl.* stb.

Retrospektív bibliográfiaként indult, de második kötetétől kurrensé vált a *Hidrológiai bibliográfia* (1. köt.: 1945—1954. Bp. 1955; 2. köt.: 1955—1958. Bp. 1961), amely a Magyarországon és a magyar szerzőktől külföldön megjelent műveket gyűjti össze. Formai kifogásainkat a rövidség kedvéért mellőzzük, és csak általánosságban hívjuk fel a figyelmet arra, amit a címleírások egységességének követelményéről már elmondottunk.

A *Botanikai Közlemények*ben található *Növénytani repertórium* retrospektív bibliográfia ugyan, de mégis meg kívánunk emlékezni róla, mert remény van arra, hogy

kurrenszé alakul, vagy legalábbis rendszertelen időközönként megjelenő, nagyobb időközök felölelő bibliográfiává válik (az 1947—1950. évek anyaga az 1955. és 1956. évi 1—2. számban jelent meg, majd az 1957. 1—2. és az 1959. 1—2. számban az 1926—1950. évek anyagának kiegészítését kaptuk „Pótlás”-ként). Anyaggyűjtése széleskörű, kiterjed a magyar szerzők magyar vagy idegen nyelven akár Magyarországon, akár külföldön publikált műveire, az ismertetésekre és referátumokra is. Az óriási címanyag azonban teljesen használhatatlan, mivel semmiféle szakcsoportosítást nem alkalmaz. Egy szerzőn belül is áttekinthetetlenek a címek, mert a tipográfiai elrendezés nem megfelelő. A címléírások formai megoldása ugyancsak elhibázott. Csak egyetlen elrettentő példát idézünk: „—: A növények élete. (szerk. a Földm. Min. Szakokt. főoszt.) — *Mezőg. kis-kiadv. N. termész. soroz. 1. sz. Mezőg. Kiadó. Budapest, 1950. 1—38. (fig. 13.)*”. A sorozat címének egészen „újszerű” elhelyezése két darabra töri a címléírást; minden rövidítve van, csak a kiadás helye nem; a lapszám folyóiratait sejtet, pedig könyvről van szó; a „fig. 13” különösen feltűnő. Tegyük még hozzá, hogy éppen úgy, mint a többi szerzői név nélkül megjelent könyv és cikk, ez is a szerzői betűrend előtt szerepel a bibliográfiában, és nem címrendszór alatt az „N” betűnél. Rövidítései is egyéniek (chart = térkép, color = színes, fig. = szövegek közti rajz vagy fénykép, sep. = klny., tab. = tábla). A legmeglepőbb, hogy az előszó szerint igyekeztek figyelembe venni a vonatkozó könyvtári szabványokat, a címléírás, a bibliográfiai hivatkozás, valamint a betűrendbe sorolás szabványait. Sajnos, ezt az igyekezetet nem koronázta siker. Ha valóban sor kerül a repertórium folytatására — amint azt a *Botanikai Közlemények* ígéri —, feltétlenül több gondot kell fordítani mindezekre, elsősorban a jól átgondolt szakrendszer kiépítésére.

A fenti áttekintésből nyilvánvaló, hogy a szakbibliográfiákkal szemben ma támasztott magas követelményeknek az esetek többségében a szakbibliográfiákban publikált jegyzékek távról sem képesek eleget tenni. Különösen nem a gyűjtésnek a külföldi magyar vonatkozású anyagra való kiterjesztése tekintetében. Nem lehangoló-e, hogy az itt elemzett 24 kurrens, illetőleg retrospektív szakbibliográfia közül csak három gyűjt és regisztrál rendszeresen hungarica anyagot? Nyomatékosan szeretnénk erre felhívni a figyelmet. Egyetlen tudományág sem mondhat le a külföldi folyóiratokban, könyvekben közzétett magyar vonatkozású anyag hasznosításáról. Hogy csak egyetlen példát említsünk, vajon nem volna-e helye a magyar szakbibliográfiákban Karl Kurt KLEIN cikkének is (*Flandrensens in Siebenbürgen. Zeitschrift für Mundartforschung. 1961. 1. 43—70. 1.*)?

A hiányok pótlása (különösen a természet- és műszaki tudományok területén), a gyűjtés kiterjesztése, a módszerbeli tökéletesítés, formai egység stb. csak úgy valósítható meg, ha sikerül megteremteni a folyóiratok szerkesztői, a bibliográfiai munkát végző tudományos intézmények és tudományos, illetve szakkönyvtáraink szoros együttműködését. Ennek szükségességét és hasznos voltát jól példázza az a tény, hogy legjobb kurrens szakbibliográfiáink jelenleg azok, amelyeket szakkönyvtáraink állítanak össze és jelentetnek meg.

PÁLVÖLGYI ENDRE

A Szakbibliográfiai Munkabizottság Társadalomtudományi Szekciójának vitája az Országos Bibliográfiai Munkaértekezleten (1961. szeptember). A szekció tárgyalását már a plénum előtt bevezették azok a felszólalások (KEMÉNY G. Gábor, MEZEY László), amelyek a főreferátum bizonyos tételeivel szembehelyezkedtek. A könyvtár, elsősorban a tudományos könyvtár és a tudományos munka egymásrataltságának helyes perspektívájában

azután a vita úgy alakult, hogy a társadalomtudományi bibliográfiai munkában a szaktudományok és a könyvtárak együttműködése, mint egyedüli megoldás nyerhetett végleges megfogalmazást. A konferencia elnöksége különben a vita második napján közölte, hogy a támadott tételek a referens magánvéleményét fejezik ki.

A főreferátum plénum előtti tárgyalását már a szekcióban követte az az eszmecsere, amely SZENTMIHÁLYI János bevezető referátumához kapcsolódott. A referátum alapos lelkiismeretességgel és logikus okfejtéssel világított rá az időszerű kérdésekre.

A vita célkitűzéseivel foglalkozva SZENTMIHÁLYI megállapította, hogy a társadalomtudományi szakbibliográfiák mind mennyiségüknél, mind jellegüknél fogva különböznek a természettudományi szakbibliográfiáktól. A bibliográfiának fontos társadalmi funkciója van, összeállítójának szem előtt kell tartania, hogy kinek dolgozik. A nemzetközi anyagot feltáró kurrens magyar szakbibliográfiákkal kapcsolatban hangsúlyozta, hogy szükségesek ugyan, de nem minden területen. Igen nagy szükség van a Magyarországon fellelhető külföldi társadalomtudományi szakfolyóiratok magyar vonatkozású anyagának munkamegosztás és könyvtári együttműködés alapján való feltárására. Fontos feladat az is, hogy a magyar anyag megfelelő módon szerepeljen a nemzetközi kurrens szakbibliográfiákban. Csak ez teszi lehetővé, hogy a külföld hazánk társadalmi berendezkedéséről, történetéről és jelenéről a mi felfogásunkat tükröző felvilágosításokat kapjon. Ezt a tájékoztatást a Magyar Tudományos Akadémia intézeteinek és szakkönyvtárainknak szervezeten kell végezniök.

A szakirodalom retrospektív feltárása terén elvégzésre váró teendővel kapcsolatban SZENTMIHÁLYI bemutatta azoknak a bibliográfiai bevezetőknek a jelentőségét, amelyek kezdő kutatók, egyetemi hallgatók számára készülnek. Ha egy-egy tudományág összeállítja a maga teljes retrospektív bibliográfiáját, e bevezetések feleslegesekké válhatnak. A magyar retrospektív szakbibliográfiai tevékenység eddig csak egy-egy szaktudomány magyar irodalmának feltárására irányult, s a legtöbbször csak egy-egy meghatározott korszakot dolgozott fel. A társadalomtudományok teljes kritikai bibliográfiai feltárása mind nehezebbé és nehezebbé válik, pedig területen a nemzeti tárgyú szaktudományok bibliográfiai szintézisének elkészítése a végeél. Ez szükségszerűen az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv szervezete részére.

Az összefoglaló retrospektív bibliográfiát témabibliográfiák egészítik ki, illetőleg készítik elő. A témabibliográfiák: a kutatás tárgyául szolgáló témáknak a bibliográfiai feldolgozásai a kutatók szempontjainak figyelembevételével. Tárgyválasztásuk tekintetében SZENTMIHÁLYI két negatív megállapítást tett: 1. a tervezésnél a bibliográfiát készítő intézmények nem igen vették figyelembe a célul kitűzött kutatási feladatokat; 2. a tudományos kutatómunka irányítói nem gondoskodtak annak bibliográfiai megalapozásáról. Ebből következik, hogy a témabibliográfiák mennyiségi növekedése, valamint a tárgyválasztás esetlegességének megszüntetése csak akkor remélhető, ha a bibliográfiai munka szoros kapcsolatot teremt a tudományos kutatással. Elsősorban az országos távlati kutatási terv feladatainak megoldását kell bibliográfiai munkával előmozdítani.

A referátumot követő vita résztvevői nem egy ízben tértek vissza a SZENTMIHÁLYI János gondolatmenetében szereplő kérdéseken kívül az értekezlet plénuma előtt felvetett problémákra is. Csaknem mindenki foglalkozott például a könyvtárosok és szakemberek viszonyával a bibliográfiai munkával kapcsolatban.

KOSÁRY Domokos a magyar történettudomány szakbibliográfiájának kérdéseiről szövegezt. Bemutatta, hogy a magyar történelem egészéről nemzetközi összefüggéseiben tekintve olyan hözagtalan, időrendileg folytonos, többszintű szakbibliográfiai rendszert kell kiépíteni, amely felső szinten az anyagot kritikailag, tartalmilag és a kézirat forrásokkal való viszonyában tárja fel.

NIEDERHAUSER Emil csatlakozott KOSÁRY Domokos felszólalásához, s bemutatta, hogy a tudományok mai differenciáltsága és fejlettsége mellett megfelelő színvonalú szakbibliográfiát a nagy tudományos könyvtárak egymagukban nem képesek összeállítani. Ez az illetékes tudományos intézetek feladata, ezért ez intézetek bibliográfiai osztályait megfelelő segítségekben kell részesíteni.

MEZEY László elsősorban azt hangsúlyozta, hogy a bibliográfiai munka ma már nemcsak egyszerű lajstromozás; a tudományok mai színvonalának megfelelő kritikai állásfoglalást a könyvtáros önmagában, a szaktudomány kutatóinak segítségével nélkül nem adhatja meg. Sajnálatos tény, hogy könyvkiadóink lebecsülik a bibliográfiai munkát, s ezt a műfajt nehezen iktatják programjukba; pedig nyilvánvaló, hogy bibliográfia nélkül egyetlen szaktudomány fejlődése sem biztosítható.

SZABÓ György szerint a bibliográfia ügye már csak azért sem lehet a könyvtár-üggyel azonos, mert a könyvtáros ahhoz az állományhoz van kötve, amellyel dolgozik. Helytelen volna a most és a jövőben folyó munka koordinálása céljából egy újabb szervezet beiktatni; a Magyar Tudományos Akadémia irányítja az ország tudományos kutatómunkáját, s ezért ebben a kérdésben is jogosan dönt. Igen fontos feladat lenne: rábírní a kiadókat, hogy foglalkozzanak a már elkészült, illetőleg a jövőben elkészülő bibliográfiai kiadásának kérdésével.

BOR Kálmán a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének dokumentációs és világirodalmi bibliográfiai munkájáról adott tájékoztatást. Bemutatta e most folyó munka előzményeit s leglényegesebb eredményeit, terveit. A Dokumentációs Csoport s az Eötvös Könyvtár együttműködése könyvtárosok és szakemberek kooperációjának igen jó példája.

FÖLDI Tamás a közgazdaságtudomány szemszögéből szól hozzá a felvetett kérdésekhez. A közgazdaság magyar bibliográfusainak egyelőre a szakkutatás igényeit kell felmérniök, hogy megfelelő munkát tudjanak végezni. A könyvtáros csak úgy lehet jó bibliográfus, ha kellő szaktudással rendelkezik. Igen fontos tennivaló lenne azoknak a fehér foltoknak a felszámolása, amelyek ma még a szociológia, a jog, a politika területén mutatkoznak. Össze kell hangolni az egyes tudományágakban folyó bibliográfiai munkát.

TAKÁCS József szerint a jó szakbibliográfiai elkészítéséhez könyvtárosok és szakemberek szerves együttműködésére van szükség. A fehér foltok felderítése, a távlati tudományos terv jó ismerete igen szükséges.

KEMÉNY G. Gábor felszólalásában mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy a szakbibliográfiákról és egyáltalában a bibliográfiákról szóló vitában nem lehet az elmélet és a gyakorlat kérdéseit szétválasztani. A hungaricák gyűjtésénél kooperációt kell teremtenünk a szomszéd államok kutatóival. KEMÉNY G. Gábor felszólalását a következő javaslatokkal fejezte be: „Javasolom, hogy vitassuk meg a bibliográfiai könyvkiadás és terjesztés rendezetlen ügyét. Javasolom, hogy a kurrens és retrospektív bibliográfia kérdésében az OSzK kezdeményezésével tudományos bizottság alakuljon.”

SÁNDOR István a néprajzi bibliográfia óriási területére s ennek következtében komplex módszereire hivatkozva hangsúlyozta a társadalmi szakbibliográfiai együttműködésének fontosságát. Ennek érdekében külön értekezlet összehívását javasolta. Fontosnak tartja azt a segítséget, amelyet a nemzeti s a tájbibliográfiai szakbibliográfiának nyújthatnak.

NAGY Lajos a jogi szakbibliográfiai jelentőségét emelte ki. A jogi bibliográfia az egész államszervezési munkát volna hivatva megjavítani; a mindennapi jogalkotás munkáját kell elősegítenie.

BOGDÁN István a levéltári bibliográfia eddig elvégzett munkálatairól beszélt. KOSÁRY Domokos javaslatára utalva, illetőleg vele vitatkozva annak a nézetének adott

kifejezést, hogy a kiadott és kiadatlan anyag viszonyát mindaddig nehéz pontosan meghatározni, amíg komoly levéltári dokumentáció nem jön létre.

MARÓT Miklós a fehér foltok felszámolásának szükségéről beszélt. A témabibliográfiák terén nagy még nálunk az anarchia. Szükséges az összehangolás. A lengyelek ezt úgy oldják meg, hogy szaklapjukban közlik az egyes könyvtárakban elkészített témabibliográfiák jegyzékét. A fiatal könyvtárosokban anyagi ösztönzéssel is kedvet kell teremteni a bibliográfiai munka iránt.

JAKABFFY Imre szerint nem lehet minden nemzetközi tárgyú bibliográfiát nemzetközi szervekre bízni. A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiáját a magyar szaktudomány kutatói állították össze.

DAJNYI Dezső hangsúlyozta, hogy a szakbibliográfiákat szervezettebben, az egyes szakmákat koordinálva kell összeállítani; fel kell számolni azokat a szervezeti hibákat, amelyek ma még nem teszik a megfelelő színvonalú munkát lehetővé. Pusztán lajstromozó bibliográfiával nem tudunk a kutatók segítségére sietni, elemző bibliográfiák kiadására van szükség.

RÓZSA György felszólalásában helytelenítette, hogy az elhangzott referátumok túlzott mértékben állították a könyvtárakat figyelmük középpontjába. A bibliográfiákat a kutatók igényeinek felmérése alapján kell elkészíteni. Magyarországon 700 kutatóhely van, ahol 14 000 fő foglalkozik tudományos munkával. A nemzeti jövedelem 1%-a, az állami költségvetés 2%-a megy tudományos kutatásra. Ezekhez kell nekünk a munkánkat viszonyítanunk. Tudnunk kell, hogy milyen kutatóhelyek vannak, hogy van egy távlati tudományos terv, el kell oda jutnunk, hogy a kutató szervekkel közösen tárgyaljuk meg a bibliográfia kérdéseit. A bibliográfiai munkát dokumentáció nélkül nem lehet megoldani. A kutatás és a tájékoztatás viszonyát külön értekezleten kellene tisztázni.

KOSÁRY Domokos BOGDÁN István felszólalására reagálva hangsúlyozta, hogy a kéziratok anyag és a bibliográfia kapcsolatának megteremtése nehéz, de nem megvalósíthatatlan feladat.

HAJDÚ Elemérné annak a kívánságának adott kifejezést, hogy kutatóinkat hazai kiadású, magyar nyelvű összeállításokkal kell a külföldi szakirodalom eredményeiről tájékoztatnunk, mert a külföldi kiadványok erre nem alkalmasak. A mi kutatóink és gyakorlati szakembereink sem nyelvtudásban, sem valutáris vonalon nem állnak azon a szinten, hogy külföldi szakbibliográfiákhoz hozzájussanak. Ezeknél az összeállításoknál a felmerülő igényekre kell tekintettel lenni.

ZIBOLEN Endre azt a reményét tolmácsolta az értekezlet előtt, hogy az nemcsak reprezentatív megnyilatkozás lesz, hanem alapja annak az együttműködésnek, amely a szakbibliográfiák hazai művelőinek munkáját koordinálhatná. Ez azonban ne jelentsen túlságosan sok megkötést az ezután elvégzendő munka szempontjából.

PETHES Iván szerint a művészeti, főleg a zenei szakbibliográfia a társadalomtudományos szakbibliográfiák mostohagyereke. A zenetudománynak még csak van gazdája, de a zeneirodalomnak nincs. Javasolta, hogy a munkabizottság teremtsen meg a kapcsolatot a Magyar Tudományos Akadémia zenei szakbizottságával, hogy az vegye távlati tudományos tervébe a magyar zenetudományi retrospektív bibliográfia megvalósítását.

VÉRTESS O. András javasolta, hogy egyelőre legalább minden akadémiai folyóiratban legyen összefoglalás bizonyos terjedelmű cikke mellett. Magasabb követelmény lenne, ha azt is megkívnánk, hogy az érintett tudományzakok decimális számait is tüntessék fel. Nem volna elképzelhetetlen, ha elsőnek ezt a *Magyar Könyvszemle* tenné meg.

POLÓNYI Péter a több helyen folyó világirodalmi dokumentáció koordinálásának szükségességéről beszélt. Szükség lenne arra, hogy az egyes könyvtárak dokumentációs munkája ismertebbé váljék.

A vita anyaga alapján az erre a célra kiküldött külön albizottság fogalmazta meg a Szakbibliográfiai Munkabizottság Társadalomtudományi Szekciójának ajánlásait.

SZIKLAY LÁSZLÓ

A Szovjetunió nyelveinek átírási kérdéseihez. A *Magyar Könyvszemle* 1961. évi második számában két cikk (MOLNÁR Nándor: *Adalékok a nem szláv cirillbetűs szavak címátírásához* és DEZSŐ László: *A cirillbetűs címek átírásának néhány kérdése*) foglalkozik a könyvtári gyakorlatban oly fontos translitterációs problémával. Mindkét cikkíró a cirillbetűket használó nyelvekkel foglalkozik — függetlenül attól, hogy milyen államhatárok közt használják a vizsgált nyelveket: ez helyes, szakszerű eljárás, hiszen a translitteráció kérdése teljesen független attól, hogy a Szovjetunió határai közt használatos baskir, ukrán vagy e határokon kívül használatos mongol, bolgár szavakat kell-e átírni. Kétségtelen, hogy a cikkekben felvetett problémák túlnyomórészt szovjet népek nyelveire vonatkoznak (könyvtárainkban, a tudományok bármely ágában éppen a szovjet művek száma emelkedett az utóbbi években), másfelől azonban a Szovjetunióban nemcsak cirillbetűt használó nyelvek vannak: nem árt tehát *más aspektusból is* szemügyre venni a translitteráció problémáját. *A Szovjetunió nyelveinek írásrendszereiről* és az ezeknek átírásával kapcsolatos, de az említett cikkekben fel nem vetett néhány problémáról kívánunk szólni.

A Szovjetunióban öt írásrendszer használatos; a cirill, a latin, a grúz, az örmény és a héber.

Cirillbetűket használnak régtől fogva az orosz, ukrán és belorussz nyelvben. A moldován nyelv, mint a román általában, valamikor a pravoszláv vallás hatása alatt cirillbetűket használt, a román államhatárok között a latin írás került használatba, ámde az autonóm köztársaságból alakult Moldován Szovjet Szocialista Köztársaságban megőrizték a cirill írást. (Könyvtárosnak nem árt ismernie ezt a történeti utat, mert kezébe kerülhet a Román Népköztársaságban latin betűkkel, a Moldován SzSzK-ban pedig cirillbetűkkel nyomtatott azonos mű, s a fentiekből kiderül, hogy nem fordításról, hanem ugyanannak a szövegnek egyszer latinbetűs, másszor cirillbetűs ki nyomásáról van szó.) A Szovjetunió nyelveinek túlnyomó többsége (főként a korábban arab írást használó nyelvek csoportja) a húszas években, részben a harmincas évek elején latin írásra tért át, majd 1937-ben ezeknek is kidolgozták cirillbetűs rendszerét (az elv az volt, hogy az oroszhoz hasonló hangokat a megfelelő orosz betűvel, az oroszban meg nem levő hangokat pedig diakritikus jelekkel vagy sajátos betűkkel jelöljék). Tehát pl. ugyanaz az azerbajdzsáni könyv megjelenhetett 1925-ben arab, 1935-ben latin, 1945-ben pedig cirill írással s mindhárom esetben azonos szöveggel. Az abház nyelv éppenséggel négy stádiumon ment keresztül: 1924-ben cirillbetűkkel, 1924-től 1937-ig latin betűkkel, azután egy ideig grúz betűkkel, majd ismét cirillbetűkkel írták.

Latinbetűs írásuk van a balti népeknek — észteknek, letteknek és litvánoknak — és természetesen latin betűkkel nyomják a Kárpáton-túli magyar szerzők műveit is.

Külön írásrendszerük van a grúzoknak és külön az örményeknek; a jiddis nyelvű kiadványokat héber betűkkel nyomják.

A Szovjetunió nem cirillbetűt használó nyelveinek átírásánál translitterációs problémák mutatkoznak a lett és az örmény nyelv esetében.

A lett nyelv latinírású lévén, látszólag nem okozhat problémát, hiszen itt tulajdonképpen nincs is szó átírásról. És mégis felmerül egy megoldatlan kérdés, amely általt

válík átírási jellegűvé, hogy a lett neveket és címeket igen sokszor az oroszban, cirillbetűs átíráson keresztül ismerjük meg. A lett nyelv sajátossága, hogy a hímnemű szavak alanyesetének ragja van: *-s*. Ez annyira szigorú nyelvtani szabály, hogy a lett szövegekben még az idegen nevek is megkapják a ragot, pl. az ismert francia filmszínész neve lett moziplakáton: Harrys BAURS. A hímnemű alanyeset-rag egyáltalán nem újság azoknak, akik latinul tanultak (vö. HORATIUS, AUGUSTUS, ROMULUS, CATULLUS — bár voltak más végződésű nevek is, mint CAESAR, CICERO, AGRICOLA stb.). Mármost a legtöbb modern nyelvben szokássá vált, hogy az *-us* végű latin neveket megcsonkítva emlegetik — nyilván abból a megfontolásból kiindulva, hogy saját nyelvük nem ismeri a nominativus-rag fogalmát. Így lett pl. HORATIUSBÓL a németben HORAZ, a franciában HORACE, az oroszban pedig Гоpаций (az olasz ORAZIO nem rag-elhagyás, hanem olaszosítás). Egy időben, a nyugati minták hatására, a magyarban is ez volt a szokás, s jól lehet megszűnt, emlékéét őrzí BERZSENYI verse („... Horáccal fested a mezőt”. *Vükovics Mihályhoz* — bár egy másik versének ezt a címet adta BERZSENYI: *Horatiushoz*). Mai helyesírásunk azonban nem engedi meg ezt a névcsonkítást a latin és görög neveknél — következésképpen megengedhetetlen a teljesen azonos elv szerint alanyraggal ellátott hímnemű lett neveknél is. Csakhogy a gyakorlatban a lett neveket túlnyomórészt nem eredeti szövegből, hanem oroszból írják át, márpedig az oroszban az a szokás alakult ki, hogy a mássalhangzó után álló lett *-s* alanyragot elhagyják. A magánhangzó utáni ragot meghagyják (pl. RAINIS, Vilis LACIS, GRIGULIS írók nevében), olykor a mássalhangzó utáni *-s* alanyragot is (pl. Daugavpils, Krustpils városnevekben), de legtöbbször mégis elmarad (pl. UPITS, GROTS, SUDRABKALNS írók nevéből). Ennek folytán az oroszból fordított lett művek szerzőinek vagy orosz könyvjegyzékekből, bibliográfiákból kiírt lett tulajdonneveknek írásában igen gyakori az *-s* alanyrag elhagyása, ami egyfelől következetlenség (mert bizonyos esetekben — láttuk — a rag megmarad), másfelől ellentétben áll mai helyesírásunk elveivel. (Az orosz átírás következetlensége folytán ugyanabban a bibliográfiában ugyanaz a név vegyesen UPIT és UPITS formában szerepel.¹)

A lett nevek írásában nálunk mutatkozó következetlenséget és hibákat csak úgy lehet kiküszöbölni, ha e nevek írásánál — főként a könyvtári katalogizálás alkalmával — lett nyelvű szövegek, bibliográfiák segítségével esetről esetre megállapítjuk az eredeti írásmódot, és nem bízunk magunkat az orosz átírásra. Fontos volna, hogy a kiadó és folyóiratok szerkesztői is a lehetőséghez képest megpróbálják a nevek eredeti írásmódját megállapítani.

Az örmény nyelvnek saját ősi — történetileg a IV. századig visszanyúló, mai formájában a XVII. század folyamán kialakult — írása van. Transzlitterálása semmi problémát sem okozna, ámde az örménység több mint ezer évig saját állam nélkül, szét-szóratva élt, s tömörebb egységben megmaradt tömbjei is két részre, a „nyugati” és „keleti” örménységre oszlottak; e két külön csoportnál azután az idők folyamán az egyformán írt betűknek két különböző ejtése alakult ki. Így pl. a keleti örmények a *բ* betűt *b*-nek, a *պ* betűt pedig *p*-nek ejtik, a nyugati örmények kiejtésében viszont mindkét betű egyformán *p*-nek hangzik, és hasonló az eset több más betűnél is. A transzlitterációs probléma ott jelentkezik, hogy az örmény nyelv magyar átírása szabályozva nem lévén, sok esetben a hangzás dönti el az írást, márpedig ugyanaz a név keleti örmény szájban БАВКЕННАK, nyugati örmény szájban viszont ПАВКЕННАK hangzik. Hazánkban 1887-től 1907-ig *Arménia* címmel folyóirat jelent meg, szerkesztői többnyire olyan magyar örmények voltak, akik a magyar és az örmény nyelvet egyformán jól beszélték, s még

¹ СТАРЦЕВ, И. И.: *Художественная литература народов СССР 1934—1954*, Москва, 1957. 333. l.

ilyen szakértők szerkesztésében is gyakori eset volt, hogy ugyanaz a név két különböző formában szerepelt (pl. BESIGHTASLJAN — PESIKTASLJAN). Az átírás egysége multhatatlanul szükséges, ez azonban inkább csak retrospektív műveknek — katalógusoknak, bibliográfiáknak, tanulmányoknak — jelent problémát, mert a ma átírt örmény neveket (akár eredetiből, akár orosz átíráson keresztül kerülnek hozzánk) általában egységesen, a keleti örmény kiejtésnek megfelelően transzkribáljuk, márpedig ez a pontosabb, translitterálásnak alkalmasabb átírási rendszer, mert a keleti örménység, amint láttuk, a különböző betűket különbözőképp ejti.

Az oroszon keresztül hozzánk érkező örmény nevek írásában azonban egy másik nehézség mutatkozik. A ζ hangértéke az örményben ugyanaz, mint a magyarban — *h* — az oroszból azonban hiányzik. Pl. a HOVHANESZJAN nevet az orosz kiejteni nem tudja, s ezért így is írja: Ованесян. Ha mármost ezt a nevet orosz forrásból vesszük át, gépiesen OVANESZJAN-nak írjuk, míg hogyha ugyanez a név eredeti, örmény forrásból, közvetlenül kerül hozzánk, akkor természetesen HOVHANESZJAN formában fogjuk leírni. Ez a következetlenség is hiba, és félreértésekre vezethet. Kiküszöbölésére ezúttal is csak azt ajánlhatjuk, hogy a lehetőséghez képest igyekezzünk mindig az eredeti nyelvből, közvetítés nélkül translitterálni.

A *nem szláv cirillbetűs nyelvek szavainak átírásáról* írt cikkünk elején idézett cikkében MOLNÁR Nándor a szovjet népek nyelvei közül példaként a baskir nyelv szavainak magyar átírását elemezi, s erre vonatkozóan tesz megszívlelendő javaslatokat. A baskir azonban csak egyike a Szovjetunió igen nagyszámú nyelveinek; valamennyire átírási szabályt adni ma még megoldhatatlan feladatnak látszik, annál is inkább, mint-hogy — tudomásunk szerint — még magában a Szovjetunióban sem jelent meg olyan mű, amely valamennyi szovjet nép nyelvének betűrendszerét és a hangértékeknek legalább megközelítő jelzését tartalmazná, márpedig ahhoz, hogy szabályrendszert felállíthassunk, a betűk írásának és hangértékének teljes táblázatára volna szükség. Ámde ha rendelkezésünkre állana is a Szovjetunió valamennyi nyelvének teljes és a hangértékeket is jelző ábécéje, az ebből nyelvenként és betűnként megállapított átírási szabályoknak csak tudományos hasznuk lehetne, gyakorlati azonban semmiképpen sem. Ugyanis a nyelveknek s a nyelveken belül a betűknek olyan tömege állana előttünk, hogy azoknak áttekintése a gyakorlati könyvtári vagy bibliográfiai munkában teljességgel lehetetlen volna. Egy más célú, teljességre nem törekvő és a betűk hangértékét nem tartalmazó szovjet kézikönyv² a Szovjetunió népeinek 63 nyelvéből ad szövegmintákat, s ezekben a nyelvekben az orosz nyelv 33 betűjén kívül 61 különféle egyéb betűjelzés található! Például az abház ábécé 58 betűs, s ezek közt a cirill jelek és azok összetételei mellett 14 különleges betűjel (pl. ζ) található; az *e* betű 14 különböző (azerbajdzsáni, baskir, burját, jakut, kalmük, kazáh, kazimi-hanti, kirgiz, mongol, tatár, turkmén, tuvai, ujur és vahovi-hanti) nyelvben is előfordul. Hogy hangértéke mind a 14 nyelvben egyforma-e, azt csak *e* nyelvek valamennyiét ismerő nyelvész mondhatná meg, de nem látszik valószínűnek.

Ha mindenképpen szabályozni kívánnók a Szovjetunió nem szláv cirillbetűs nyelveinek magyar átírását, akkor az egyetlen — legalább kis mértékben gyakorlati hasznú — eljárás az lenne, hogy a *transzkripciót teljesen mellőzve és nem nyelvenként, hanem betűnként* állapítanók meg a különféle betűjelek magyar betűértékét.

Addig azonban, amíg nem áll rendelkezésünkre a Szovjetunió valamennyi nyelvének írását tartalmazó mű, legfeljebb az egy-két nyelvvel külön foglalkozó szakmunkákban törekedhetünk pontosan translitterált vagy transzkribált magyar szóképre —

² Гиляревский, Р. С. — Гривнин, В. С.. *Определитель языков мира по письменностям*. Издание второе. Москва, 1961.

a gyakorlati munkában (a könyvtárakban, katalógusokban, bibliográfiákban) azonban csakis azt az egyszerűbb, kényelmesebb módszert kell követnünk, hogy a cirillbetűs nyelvek oroszra átirrt szóképét translitteráljuk meglevő szabványunk előírásai szerint. Így előfordulhatnak apróbb következtelenségek (pl. ha különböző orosz források különbözőképpen írják át ugyanazt a nem-orosz szót), de az ilyenek száma minimális lesz, s a könnyen alkalmazható szabályszerűség gyakorlati hasznosságával szemben csak elenyésző hibaforrást fog jelenteni.

RADÓ GYÖRGY

Az ETO legújabb fejlesztése a 91-es szakban. A földrajzi fogalmak teljesebb kifejezési lehetősége. Az ETO-t gyakran éri bírálat, hogy nem tart lépést a tudomány haladásával, így egyes szakok felosztása nem felel meg az illető tudomány mai színvonalának. Ennek oka részben a rendszerben és annak helyenként még hiányos kiépítésében rejlik, részben abban, hogy új, fejlődő tudományok helyét nem könnyű benne konkrétan kijelölni. Egyes szakok átdolgozása és bővítése mindig az illető tudománynak a kor színvonalára emelt felosztását célozza. Ha olyan szerencsés a helyzet, hogy az illető szakban van még elegendő főtáblázati hely új fogalmak, új területek besorolására, ez mindig nagy nyereség a szóban forgó tudományág kutatói számára és a könyvtáros dokumentáló munkája szempontjából is, mivel korszerű csoportosításban, megfelelő jelzetekkel jelölve tudja feltárni anyagát.

A 91-es főosztálynál is ez a helyzet. A földrajz eddigi rendszerezése, felosztása és elhatárolása már nem felelt meg a modern követelményeknek. A földrajztudomány már régen kilépett a megfigyelő és leíró természettudományok köréből: oknyomozó, értékelő, komplex tudománnyá nőtt. Analízis útján részterületek megismerésére is törekszik, ezért a természet- és társadalomtudományok számos ágát használja fel kutatásaiban. Ennek kifejezése a 91-es rendszerbeli helyén eddig nem volt olyan mértékben lehetséges, mint az új átdolgozás és bővítés révén most lett. Miután a 91-es szak módosított táblázatainak meglehetősen részletes ismertetése már megjelent (VEREDY Gyula: *A könyvtári osztályozás újabb kérdései különös tekintettel a tizedes rendszer fejlődésére*. 2. kieg. bőv. kiad. Bp. 1961. 67—70. l.), itt inkább csak arra szorítkozunk, hogy az új bővítés és átdolgozás jelentőségét könyvtári dokumentációs és szakozó munkánk szempontjából értékeljük.

A legnagyobb jelentőségű változtatás kétségtelenül a 911.2./3 geofaktorális földrajz beiktatása, amely 911.2 fiziogeográfia és 911.3 kultúrgeográfia csoportra oszlik. A természeti földrajzot, ha az külön témaként szerepelt, eddig csak az 55-ös szakon belül tudtuk kifejezni, tehát egy igen messzeeső szakban. Most főtáblázati jelzettel szervesen belekerül minden természeti földrajzi mű is a 91-es szakba is, részben viszonyítással (pl. 911.2.: 551.4 *geomorfológia*).

A kultúr földrajznak egyáltalában nem volt megfelelő jelzete; most a kultúrtáji tényező földrajza a 911.3 főtáblázati számmal egyszerűen, illetve a speciális részterületekkel viszonyítva kifejezhető (pl. 911.3 : 656 *közlekedésföldrajz*).

Az egyetemes földrajz elnevezés alatt a legújabb tájtípus-kutatások, a tér egyedi formaelemzéseit tárgyaló művek, valamint a földrajz gyakorlati alkalmazása nyernek elhelyezést 911.5/9 jelzetekkel jelölve. Viszonylag rövid jelzetekkel a földrajztudomány kibontakozó ismeretágait is jól kifejezhetjük (pl. 911.9:711.4 *várostervezés földrajza*).

Alapvetően érvényes, hogy minden földrajzi munka 91...-es jelzetet kapjon és a főosztályba bekerüljön; ezzel szemben egy bizonyos kérdés meghatározott területtel kapcsolatban az illető tárgy alá kerül földrajzi közös alosztással (pl. *Magyarország mezőgazdasága* 63(439), de ha a mű földrajzi jellege is kidomborodik, akkor a tájföldrajzi helyre is bekerül (pl. *a Duna—Tiszaköze mezőgazdasági földrajza* 914.391.5 : 63).

A 91-es szak újratagolásánál az a reform legfőbb célja, hogy a térbeli terület földrajzi irodalmát világosan elkülönítse a területi vonatkozású, de nem földrajzi művektől.

A 911.2 és a 911.3 főtáblázati számok alatt az összes országok természeti, illetve kultúrföldrajzát összefoglalhatjuk [pl. 911.2(438) *Lengyelország természeti földrajza*, 911.2(47) *Szovjetunió természeti földrajza*, 911.3(439) *Magyarország kultúrföldrajza*, 911.3(51) *Kína kultúrföldrajza*], illetve ha egy bizonyos részletkérdésről van szó, akkor a speciális tárgykörhöz is besoroljuk [pl. 911.2 : 551.58(437) *Csehszlovákia klimatológiai földrajza*, 911.3 : 656(47) *Szovjetunió közlekedésföldrajza*, 911.3 : 943.9 *Magyarország történeti földrajza*].

Másrészt megvan a lehetősége annak — különösen szakkönyvtár esetében —, hogy az egyes országok különböző részletkérdéseit az illető tájféldrajz alatt is összegyűjtsük (pl. 914.7 : 38 *Szovjetunió kereskedelmi földrajza*, 914.7 : 656 *Szovjetunió közlekedésföldrajza* stb.).

Ha van földrajzi katalógusunk a földrajzi közös alosztások és ezen belül az ETO fogalmak sorrendjében, akkor az egyedi országjelzetnél [pl. (439), (47)] utalhatunk a tájféldrajzi jelzetre (914.39, 914.7).

A 911.2/3 és a 911.5/9 kiépítés szerves összefüggésben áll a földrajztudomány mai felosztásával; az ilyen tagolású műveket eddig nem lehetett megfelelően szakozni, és így a kutatás és dokumentálás számára szinte elvesztek. Miután a művek tartalmi feltárására vonatkozó igény meglehetősen megnövekedett, érdemes megvizsgálni, hogyan viszonyulnak könyvtáraink az új átdolgozáshoz? Bizonyára többen féltik katalógusuk rendjét, és visszariadnak a fennálló rend megbontásától; mások, ha elvileg értékelik és el is fogadják az új változtatásokat, az újraszakozás költségei rendkívüli módon befolyásolják melléállásukat. Viszont egy régi rendszer, ha egészében nem is, de részleteiben korszerűvé tétele nem éri-e meg a költséget és fáradságot? Ugyanezek a problémák napirenden vannak külföldi könyvtárakban is. (Vö. *Könyvtártudományi kutatások. A Library Trends c. folyóirat szemléje*. Bp. 1961. 97—98. l.)

Miután a dokumentáció világszerte mind nagyobb mértékben veszi igénybe a ETO-rendszert, a dokumentáció céljait is nagy mértékben elősegíti, hogy a földrajztudomány legmodernebb irányai és kutatási területei megfelelő helyet kaptak az új átdolgozásban, és az eddig széthulló anyag egy helyen található.

P. NAGY LEOPOLDINA

HIREK

Dr. Scheiber Mária (1898—1961). A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár SCHEIBER Mária személyében egy nagykultúrájú, példás szorgalmú munkatársát gyászolja.

Már egyetemi tanulmányai idején eljegyezte magát a művészettörténelemmel, amelyhez haláláig hű maradt. Fiatalabb éveiben sokat utazott, sorra látogatta a külföldi múzeumokat, hogy ismereteit gazdagítsa. Utazásairól előadásokban, cikkekben számolt be, rendszeresen pedig középiskolai tanársága során adta tovább gazdag tudását; művészettörténeti tankönyvet is állított össze leányiskolák számára. A felszabadulás után a Szabó Ervin Könyvtár kötelékébe lépett. Itt a vezetésére bí-

zott különgyűjtemények közül a nagyértékű könyvritkaság-gyűjtemény gazdag képzőművészeti anyaga különösen a szívéhez nőtt. Munkatársait szívesen és lelkesen tanította a szép ismeretere és élvezésére, a könyvtár művészettörténeti kiállításait pedig tanácsaival, bibliográfia összeállításával segítette. Könyvismertetései, tanulmányai (*Az olasz renaissance hatása a magyarországi könyvművészetre, A klasszicizmus korának magyar könyvművészete* stb.) gyakran jelentek meg a szakfolyóiratokban; a rádióban is szívesen tartott ilyen jellegű előadásokat.

Nem kevésbé viselte szívén a gondjaira bízott másik nagy különgyűjtemény, a

Budapest-gyűjtemény sorsát sem. Fáradhatatlan szorgalommal igyekezett a nagyértékű gyűjteményt gyarapítani és a kutatók számára hozzáférhetővé tenni. Maga is egy sor tanulmánnyal (*A régi Pest-Buda az egykorú újságok hirdetéseiben, Novák Dániel munkássága, Régi pesti korzók* stb.) és bibliográfiával (a kefelenyomatban maradt *Lánchíd-bibliográfia*; a *Városügyi bibliográfia*, amelynek éveken át szerkesztője volt; a jelenleg is folyó bibliográfiai munkálatoknak — *Budapest történetének irodalma* — kezdettől fogva egyik legnagyobb felkészültségű munkatársaként dolgozott) maradandó tanúságot tett könyvtárosi és várostörténeti ismeretéről.

Mint ember kissé talán nehezen melegegett fel új arcok iránt, de akiket barátságába fogadott, mindig számíthattak rá. Mint könyvtáros is tudása legjavát igyekezett nyújtani mindazoknak, akikről tudta vagy feltételezte, hogy igazi tudásvágy sarkallja őket. Ezért kereste fel olyan szívesen és gyakran a főváros történetének nem egy nagynevű kutatója azt a Budapest-gyűjteményt, amelynek SCHEIBER Mária volt a gazdája. Mozgékony, fáradhatatlan lény nehezen tudott megbékélni a nyugalombavonulás gondolatával. Pedig amikor ez 1959-ben bekövetkezett, a gyilkos kór már szemmeláthatólag kikezdte szervezetét. Tudományos munkálkodását azóta sem hagyta abba, szinte egy pillanatra sem.

Szeretetre méltó emlékét kegyelettel őrizzük, a tudás és kultúra terjesztésének, a könyvnek szentelt hangyaszorgalmú életét pedig példaképünknek tekintjük.

ZOLTÁN JÓZSEF

Dr. Szekeres Margit (1911—1961). Az Országos Széchényi Könyvtár dolgozói kegyeletesen búcsúztak el az intézet egyik legrégebb munkatársától, SZEKERES Margit tudományos főmunkatársától. Csodálatos szíve még a szenvedés napjaiban is, örökké csak adott. Sohasem várt viszonzást vagy hálát, mert lényében volt az önmagáról megfélelkező adakozás. Majdnem negyedszázados Széchényi könyvtári pályafutása alatt bőségesen kaptunk tudásának gazdag tárházából, mert önzetlenül adott bárkinek, aki kérő szóval fordult hozzá. Hogy felragyogott a szeme, ha egy-egy új tudományos felfedezést tett, mily boldogan és örömmel közölte azt kártársaival, hogy őket is a kutatás oly sok boldogságot nyújtó útjára vezesse. Ilyen lelkesedéssel számolt be FELVINCZY György *Az ötves mesterségről való vetélkedés* című verses művéről.

Kutatásaiban centrális helyet foglalt el a magyar sajtótörténet, melynek jeles munkása volt. Nagy apparátussal dolgozott haláláig a *Pressburger Zeitung* történetén. Ebbe a kutatási körbe vág a *Regnum Mortuorum*-ról írt tanulmánya is, amelyben a *Neuwieder Zeitung* magyarországi latin nyelvű fordítása eddig ismeretlen évfolyamainak felismerését szolgálta. Az Országos Széchényi Könyvtár bibliográfiai folyóiratának, a *Magyar Folyóiratok Repertóriumának* kezdettől leglelkesebb híve, szorgalmazója és önmagát is folyton fejlesztő szerkesztő főmunkatársa volt. Tüzetes kutatásokat végzett a szerzői keresztnévek és betűjegyek feldolgozásának, illetve feloldásának elvi kérdéseiről, s eredményeiről csak nemrég számolt be a Hágában megjelenő *Revue de la Documentation*-ban.

Élete a művészet jegyében lángolt föl, és végül abban lobbant el. Lelkesedett mindenért, amiszép volt, akár a képzőművészetben, akár az irodalomban, akár a zenében. Képzőművészeti tanulmányait zenei stúdiók váltották fel. A művészeteknek ez az olthatatlan rajongása teljesedett ki Itália-szeretetében. Egész életét az olasz nyelv és kultúra terjesztésének szentelte, s bár több nyelven tökéletesen beszélt és írt, szívéhez mégis az olasz állt a legközelebb. Tanulmányainak sora, a zeneművészeti tanintézetek részére készült kitűnő tankönyve, mind-mind ennek a beszédes emléke.

Élete bármilyen rövid, mégis teljes volt, mert betetőzte gazdag szívének jóságával, páratlanul élénk szellemének frissességével és jutalmazó szeretetének pompájával.

KOZOCSA SÁNDOR

Nemzetközi konferencia a katalogizálási szabályok egységesítése tárgyában. Október hó 9—18-ig lezajlott Párizsban, a Könyvtárosegységek Nemzetközi Szövetségének rendezésében az a nemzetközi konferencia, amelynek feladata volt a címléírási szabályok nemzetközi egységesítése felé az első döntő lépést megtenni. A konferencia, amelynek évek óta folyó előmunkálatait a könyvtárosok, különösen a címléíró könyvtárosok világszerte élénk érdeklődése kísérte, nem okozott csalódást. Az 56 ország és 13 nemzetközi szervezet, egyesület és intézmény képviselőiben résztvevő több mint 100 delegátus óriási szótöbbséggel elfogadott egy code-tervezetet, amely — egy-két hiányosságától eltekintve — felöleli a címléírás összes fontos kérdését. Az akció következő lépéseként ez a tervezet az egyes országok illetékes szervei elé fog kerülni, s ezek fogják eldönteni, hogy

az illető ország mit fogad el a tervezetből.

A konferencián Magyarországot két küldött képviselte: DOMANOVSKY Ákos, a budapesti Egyetemi Könyvtár helyettes igazgatója mint hivatalos delegátus és BODNÁR Györgyné, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára címleíró csoportjának helyettes vezetője mint megfigyelő.

Az 1961. évi irodalmi Nobel-díjas: ANDRIĆ Ivo. ANDRIĆ Ivo, a nagy jugoszláv elbeszélő és regényíró 1892. X. 10-én Travnikon született. Szülei szarajevóiak voltak, apja kisiparos, lakatos. ANDRIĆ középiskolai tanulmányait Szarajevóban végezte, majd filozófiai tanulmányokat folytatott Zágráb, Bécs, Krakó és Grác egyetemén, ahol 1923-ban doktorált is. Ifjúkorában a déli szlávok egységéért harcoló ifjúság egyik ismert személyisége volt. Ezért az első világháború idején az osztrák-magyar hatóságok internálták is. ANDRIĆ az első világháború után alakult jugoszláv királyságban diplomáciai szolgálatot vállalt, s mint ilyen megfordult Rómában, Bukarestben, Madridban és Genfben. Közvetlenül a második világháború kitörése előtt Jugoszlávia berlini követe lett. Jugoszlávia lerohanása után visszatért Belgrádba, és ott élt teljes visszavonultságban.

ANDRIĆ mint író lényegében az első világháború után jelentkezett 1918-ban „*Ex ponto*” című verses kötetével. De ezután fokozottabb mértékben fordult a próza felé. Több irodalmi kritikája, esszéje és fordítása jelent meg. ANDRIĆ a polgári realizmus egyik igen jelentős képviselője. A nagy délszláv polgári realisták voltak hatással a nem mindennapi stilsztára.

A második világháború alatt ANDRIĆ belgrádi magányában minden érzésével a nép oldalán állt. Nagy figyelemmel és szimpátiával kísérte a jugoszláv nép forradalmifelszabadító harcát. ANDRIĆra népének megpróbáltatásai döntő befolyással voltak. A történelmi események forradalmi íróvá alakították, és a második világháború után ANDRIĆ a régi írók közül elsőnek jelentkezett írásaival a nép szolgálatában. Három regényt írt a második világháború alatt: *Na Drini ćuprija* (*Híd a Drinán*, magyarul 1949-ben jelent meg első ízben), *Travnička hronika* (*Vihar a völgy felett*, első magyar kiadása 1947-ben) és a *Gospodjica* (*Kisasszony*, első magyar kiadása 1954-ben jelent meg). ANDRIĆ eddig Jugoszláviában két nagyértékű irodalmi díjat kapott. Műve: a *Híd a Drinán* Jugoszláviában 1958-ig 10 kiadásban és eddig 12 idegen nyelven jelent meg.

d. gy.

Nyugati könyvárverések. A közelmúltban megrendezett nemzetközi könyvárveréseken igen nagy áratok érték el a régi könyvek és irodalmi hagyatékok. Így Párizsban COLETTE [Sidonie Gabrielle] író nő könyvgyűjteménye 1,8 millió frankért cserélt gazdát, egy londoni árverésen pedig AESOPUS meséinek első németországi kiadása, az úgynevezett *Ulmí Esopus* — amely 1476—77-ben jelent meg, és csak 12 példány maradt meg belőle — 8000 fontért kelt el. Ez a kiadás azért is értékes, mert itt jelentek meg az első AESOPUS meséket illusztráló fametszetek.

A legmagasabb ár, amit egy könyvért fizettek az utóbbi időben, 33 000 font volt. Ennyiért vettek meg Londonban egy XV. század végéről származó „bestiarium”-ot.

A háború utáni évek legnagyobb szabású kézirat-árverése Németországban volt. Az érdeklődés középpontjában Karl GAIGY-HAGENBACH 1949-ben meghalt baseli gyáros világhírű kéziratgyűjteménye állt. A legtöbbet — 48 000 márkát — LOPE DE VEGA *Los Bienvenidos* című komédiájáért adtak.

Az árverés érdekességei között szerepelt még: ERASMUS 1528-ban írt levele a kölni egyetem rektorához; TIZIAN nyugtája; RUBENS politikai tartalmú levele OLIVAREZ spanyol miniszterhez; VAN DYCK levele RICHELIEU bíboroshoz; BACH és GLUCK egy-egy levele; a 13 éves MOZART két hegedűszonátája; LINNÉ egy levele és LUTHER egyik rendelete. (A két utóbbi tengerentúrra került.)

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Az Üzbég Tudományos Akadémia Keleti Intézetének archívumában eddig nem ismert *keleti irodalmi és művészeti antológiát találtak*. Ez a *Nistari-Isk* című mű 754 lap terjedelmű és a IX—XVIII. század között eltelt időszakból közel másfélezer költő, leginkább perzsa nyelven írott verseit tartalmazza. HUSSZEIN KULI KAN, az antológia szerzője megemlíti, hogy 1817-ben fejezte be művét.

A szakértők szerint az antológia igen nagy értékű, mert több mint száz olyan közép-ázsiai költő szerepel benne, akiknek létezéséről eddig nem tudtak.

(N.)

A lipcsei Bibliográfiai Intézet kiadásában megjelent a *Meyers Neues Lexikon* első kötete. Összesen 8 kötetre tervezik, s címét az intézet alapítójának tiszteletére kapta. MEYER 135 évvel ezelőtt (augusztus elején) alapította Lipcsében a Bibliográfiai Intézetet.

(N.)

Könyvművészeti kiállítás az Iparművészeti Múzeumban. A Magyar Nemzeti Múzeum — Iparművészeti Múzeum 1961 szeptemberében új, intim hatású, korszerűen berendezett bemutató helyiséget létesített épületében, a tervek szerint felévenként váltakozó kamarakiállítások céljaira. Sorukat a *Könyvművészet 1450—1500* című kiállítás nyitja meg, amelyen — B. KOROKNAY Éva szakavatott rendezésében — a hangsúly főként a korabeli könyvkötőművészet jellegzetes alkotásainak bemutatására esik. Az Iparművészeti Múzeum kötet-történeti gyűjteményéből származó darabokon kívül az Országos Széchényi Könyvtárból, a budapesti Egyetemi Könyvtárból, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárból, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárból, a soproni állami levéltárból és a győri püspöki levéltárból való kötetek alkotják a közel száz könytörténeti emléket bemutató kiállítás anyagát.

A tárgyul választott időszak, a XV. század második fele, a könyvművészet, s ezen belül a kötéstörténet kiemelkedő jelentőségű periódusa: a gótikus kötések virágkora ez, s emellett a reneszánsz-stílusú könyvdíszítés születésének ideje; ekkor alakul ki a könyv és a könyvművészet újkori fejlődésének alapja. A kiállítás hazai gyűjteményekben található külföldi eredetű kötés-emlékek szemléltetésével általános áttekintést kíván nyújtani a korabeli európai fejlődésről, s ebbe beleépítve mutatja be a magyarországi könyvkötőművészetnek a külföldiektől mesterségbeli és művészi értékben el nem maradó alkotásait.

A gótikus kötéstípusok között szerepelnek fémbélyegzőkkel és lemeznyomósos technikával díszített könyvtáblák, de megismerkedhetünk az ezeknél sokkal ritkább s ezért rendkívül becses metszett bőrkötések két képviselőjével is, amelynek egyike hazai, közelebről soproni eredetű. Érdekesen vizsgálható a bemutatott példányok egynemélyikéből a Magyarországon is jelentkező átmeneti stílus sajátosságai: a gótikus és a reneszánsz-elemek egybefonódása.

Külön csoportban kaptak helyet azok az eddig meg nem határozott eredetű kötetek, amelyeket a kiállítás rendezőjének beható kötéstörténeti tanulmányok eredményeként sikerült lokalizálnia; így három ősnymotatvány a Münster melletti volt liesborni bencés kolostorból, amelyek JANKOVICH Miklós gyűjteményével kerültek az OSZK tulajdonába. (Reprodukcióban közöljük a liesborni műhelynek KOROKNAY Éva által összeállított bélyegző-sorozatát, esetleg még lappangó liesborni kötések felismerésének elősegítésére.)

Kötéstörténetileg kiemelkedő értékűek

a középkori szignált kötések. Három németországi és két bécsi, a mester nevét felüntető kötés mellett itt találjuk frater MATTHAEUS lövöldi kartauzi szerzetes művét 1486-ból — ma a budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdonában.

A tiszta reneszánsz-stílusú kötésművészetből a jelenlegi kiállítás öt olasz és három budai mű szerepeltetésével egyelőre csak ízelítőt ad; ennek nagyobb méretű bemutatására, központjában a Korvina-kötésekkel, egy későbbi kiállításon kerül majd sor.

A XV. századi kötésművészet fejlődésének gazdasági-társadalmi előfeltételeire is utalnak, ha röviden is, a magyarázó szövegek; így kiemelik azt a körülményt, hogy a könyvnyomtatás feltalálásával mindjobban szerephez jutnak a polgári műhelyek, de a XV. században általában a kolostori könyvkötőműhelyek még megőrzik vezető szerepüket.

Néhány XV. századi kódex és ősnymotatvány felnyitott lapjai a könyvek kötésének és belső díszítésének összefüggését és egyezését hivatottak illusztrálni. A kamara-kiállítások két utolsó tárója a terv szerint mindenkor tudományos aktualitások bemutatására szolgál. Jelenleg a híres *Győri antijonálé* miniatúráival műhelyegyezt mutató pergamenlapok láthatók itt, amelyeket a XVII—XVIII. század fordulóján iratanyagok bekötésére használtak fel. A kétségtelenül azonos eredetű, kötés céljaira szétszabdalt lapokat a kiállítás rendezője négy különböző helyen fedezte fel: a győri hiteleshelyi levéltár 15 kötetén, a győri káptalani levéltár egy kötetén, a győri múzeum és az OSZK 2—2 kötetén bukkant rájuk. Az eredeti összefüggés rekonstrukciója érdekében a pergamenlapokat a kötésekéről lefejtik. A kiállításon egy-egy borítólappal lebontás előtti állapotban, az Iparművészeti Múzeumban végzett szakszerű restaurálás közben és restaurálás után kerül szemléltetésre.

A kamara-kiállításon ez alkalommal még nem szerepelnek a középkornak olyan könyvkötészeti remekei, amelyek dús aranyozással, nemes-fém-veretekkel, bársonyborítókkal, zománcos díszekkel első pillantásra is megragadják a szemlélőt. A bemutatott, többségükben egyszínű, sötétbarna kötésű vasok, súlyos kötetek, a régiségük ébresztette tisztelet mellett első benyomásként összehatásukban a nem-szakemberben a komorság és egyhangúság érzetét kelthetik. Bizonyos azonban, hogy e kötéseknek a kísérő szövegek nyomán történő szemlélése sok részletfinomságra figyelmet, a régi könyvkötők mesterségbeli tudásának elismerésére készlet, s számos stílustörténeti ismeretet közvetít. A kiállít-

A liesborni könyvkötőműhely bélyegző-sorozata

tás sok tanulsággal szolgál a könyvekkel hivatásszerűen foglalkozók számára is. Felhívja a figyelmet arra, hogy a könyv- és a könyvtártörténet tanulmányozásához milyen hathatós segítséget nyújthatnak — elsősorban egyes kötetek provenienciájának megállapításával — a nálunk még csak igen szűk körben művelt kötetstörténeti stúdiumok.

Régi és újabb könyvművészeti termékek bemutatására szolgáló kamara-kiállítások elindításával az Iparművészeti Múzeum igen elismerésre méltó kezdeményezést tett. E kiállításoknak, amelyek majd a Múzeum más gyűjteményrészegeinek bemutatóival váltakoznak, a továbbiakban is az lesz a célkitűzésük, hogy kisebb egységekben különböző helyeken őrzött, de időbeli, tárgyi vagy formai szempontból egy körbe tartozó könyvművészeti emlékeket összefogjanak, s feltárjanak eddig csak többé-kevésbé vagy egyáltalán nem ismert értékeket. Szerencsésnek kell mondanunk a kezdeményezést annál inkább is; mert nem egy könyvtárunknak megfelelő helyiségek hiányában egyelőre még nincs lehetősége, hogy saját kincseit a nagyobb nyilvánosság előtt megismertesse.

J. HAJDU HELGA

Három új szótár. A Terra Kiadó gondozásában három új szótár került ki a sajtó alól. A *Magyar—német, Német—*

magyar kötettel máris népszerűvé vált *útiszótár* sorozatban most a *Magyar—orosz, Orosz—magyar útiszótár* is megjelent. Több évtizedes hiányt pótol a kisszótárak sorozatában közzétett, de viszonylag jelentős szókincset magában foglaló *Román—magyar szótár* — végül az eszperantó iránti egyre fokozódó érdeklődést hivatott kielégíteni az *Eszperantó—magyar kisszótár* második, bővített kiadásának megjelenése.

Megjelent a Helyesírási Tanácsadó Szótár. Azok a pedagógusok, írók, szerkesztők, kiadói és nyomdai dolgozók, akiknek az írás — és így a helyesírás is — mindennapi munkájukhoz tartozik, már régóta szükségét érzik egy olyan, *A magyar helyesírás szabályai* c. kiadványénál jóval nagyobb anyagú kéziszótárnak, amelyhez kétségeik esetén állandóan fordulhatnak útbaigazításért. Ezt az igényt hivatott kielégíteni az Akadémia Helyesírási Bizottságának támogatásával készült *Helyesírási Tanácsadó Szótár*, amely a Terra Kiadó gondozásában most került ki a sajtó alól. A mű mintegy 80 000 adatával támpontot ad a magyar és idegen alapszók, továbbá a tulajdonnevek, az összetételek és a szókapcsolatok írására, elválasztására, rövidítéseire stb. Felépítése folytán megfelelő segítséget nyújt azoknak a szóalakoknak leírásában is, amelyek a szótárba nem kerülhettek bele. A szótárt függelékként ragozási táblázatok egészítik ki, amelyek mintákat szolgáltatnak a ragos szóalakok leírására.

SZEMLE

Studii și cercetări de bibliologie. [Vol.] III. București, 1960, Ed. Academiei RPR. 516 l.

A Román Népköztársaság Tudományos Akadémiája Könyvtárának harmadik könyvtártudományi tanulmánykötete fekszik előttünk. A közrebocsátó könyvtár az ország legnagyobb tudományos könyvtára, a könyvtártudományi munkálatok központja s a nemzeti könyvtári funkciók jelentős részének ellátója. Elsőrendű kiállításban megjelentetett, szép tipográfiával gondozott tanulmánykötete híven tükrözi alapvető funkcióit. Az egyes tanulmányokat alább csoportokhoz sorolva ismertetjük.

I. Könyvtári elmélet és szervezet. A bevezető tanulmányt T. VIANU akadémikus írta. Elméleti jellegű elmefuttatása (17—22. l.) a bibliográfia és dokumentáció viszonyát vizsgálja. A bibliográfia funkcióját a teljességre törekvő forrásfeltárásban és a művelődéstörténeti adatszolgáltatásban látja, míg a dokumentáció feladatkörét szűkebben, a szakkutatás szolgáltatásában és az adatkritikában szabja meg. Hiányoljuk ezen a téren a szakbibliográfia és a dokumentáció viszonyának tisztázását. Bevezetőben utal arra, hogy egyes régi (DESCARTES) és újabb (HÜSSERL) elméleti irányzatok feleslegesnek, az önálló kutatói tevékenység és kritikai érzék gátjának érzik az ismeretanyag előzetes felderítését, tálalását. A téma bővebb kifejtést érdemelt volna. — A. AVRAMEȘCU (37—46. l.) a műszaki tudományok és a dokumentáció kapcsolatáról szólva ismerteti az ez irányú román dokumentációs munka szervezeti kereteit. — V. CÂNDEA (89—121. l.) általában az akadémiai könyvtárak, különösen a román Akadémiai Könyvtár könyvtártudományi szerepéről ír, és ismerteti a román könyvtárügy egyik különleges vonását: a román Akadémiai Könyvtár az ország nemzeti könyvtára. Erre a szerepre hívja el régi múltja (1867-ben létesült) és könyvtárállományának sokrétű gazdagsága. Az or-

szág név szerinti Nemzeti Könyvtára csupán 1955-ben alakult meg, és fő funkciója — az Akadémiai Könyvtár elsőrendűen tudományos szerepével szemben — a széles néprétegek közművelődési érdeklődésével kapcsolatos központi szerepkör ellátása. V. ILIEȘCU (159—180. l.) a tudományos könyvtárak, elsősorban az akadémiai könyvtár mikrofilmosztályának kérdéseit ismerteti, a címleírasi kérdésekig elmenő részletességgel.

II. Könyv- és könyvtártörténet. ȘT. GRUIA (23—35. l.) statisztikai adatok tükrében nyújt áttekintést a román könyvtári kulturális forradalom 1944—1960 közötti eredményeiről, a román tudományos könyvtári szolgáltatások arculatának döntő társadalmi átalakulásáról. — N. GEORGESCU-TIȘTU (73—88. l.) a iași-i katonai könyvtár 1846. évi, francia és román nyelven megjelent szabályzatával kapcsolatban érdekes adatokat nyújt a moldvai tisztikar akkori műszaki képzéséről, képzettségéről. — I. LUPU (129—152. l.) a román könyvtárügy, bibliofília és bibliográfia kezdeti korszakába viszi olvasóit: OLTELNICEANU kapitány könyvtárát ismerteti, amely egyik bázisa volt a XIX. század hatvanas éveiben alapított román Akadémiai Könyvtárnak. — Hasonló jellegűek AL. DUȚU (181—207. l.) és P. OPREȘCU 209—214. l.) tanulmányai: a szerzők G. COȘBUC neves román írónak és Vasila CONTA materialista filozófusnak (1845—1882) az Akadémiai Könyvtárban elhelyezett könyvtárát vizsgálják. A könyvekben található széljegyzetek alapján az írói műhely módszereiről nyújtanak felvilágosítást. (COȘBUC-kal kapcsolatban MADĂCHRA vonatkozó utalásokat olvashatunk.) — N. BAICULESCU (153—158. l.) a rövidéletű (1847) bucurești-i *Album Științific și Literar* c. lapot ismerteti, míg A. Z. N. POP (215—251. l.) a régi román nemzeti bibliográfiával kapcsolatos századvégi országos kooperáció történetének adatait tárja fel. — Végül E. G. ZANE (253—266. l.) vizsgál érdekes kérdést: a kéziratok anyag

alapján Nicolae BĂLCESCU dysgraphiáit (rendszeres helyesírási zavarok) veszi szemügyre s állapítja meg azok általában szigmatizmuson alapuló (s—ș, ci—ț, z—j, să—se) eredetét.

III. *Külföldi könyvtárügy.* V. DONCEAK (47—64. l.), az igazgatása alatt álló Ukrán Tudományos Akadémia Állami Könyvtárának szervezetét, állományának jellegét ismerteti, míg Luther H. EVANS (65—72. l.) az UNESCO bibliográfiai tevékenységéről nyújt rövid tájékoztatást.

Az értékes tanulmányok mellett külön kell szólnunk a kötet igen változatos kiegészítő anyagáról. Az adalékok között CORESIRŐL, BĂLĂCEANURÓL, BĂLCESCURÓL találunk — a kisebb könyv- és könyvtártörténeti feljegyzések mellett — érdekes tájékoztatásokat. Az ismertései rovat külön érdeme, hogy igen ügyes válogatásban széles perspektívájú szemlélet nyújt az utóbbi évek könyvtártudományi természetek kiemelkedő darabjairól (magyar vonatkozásban a SALLAI—SEBESTYÉN-féle kézikönyvről). A krónika-rovat román, szovjet, magyar (műszaki dokumentációs szervezet), csehszlovák és arab vonatkozású hírekről számol be.

Összefoglalóan: a kötetet — amelynek egyetlen technikai hibája az egyes tanulmányok szakszerinti csoportosításának hiánya — arányosság jellemzi. Román és külföldi, elméleti, szervezeti és történeti vonatkozású tanulmányok egyaránt helyet kaptak benne.

TÓTH ANDRÁS

Funke, Fritz: Buchkunde. Leipzig, 1959, Otto Harrassowitz. 310 l. 23 t.

Az író a leipzig Deutsche Bücherei Könyv- és Írástörténeti Múzeum vezetője, régi hiányt pótol: összefüggő áttekintést ad az európai könyv és írásosság történetéről. Bár a könyvtörténetnek, könyvtudománynak bőséges irodalma van, ez azonban főleg kézikönyvekből, rövidebb-hosszabb közleményekből s bizonyos szűkebb szakterületek speciális feldolgozásából áll. Mindezek egységes áttekintést nem adnak, ezért szükségesnek látta a szerző, hogy az anyaggal kapcsolatos legfontosabb ismereteket összefoglalja.

Munkáját az írás történetével kezdi, s itt — mint más helyeken is, ha az anyag ezt megköveteli — Európán kívül eső területeket is érintve mutatja be a fejlődést és az összefüggéseket. Pontos tér- és időhatárokon belül tárgyalja az ókor és középkor könyvkultúráját: az írásanyagok és írószerek fajtáit, az írás névtelen művelőit, a könyv formáját, díszítését, stílusirányzatait stb.

A második részben a könyvnyomtatás és a hozzátartozó iparágak, találmányok

történetével foglalkozik, kivéve a könyvkereskedelmet. Minthogy ezek fejlődése egyik legfontosabb tényezője a modern könyvnek, ennek tárgyalását is ehhez a részhez kapcsolja. Az egyes népek könyvkultúrájának ismertetése során megemlékezik a magyar könyvművészetről, elsősorban KNER Imre munkásságáról és az egykori, REITER László vezetése alatt működő Amicus kiadó törekvéseiről is.

A harmadik s egyben utolsó rész a betűtípusok kialakulását vezeti végig. Külön fejezetben foglalkozik az illusztrációval, ennek keretében méltatja a jeles magyar grafikusokat. A könyvkötészet történetének rövid összefoglalása zárja le munkáját.

A szerző ezzel a művel nem forrásmunkát, hanem a könyvismeret különböző érdekű területeiről törekedett összefüggő képet adni, amellyel megkönnyíti a tájékozódást a tanulók és az érdeklődők számára. A megadott bőséges irodalom és a részletes név- és tárgymutató is gondos munkájáról tanúskodik. Különösen emeli értékét még a nagyszámú kép-melléklet, amely hasznos szemléltető anyagot nyújt az egyes fejezetekhez.

WITTEK LÁSZLÓNÉ

Szilágyi János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között (1920—1944). Bp. 1961, Akadémiai K. 112 l. (A magyar könyv 1.)

SZILÁGYI János könyve a Kiadói Főigazgatóság és az Akadémiai Kiadó új könyvtártörténeti sorozatának első köteteként jelent meg. A sorozat célkitűzéseit KÖPECZI Béla ismerteti. A könyv történetét hazánkban alaposabban csak a XIX. század elejéig dolgozták fel, de inkább leíró, pozitivistá módon, nem illesztették bele az egész társadalom történetébe. Az irodalomtörténész, történész, bibliográfus, könyvtáros, nyomdász, művészettörténész — részletkérdéseket vizsgált. Ebben a sorozatban monográfiákat, tanulmányokat, visszaemlékezéseket, adattárakat fognak megjelentetni, amelyek együttesen bemutatják a könyv-írás, kiadás és terjesztés, olvasás egymásközi összefüggéseit és kapcsolatukat a társadalom életével.

Úgy gondoljuk, hogy a könyvtártudomány területén most nagy lendülettel meginduló kutatómunka biztosítéka ennek a sokat ígérő program beváltásának.

SZILÁGYI János tanulmánya eddig kevésbé ismert, de annál fontosabb területtel, a munkáskönyvtárak történetével foglalkozik. E kutatások és eredményeik valóban úttörő jelentőségűek annál is inkább, mert nemcsak a munkáskönyvtárak anyaga volt ismeretlen terület, hanem a Horthy-kor-

szak népkönyvtárainak története is alig van feldolgozva. De feldolgozásra vár a felszabadulás előtti szocialista kultúrmunka egésze is.

A szerző nemcsak a munkáskönyvtárakat vizsgálja, hanem arra is vállalkozik, hogy általában bemutassa a könyv szerepét a munkássztyálya életében. Foglalkozik az állami és városi könyvtárak munkásolvasóival, a tőkéséek által létesített üzemi könyvtárakkal, a jobboldali egyesületek munkáskönyvtáraival — végül a kommunista és szociáldemokrata munkásszervezetek könyvtáraival.

A feltárt adatok azt bizonyítják, hogy a két világháború közti időszakban nemcsak a munkásság vezetői, hanem az uralgó osztály tagjai is felismerték a könyv jelentőségét. A munkásság nemcsak politikai tisztánlátás, hanem kulturális felemelkedni akarás, tudásszomj tekintetében is a többi társadalmi osztály előtt járt. A munkásszervezetekben mindig nagy gondot fordítottak a könyvtárakra, és komoly anyagi áldozatokat hoztak fenntartásukért. Jelentős feladatot láttak el a szociáldemokrata pártszervezetek és szakszervezetek könyvtárai a haladó könyvek terjesztésében, különösen ott, ahol a kommunista munkások befolyása érvényesült a könyvtári munkában.

A tanulmányonak kétségkívül a legérdekesebb és legfontosabb része a munkásszervezetek könyvtáraitra vonatkozó anyag, amelynek a szakszervezetek könyvtáraitra vonatkozó fejezete 1959-ben megjelent a *Magyar Könyvszemlében* is.

Amde felmerül az a kérdés, helyes volt-e teljesen elkülönítve tárgyalni a kommunista, a szociáldemokrata és a szakszervezeti könyvtárakat. Hiszen az illegalitásban működő kommunista pártnak tulajdonképpen igazi könyvtárai nem is voltak, viszont kommunisták befolyása érvényesült a legális munkásszervezetek könyvtáiraiban. A szociáldemokrata párt, a szakszervezetek és az egyéb munkásszervezetek könyvtárai között rendszeres volt az együttműködés. A mozgalomban résztvevő munkások egyformán használták e könyvtárakat és a kultúrmunka irányítói is egyformán befolyásolták működésüket. Az együttes tárgyalás több lehetőséget is nyújtott volna arra, hogy a szerző bemutassa a könyvtárak kapcsolatát a szocialista kultúrmunka egyéb ágaival, hatásuk mélységét.

Szerzőnk hosszú és alapos kutatómunkája eredményeként számos adalék bemutatásával ábrázolja a kor könyvtári viszonyait. Ha nem tud minden kérdésre kielégítő választ adni, ennek oka, hogy nem mindenütt volt módjában adatokra támaszkodni. A társadalmi munkában dol-

gozó munkáskönyvtárosok nem jutottak ahhoz, hogy munkájuk adatait rendszeresen írásban rögzítsék. Egyes esetekben éppen arra kellett törekedniük, hogy minél kevesebb írásos adatot szolgáltatassanak munkájukról. — Ha az üzemek által fenntartott könyvtárak jelentést adtak is a gyárak vezetőségének, — ezek a jelentések ma már hozzáférhetetlenek. A forrásanyag hiányának tudható be, hogy a szerző gyakran közvetett forrásokból kénytelen következtetést levonni. A fasiszta szellemű munkásegységek, a Magyar Dolgozók Hivatásszervezetei könyvtárainak a könyvanyagára a fasiszta sajtótermékek 1945—1946-ban kiadott jegyzéke alapján következtet helyesen. De ez a szövegből nem derül ki, csak a könyv végén található jegyzetből. (Jó lenne, ha a sorozat többi kötete lapalji jegyzetekkel jelenne meg.)

SZILÁGYI legnagyobb mértékben talán a megmaradt könyvtári nyomtatott könyvjegyzékekre támaszkodik, és ezek anyagából von le érdekes következtetéseket. Gyakran hivatkozik munkáskönyvtárosok visszaemlékezéseire is. Úgy hisszük, hogy éppen a hozzáférhető írásos anyag hiányai miatt talán nagyobb mértékben is támaszkodni kellett volna a munkásolvasók, könyvtárosok, kultúrmunkások visszaemlékezéseire, ilyen módon eleve több képét lehetett volna adni a munkáskönyvtárak életének, a munkások irodalmi ízlésének.

SZILÁGYI könyve így is sokoldalúan mutatja be a munkásság viszonyát a könyvhöz. Bizonyos kérdésekkel ez a munka csak utalásszerűen foglalkozhatott, de azt hisszük, hogy ezek részletes feldolgozása is kívánatos volna. (Ilyen például a munkásszervezetek által befolyásolt kiadók, folyóiratok működése.)

Összegezve: az új sorozat első kötete hézagpótló, úttörő jelentőségű munka, amelynek az is érdeme, hogy felhívta a figyelmet a könyvtörténet eddig elhanyagolt területére. A kötet értékét emelki a jól megválasztott illusztrációk is. Illegalitás és legálisan megjelent kommunista kiadványok facsimiléje, a Vasas könyvtár tervrajza és az olvasó munkások szobra a Vasas székházról.

NYILAS MÁRTA

**Benda Kálmán—Iryni Károly: A négy-
százéves debreceni nyomda (1561—1961).**
Bp. 1961, Akadémiai Kiadó. 432 l.,
24 tábla.

A Művelődésügyi Minisztérium és a Kiadói Főigazgatóság gondozásában megjelenő *A Magyar Könyv* című könyvtörténeti sorozat második kötete a magyar

művelődéstörténet ritka évfordulóját, a debreceni nyomda négy évszázados megszakítatlan történetét ünnepli. A kolofonból megtudjuk, hogy e nagy mű a Magyar Történeti Társulat munkatervének keretében a debreceni Alföldi-nyomdában készült. Az 1849-ig terjedő részt BENDA Kálmán, az 1849 utáni IRINYI Károly, míg az 1849-ig terjedő technikatörténeti fejezeteket BOGDÁN István írta.

A történet 1561-ben indul, amikor Huszár Gál prédikátor Kassáról menekülve felállítja könyvnyomató sajtóját az oltalmat adó Debrecen városában. Még ugyanebben az évben betűivel látott napvilágot MELIUS JUHÁSZ Péter két munkája a „döbröcöni tanácsnak” és „a magyarországi kereskedő- és áros népek” szülő ajánlásokkal. Jellemző már az induláskor az olvasókra, a közönségre történő efajta utalás. Mert amíg a legelső hazai nyomdák működése kedvező esetben is csak egy-egy tipografus vagy gazdag főúri mecénás életére, de sokszor csupán egy-egy nagyszabású munka kiadására — alig néhány évre korlátozódott, addig Huszár Gál kezdeményező vállalkozását a rohamosan fejlődő civis-város mezőgazda és kereskedő társadalmá sajtó ügyének tekintette, és a könyvnyomató mesterek gyakori változása ellenére is már az első évektől, évtizedektől sajtó műhelyként kezelte. A nyomda történetének ez a legelső korszaka teljes egészében a császári kapitányok és a fejedelmi kormányzók parancsoló szavától távol, a török világ kellős közepében folyik. BENDA Kálmán emberöltőről emberöltőre követi azt a magyar reformáció mindenkori helyzetétől meghatározott folyamatot, amely MELIUS és az antitrinitáriusok hitani, dogmatikai vitáiban megindulva lassanként a birtokába, foglalkozásába mindinkább bezárkózó, belegyökerező város, a református egyház és a nincsteleneket képviselő, a jobbság intézményét támadó puritanizmus mozgalma között a debreceni nyomtatott betű világában is korán kifejezésre jutott. Bibliafordítások, tankönyvek, vitairatok, református énekeskönyvek, halotti búcsúztatók, prédikációs gyűjtemények vagy a város nyomtatványai, vásári vámcédulák híven tükrözik a terebélyes civis-város mezőgazdaságból, állattenyésztésből, iparból élő, olykor külföldön is tanult polgárainak életét, egy-egy idegenből fordítgató főbírónak, prédikátornak az anyanyelvű művelődésre való tudatos törekvését. A debreceni nyomda e hősi korszakának könyvnyomatói kitörölhetetlenül beírták nevüket a város, de a régi magyar könyv történetébe is.

A török utáni századot, a tizenennyolcadikat már a megcsontosodás, bizonyos érte-

lemben a maradiság jellemzi. „Egyhangú, szürke a debreceni nyomda könyvtermése” — olvassuk a megállapítást. Az okot megtaláljuk a protestánsellenes államhatalomnak a városra, közelebről a Helytartótanács cenzúra-hivatalának a könyvnyomató műhely kiadványaira gyakorolt nyomásában, amelynek következtében a műhely létét féltő város a nyomda belső életébe, kiadványpolitikájába erőteljesen beavatkozott. Ebben az időben kiveszett minden új ötlet, a közönség számára kelendő kezdeményezés. Az előző századból ismert szokványos iskolai könyvek, prédikációk, énekes- és imádságoskönyvek, hivatalos nyomtatványok kerültek ki az időközben erősen megkopott sajtók alól. A század történetét kitöltötte a felszerelés időnkénti felújítása, a jól-rosszul fizetett provizorok és segédek visszaéléseinek (ha teheték, a saját zsebükre megengedtnél többet nyomtattak) regulázása. Jellemző, hogy a nagyműveltségű debreceni kollégiumi professzoroknak, HATVANI István-nak, WESZPRÉMI István-nak, FÖLDI János-nak, SZILÁGYI Sámuel-nek matematikai, orvosi, gazdasági vagy grammatikai könyvei sem a debreceni műhelyből kerültek ki. Hogy művelődéstörténetünk Debrecenben ebben a korban mégis mint a nemzeti kultúra kialakuló szimbólumát tartotta számon, csupán annak köszönhető, hogy országszerte mindjobban tért hódított a katolikus barokknak éppen a protestantizmus háttérbe szorítására irányuló deákos irodalma.

A debreceni nyomda XVIII. században megindult belső hanyatlása a reformkorban tovább folytatódott. A polgári átalakulás irányába megmozdult közhangulat fékentartására az állam a rendőri intézkedések egész sorát, közöttük a cenzúrát is fokozta. Ebben az időben merült fel először a gondolat, hogy a nyomtatóüzemet a város eladja, és elsősorban a református kollégium jelentkezett volna vevőnek. Ezzel a kiadványok legalább részben kikerültek volna az állami ellenőrzés alól. A szellemi és technikai fellendülésre pedig éppen ebben az időben — CSOKONAI évei ezek — a költői-irodalmi megmozdulások, a rézmetsző diákok társasága biztosítottak szép reményeket. Az uralkodó azonban a magyar Kancellária és az Udvari Kamara közvetítésével, politikai okokból ezt az átadást meghiúsította, sőt a várost a soha meg nem kapott, de a hagyomány alapján jóhiszeműen valamikor létezőnek feltételezett nyomdai privilégiumnak bemutatásával nyugtalanította. A hivatalos cenzúrától és a városi tanácstól végsőkig ellenőrzött provizor ilyen körülmények között nem vehette fel a versenyt a magánkézen levő

üzemekkel, amelyek népszerű ponyvákkal, kapósabb röpiratokkal szereztek nyomtatványaiknak kelendőséget. A nagyobb jövedelmezőség felé két út maradt. Egyrészt a nyomdatulajdonos város, a közeli törvényhatóságok, uradalmak, helyi és környékbeli céhek, kereskedők és iparosok hivatalos nyomtatványaiából, hirdetésekéből adódó bér munka; másrészt a privilegizált kiadványok (mint az 1806-ban egységessé formált és számtalan kiadásban országsszerte általánosan elterjedt református énekeskönyv és az 1831-ben felújított, irodalmilag is jelentős *Debreceni Kalendárium*) növelték jövedelmében a nyomda forgalmát. A mégis meglévő szürkeségbe a szabadságharc ideje, 1848 márciusától 1849 augusztusáig igazi fellendülést, sőt többé egészen el nem felejtett szellemi megmozdulást hozott. Ezekben a hónapokban a város egyszerre rádöbbent, hogy a nyomda milyen kulturális és politikai lehetőségeket rejt magában. Szünetelt a szokványos vallási nyomtatványok és tankönyvek kiadása, de egymásután jelentek meg a lelkeshangú felszólítások, röpiratok, plakátok és az újságoknak, hírlapoknak egész sora: az első igazi politikai újság, az *Alföldi Hírlap*, a Pestről levitt, Táncsicstól megindított *Munkások Újsága*, az ugyancsak Pestről menekült VAS GEREBEN lapja, a *Nép Barátja* és a Debrecenben született *Esti Lapok*.

A szabadságharc bukása után, az elnyomásban is bizonyos mértékben meg tudta őrizni a város az ellenzéki magatartást. Erre érdekes nyomdai vonatkozású adatot idéz IRINYI Károly. A közkedvelt *Debreceni Kalendárium*nak minden egyes példányát három pengő krajcáros bélyeg-adóval terhelték, ami a nyomda önköltségét jelentősen növelte, és ezért azt a vevőkre hárították. Az 1850—1860-as évek fordulóján azonban, a nemzeti függetlenségi megmozdulások idején a városi tanács a 48-as törvények szellemében határozatot hozott, hogy „... mint nyomdatulajdonos sem tarthatja az alkotmányellenes kormányrendszer intézkedéseit törvényesnek... A művezető odautasított, hogy a bélyegszabályokat nem létezzenek tekintse...”. Más vonatkozásban azonban éppen az abszolutizmus legnyomasztóbb éveiben a városi tanács a nyomda kezelésében is a kormányhatalom hivatali szerveinek kiszolgálására meglehetősen készségesnek mutatkozott. Mikor például felmerült a gondolat, hogy a nyomda visszamaradottságán bérbeadással lehetne segíteni, a polgármester — bizonyára a kálvinizmus harcaira is emlékezve a „históriai múltra” való kegyeletlen hivatkozás mellett — „a cs. kir. hatóságoknak” teendő „készséges

szolgálattétel” eszközének nyilvánította az üzemet. A nyomdából a város pénztárába ebben az időszakban befolyó haszon meglehetősen ingadozó volt, és az üzemen tartás a tanácsnak időnként komoly gondot jelentett. Ennek oka a művezetői jogkör túlzott megkötése volt. A városi közgyűlés lassú ügyintézése miatt ugyanis teljesen lehetetlenné vált, hogy a városban egymásután keletkező és már a modern kapitalista üzemgazdálkodás elvei szerint induló fürge magánvállalatokkal felvegye a versenyt. A jövedelmezőséget erősen rontotta még a nyomda technikai elmaradottsága is, amelyet részben a két világháború között, teljesen csak napjainkban sikerült leküzdenie. Az elmaradás okai között — és nem utolsósorban — ott találjuk a nyomda személyzetének szociális helyzetét, rossz ellátottságát. A probléma voltaképpen már hosszú évtizedek óta egyre sürgetőbben jelentkezett. E tekintetben nemcsak a fővárosi nyomdák, de a szaporodó debreceni és tiszántúli magánvállalkozások is lényegesen jobban állottak. A béreknek a drágaság miatti elégtelensége, a nyugdíjasok helyzete, a tanoncidő és a női munkások, a „gépleányok” problémája előbb fenyegető munkáshiányhoz vezetett; később pedig a munkásság maga próbálta a századforduló nagy sztrájk-megmozdulásaiban ezt a „zsibbadást” feloldani. A nyomda belső gazdálkodásában ugyanakkor jellegzetesen kapitalista vonások jelentkeztek a befektetett tőke időnkénti növelése, a városi és egyházi hivataloknak, intézményeknek végzett kebelbeli munkák magasravett önköltségi ára, ezzel szemben a bér munkákban a magánvállalkozások háttérbeszorítását célzó olcsóság. A sok hivatalos nyomtatvány, az előző korból örökölt tankönyvek és vallásos nyomtatványok mellett a „szépirodalmi kiadványok irodalomtörténeti értéke... megmaradt a vidéki közepes-szerűség szintjén” — olvassuk a megállapítást. Néha csillan csak fel valami kitekintés a világirodalom vagy a hazai szellemi megmozdulások felé. Így a *Osokonai Lapok* huszonkilenc számában ARANY János verseire bukkanunk, a *Debreceni Főiskolai Lapok* szerkesztőbizottságában pedig a joghallgató ADY Endrét találjuk. A nyomda technikai felszerelésének folytonos felújítása, az ismételt tőkebefektetés eredményeként a termékek könyvművészeti értéke is — a századvégi „díszkiadások” ízlése szerint — emelkedést mutat.

A századforduló utáni évtizedek a nyomda működésében két jelentős változást hoztak: 1905-től a város tulajdonában, de önálló ipari üzemként működött; 1918-tól pedig az addigi tulajdonos a jogok gyakorlásában és a terhek viselésében a Tiszán-

túli Református Egyházkerülettel társult. Ezek a lépések egyrészt az eddiginél is fokozottabb tőkebefektetést, a felszerelés nagyméretű korszerűsítését és ezzel a kapacitásnak, a teljesítőképességnek fővárosi arányokban való versenyképessé tételét eredményezték. Másrészt viszont a város és a református egyház együttes politikai-társadalmi befolyása — a többi debreceni és környékbeli kisüzem rovására — úgyszólván kizárólagos hegemoniát biztosított. Az így létrejött hatalmas könyvkiadói és könyvkereskedői vállalkozás (megindult a Melius-könyvkereskedés és az országos bizományos-hálózat működése) teljesen magához ragadta az ország református-lakta területein az iskolai könyv- és füzetszükséglet ellátását. A kiadványok profiljában — és alig számbavehető ingadozással ez jellemző 1945-ig — a hivatalos és tanügyi nyomtatványok mellett az újonnan alapított egyetem, az ősi kollégium tanárainak tudományos munkái, egyházi-világnézeti kiadványok, nagyon alárendelten a szépirodalom szerepel. A századfordulónak imént említett szociális vajudásai ezekben az évtizedekben még fokozódtak. Az egyre növekvő számú debreceni nyomdász-csoport a munkások bérmozgalmában, a Tanácsköztársaság napjaiban és a húszas-harmincas évek gazdasági válsága idején vezető szerepet játszott.

Ezzel az olvasó el is jutott az utolsó fejezethez, mely magvas tömörséggel, beszédes táblázatokkal a második világháború utáni éveket, a nyomdának a megváltozott társadalomban való indulását, az államosítást, az Alföldi-nyomda első évtizedének kiváló eredményeit mutatja be.

E négyévszázados múltnak hat részre osztott huszonnyolc fejezetben történő feltárása mindvégig érdekes olvasmányt nyújt, ami nem utolsósorban a szerzők művészi tömörítő készségét, lényeglátását dicséri. A köztörténet és korrajz egy-egy találó felvillantásán túl (ilyen például a debreceni XVI. századi művelődésről az a három mondat, amely a középkori hagyományoktól 1561-ig vezet az olvasót) a nyomda szorosan vett történetének az adatok tengeréből kiemelt, sokszempontú tárgyalása. Igen gazdag és alapos, eddig nem ismert levéltári anyagon nyugvó, grafikonokkal, táblázatokkal országos összefüggéseiben is megvilágított kiadás- és könyvtörténeti bemutatás mellett módszeresen úttörő jellegűnek tartjuk e nagy műnek azokat a fejezeteit, amelyek a gazdaság- és kereskedelem-történetbe, az ipar és technika fejlődésébe állítják bele az eseményeket. A kompaktorok egyszerű boltjától a híres debreceni vásárok sátraiin keresztül jutunk el az első városi könyvkereskedés-

hez, majd a MELIUS nevét viselő vállalat-hoz. Közben az országsszerte korszakot indító, történelmi jelentőségű változásoknak debreceni vonatkozású pillanatait leshetjük meg. Ilyen például az 1830—1840 táján a CSÁTHY és TELEGDIFÉLE könyvkereskedés indulása nyomán az a viszonylag nem hosszú idő, amikor a debreceni piacról egészen eltűnnek a hagyományos kompaktor-sátrak, a „ponyvák”. Az iptörténeti fejezetekben — részben BOGDÁN István tollából — számítások, adatok tükrében (az önálló levéltári kutatások fontosságát kell itt is kiemelniünk!) a fából készült sajtótól a modern gépi berendezésekig, a kéziszédéstől az öntőgépekig korszakonként elevenedik meg a nyomda belső élete. Az első másfél századból még a könyvtulajdonosokra, a könyv egykorú kötésére is kitékintést kap az olvasó. A jegyzet-anyag, a könyvvégi gazdag dokumentáció tanulságul a történelem szakmunkásainak, kutatóinak nagy körültekintéssel, fáradságos munkával egybegyűjtött levéltári anyaggal alapozza meg a szerzők előadását. A függelékben megtaláljuk a nyomda vezetőinek névsorát és a XVIII. század második negyedétől a számadások évenkénti mérlegét. A több mint száz lapon egybeállított kiadványjegyzék (1561—1848-ig) a legújabb kutatások, felfedezések eredményeit is magában foglalja, és ezzel az MTA könyvtörténeti munkabizottságának irányításával szerkesztés alatt álló új *Régi Magyar Könyvtár*nak is nélkülözhetetlen adatforrásul szolgál. A gondosan összeválogatott illusztrációs anyag kissé fakó fénykép-lemenyomatai helyett szívesen látnánk egy-egy, korabeli papírra készült, színes reprodukciót (akár az 1924. évi grafikai kiállítás említett díjnyertes meghívóját vagy az utolsó tíz év egyik-másik eredeti borítóját), ami talán még inkább szépítette volna az Alföldi-nyomdának eléggé nem dicsérhető, kiváló szakértelemről, odaadó áldozatkészségről tanúskodó ünnepi kiadványát.

HOLL BÉLA

Kuznecov, I.—Matvienko, Sz.: Gazeta Szocialdemokrat (1908—1917 gg.). Moszkva, 1960, Gosz. Izd. Politiceszkvoj Literaturü. 189 l.

1958 februárjában múlt ötven esztendeje, hogy az Oroszországi Szocialdemokrata Munkáspárt központi sajtóorgánumnak, a *Szocialdemokrat*nak első száma elhagyta a sajtót. Ennek az évfordulónak az emlékére dolgozta fel I. KUZNECOV és Sz. MATVIENKO az újság egy évtizedes történetét. A *Vpered*, a *Brázola*, a *Lenini Iszkra* és több más bolsevik sajtóorgánum

történetének megírása után ismét érdekes részmonográfiával gazdagodott az orosz és szovjet sajtótörténet, amely elválaszthatatlanul összeforrt a párt küzdelmeivel, eredményeivel. A kommunista kiadványok sorában a *Szocialdemokrat* jelentős helyet foglalt el, fontos szerepet játszott a munkáosztály szervezeti egységének megvalósításában, a Párt programjának hirdetésében és az 1917-i februári forradalom előkészítésében. A monográfia szerzői művek tematikáját e feladatok elemzése köré csoportosították, a lap útjának dátumait és eseményeit a párt történetének időrendjébe építették be.

A *Szocialdemokrat* első száma, az OSZMP V., londoni kongresszusának határozata alapján, 1908 februárjában jelent meg Pétervárott, miután előzőleg a már kinyomtatott példányt a rendőrség Vlnában, még a nyomdában elkobozta. Hasonló sors várt megjelenése után a 20 000 példányban nyomtatott első számra is. Így a rendszeres periodicitás csak egy évvel később, 1909. február 10-én indult meg: az ország határain kívül, Párizsban. A főszerkesztő LENIN mellett, több ízben változó összetételű szerkesztőbizottság intézte a kiadás ügyeit: a bolsevik többség mellett helyet kaptak benne a mensevikek, valamint a lengyel, litván és lett szocialdemokrácia egy-egy képviselője is. A párt Központi Bizottsága plénumain rendszeresen foglalkozott a *Szocialdemokrat* kiadásának és elvi irányvonalának problémáival, több határozatot is hozott e tárgyban, ezeknek eredményeként biztosítani tudta, hogy egy évtizeden keresztül, az illegalitás, a reakció éveiben is változatlanul, rendszeresen megjelenhetett a párt központi orgánusa. Utolsó, 58. száma a februári forradalom előestéjén, 1917. január 31-én látott napvilágot Genfben. Csaknem valamennyi szám között cikket LENIN tollából; összes művei közül mintegy 90 írás jelent meg a *Szocialdemokrat* hasábjain. Írói tevékenysége mellett nem kevésbé jelentős volt szerkesztői munkája sem, amelynek méltatására a monográfia külön fejezetet szentel.

I. KUZNECOV és SZ. MATVIENKO részletesen, irodalmi hivatkozásokkal alátámasztva elemzik a *Szocialdemokrat* kiadásának, politikai szereplésének alakulását. Alapos kutatómunkájukat bizonyítja többek között a kis kötet gazdag jegyzetanyaga is. A tanulmányt két függelék egészíti ki: az egyik a kiadás tízéves történetének legfontosabb eseményeit rögzíti kronológiai rendben, a második pedig a *Szocialdemokrat* hasábjain megjelent LENIN-cikkek időrendi jegyzékét közli.

F. WENDELIN LIDIA

A legújabb csehszlovák Comenius-bibliográfiák szemléje. Az utóbbi években jelentősen fejlődő csehszlovák COMENIUS-irodalom a bibliográfiai munkálatok terén is komoly eredményeket mutat fel. A legújabb bibliográfiai kiadványok a nemzetközi comeniológiának is értékes nyereségei. A magyar COMENIUS-kutatást is segítik ezek a művek, mert COMENIUS hazánkban írt alkotásainak s a magyar iskolák számára új és új kiadásokban megjelent comeniusi tankönyveknek pontosabb regisztrálását, leírását teszik lehetővé, s így COMENIUS magyarországi működésével, utóéletével kapcsolatos kutató munkának horizonttágulását eredményezhetik.

A legújabb csehszlovák bibliográfiai munkálatok nemcsak Čenek ZÍBRT nagy munkájának (*Bibliografie české historie*) COMENIUSRA vonatkozó adatait (Díl V. č. 17 324—30 638) korrigálják és egészítik ki, hanem az újabbban előkerült forrásanyagot és adatokat is regisztrálják. A nemzetközi (köztük a magyar) comenológia szempontjából különösen jelentősek a következő csehszlovák bibliográfiai munkák:

Jozef BRAMBORA: *Knižní dílo J. A. Komenského. Studie bibliografická*, Praha, 1957. (1. kiadás, 1954.) COMENIUS összes műveit regisztrálja: utal a változatokra, a különböző kiadások címváltozásaira is. Értékes annotációkat nyújt a cseh nyelvű fordításokra és a comeniusi kiadványokról megjelent fontosabb irodalmi, filológiai forrásanyagról is. Bevezetőjében számot ad a nemzetközi COMENIUS-bibliográfiákról, köztük a magyar kiadványokról is.

BRAMBORA munkájának értékes kiegészítése Mirjam BOHATOVÁ bibliográfiája (*J. A. Komenský soupis rukopisů*, Praha, 1957.) COMENIUS kéziratainak pontos számbavevését végzi el ez a filológiai is példamutatóan megszerkesztett kiadvány. Időrendben regisztrálja COMENIUS kéziratait, írásuk idejét, helyét, s azt, hogy hol őrzik most őket. Már ez a kiadvány is utal arra, hogy a második világháború viszontagságai közepette több kézirat is eltűnt, s különösen sajnálatos a lengyel (lesznói) gyűjteményben őrzött kéziratok bizonytalan sorsa. Több magyar vonatkozású adata miatt a magyar comeniológusok számára is hasznos kiadvány. A hazánkban található s BAKOS József által felfedezett, leírt és kiadott kéziratokat is számba veszi.

Hasznos bibliográfiai füzetet állított össze JAN PAVEČÍK, az Uhersky—Brod-i Komenský-Múzeum munkatársainak és a kerületükben dolgozó comeniológusok munkáiról (*Bibliografie Komenian : 1892—1957. Uhersky Brod, 1957.*). Ez a kiad-

vány már arra vonatkozólag is figyelemre méltó adatokat szolgáltat, mennyire hasznos kutató, leíró munka folyhat a vidéken is. Néhány magyar vonatkozású címszava (COMENIUS és TÖKÖLI, KVACSALA magyar nyelvű írásai, a csehszlovákiai magyar nyelvű folyóiratokban, kiadványokban, magyarul megjelent COMENIUS-irodalom stb.) a magyar COMENIUS-kutatás számára is hasznosítható adatokat nyújt. Az Uherský—Brod-i Komenský-Múzeum igen értékes COMENIUS-adattárral is rendelkezik, s az ebbe bekerült anyagról pontos bibliográfiai tájékoztatást is nyújtanak a múzeum munkatársai rendszeresen megjelenő kiadványuk *Komeniana* c. fejezetében. Magyar vonatkozású anyaguk is figyelemre méltó. Egy másik kiadványban (*Výstava Komenského, Obraz jeho života a díla v umění vytvárném, literatúře a hudbě*, 1952) a COMENIUS életére és alkotásaira vonatkozó képzőművészeti, szépirodalmi és zenei művek jegyzékét nyújtják. COMENIUS-ról már életében több képzőművészeti alkotás készült, [GLOVER, (1642), HOLLAR (1652), REMBRANDT (1658)], s a legnagyobb cseh festők is szívesen ábrázolták COMENIUST. A kisplasztika területén különösen sok művészt készített alkotásra COMENIUS személye, életműve. *Komenský az irodalomban, a költészetben és a drámai alkotásokban* c. fejezetük is gazdag anyaggal illusztrált. Sajnálatos, hogy az idevonatkozó magyar anyagról (s általában a nemzetközi adatokról) nem adnak számot.

A bélyeg-művészet és a filatélia számára nyújt értékes dokumentumokat *J. A. Komenský v filatelii* c. összefoglalásuk, amelyben bolgár, cseh, lengyel, német és román COMENIUS-émlékbélyeget írnak le.

Hogy a csehszlovák COMENIUS-kutatás tematikája a felszabadulás óta mennyire gazdagodott, jól tükrözi Marta BECKOVÁ összeállítása (*Bibliografie Komeniologických článků v českých a slovenských pedagogických časopisech* 1945—1960), amelyben a cseh és szlovák pedagógiai folyóiratokban megjelent COMENIUS-irodalomról ad számot. A magyar comeniológusok számára is hasznos ez a bibliográfia, mert egyrészt COMENIUS magyarországi működését is elemző legújabb írásokról is tájékoztat, másrészt a témagazdagításra vonatkozólag is ösztönző erejű. A magyar COMENIUS-irodalom legújabb termését is számon tartó, ismerető és elemző csehszlovák írásokat is regisztrálja.

A szlovák comeniológusok részéről is történtek értékes kezdeményezések a COMENIUS-bibliográfia néhány részletmunkájának elvégzésére. (Pl. Josef MATEJ: *Komenský v slovenských pedagogických časopisoch v rokoch 1859—1879*. Jednotná

Škola. 1959. 4. sz. 359—369. I. J. MATEJ: *Komenský v pedagogickom časopise*. Dom a Škola, 1959. 6. sz. 550—565. I. Jan PETRIKOVICH: *Bibliografický súpis diel J. Komenského, ktoré vyšli na území Slovenska*. Jednotná Škola. 1957. 225—241. I. stb.)

Hasznos segítséget nyújt COMENIUS munkásságának tanulmányozásához a Prágában 1956-ban megjelent válogatott bibliográfia (*Výběr Knih, Soupis Komenskýan*. Státní pedagogické Knihovny Komenského v Praze, Státní pedagogické Knihovny a Slovenské Pedagogické knihovny v Bratislave). Azt is jelzi ez a kiadvány, melyik könyvtárban találja meg a kutató a keresett COMENIUS-művet. A legfontosabb folyóiratirodalom anyagát is megtaláljuk benne, sőt regisztrálja a legjelentősebb szépirodalmi és képzőművészeti alkotásokra vonatkozó adatokat is. Magyar vonatkozású forrásokra szerényebb keretek között utal ez a füzet, s csupán IVÁNYI Ede, KVACSALA, SZERÉNYI Ferdinánd, VASZKÓ Mihály, RAVASZ János és BAKOS József munkáiról kapunk tájékoztatást.

Ez a munka valójában előzménye a csehszlovák comeniológusok, bibliográfusok és könyvtári szakemberek egyik jelentős vállalkozásának, a csehszlovák könyvtárakban, múzeumokban és levéltárakban található Comenius-művek bibliográfiájának. (*Soupis děl J. A. Komenského v csekoslovenských knihovnách, archívech a museích, Praha*, 1957. Szerk. Dr. Emma URBÁNKOVÁ). Az *Opera Didactica Omnia* megjelenésének 300. évfordulója alkalmából indult meg e kiadvány elkészítését célzó munka a legilletékesebb csehszlovák szakemberekből (P. HYKES, M. PAPIRŇK, Fr. PLACHÝ, E. URBÁNKOVÁ, Fr. JENÍK, P. BRAMBORA, Fr. HORÁK, K. ŠVEHLA, J. BLÜHOVÁ, J. ČAPLOVIČ, J. KOTVAN) álló munkaközösség révén.

A munkaközösség tagjai közül egyesek a rész munkálatok elvégzése után külön is összefoglalták gyűjtő és feldolgozó munkájuk eredményét. Így pl. a *brnoi egyetemi* könyvtárban (Universitní Knihovna Brno) őrzött COMENIUS-művekről értékes összeállítást nyújtott a kutatók számára Vladislav DOKOUPIL (*Soupis Komenskýan Univerzity Knihovny v Brně*. Brno, 1957), Jan ČAPLOVIČ a bratislavai ev. liceumi könyvtár (Evanjelická cirkevná knižnica lyea, jelenleg akadémiai kezelésben) értékes COMENIUS-anyagáról már 1950-ben adott számot külön közleményében (*Vzácné Comeniana evanj. cirkevnéj Knižnice*. Sborník k 30. výročí Knižnice Slovenskej Univerzity 1950. 58—64. I.) A *Soupis děl J. A. Komenského*... c. kiadvány több mint 400 lapos összefoglalás. Alfabetikus és időrendi sorrendben közli a comeniusi művekre

vonatkozó adatokat. Az 1800 előtt megjelent könyvekről a szerkesztők teljes könyvészeti leírást adnak és a megfelelő könyvtár megfelelő katalógusszámát is megkapjuk. A szerkesztőség utal az eddigi bibliográfiai regisztrálásokra is (ZÍBRT, SZABÓ Károly, SZTIRPESZKY, BAKOS József, BRAMBORA, UHER, ČYŽEVSKÝ). E könyv gazdag anyagának áttekintése után néhány érdekes tanulság is adódik számunkra. Először is az, hogy az ilyen kiadvány nemcsak praktikus célt szolgál, s nemcsak a comeniológusok kutató munkáját könnyíti meg, hanem értékes tudomány és könyvtörténeti adatokat is nyújt számunkra. Sajnálatos pl. az a tény, hogy COMENIUS munkáinak első kiadásából általában kevés van meg a csehszlovák könyvtárakban is: pl. a *Janua* 1631-i, az *Orbis* 1658-i első kiadásából egyetlen példány sem található. A *Schola Ludus* két kiadásából is igen szegény anyagállá rendelkezésre. Feltűnő, hogy COMENIUS tankönyvei is milyen kevés számban találhatók a csehszlovák gyűjteményekben. A Patakon megjelent könyvek közül pl. a *Vestibulum* (1652) csak Košicén és csak egyetlen példányban található. De igen ritka a pataki *Janua* és az *Atrium* is. Az is érdekes — de nem véletlen jelenség —, hogy a comeniusi tankönyvekben a szlovákiai gyűjtemények, könyvtárak (Kežmarok, Košice, Levoca, Prešov, Martin, Dolný-Kubin, Bratislava, Trnava) aránylag gazdagabbak, mint a cseh könyvtárak. E tankönyvek nagy részét ui. e terület nyomdáiban nyomták és kollégiumaiban használták, s mégis aránylag kevés példányszám található belőlük. COMENIUS tankönyveinek valóban szomorú sors jutott osztályrészül, mert pl. Patakon is, ahol COMENIUS négy éven át működött, alig néhány példányt őriznek tankönyveiből. Sajnos, mivel a magyarországi könyvtárak hasonló anyagáról nincs összefoglaló jellegű bibliográfiai felmérésünk, nem tudjuk a megfelelő összehasonlítást elvégezni, pedig erre igen nagy szükségünk lenne. Vajon a magyarországi nyomdáknak megjelent tankönyvekből a magyar könyvtárak gazdagabb anyaggal rendelkeznek-e, s milyen gazdagok vagyunk pl. az első kiadások terén? Van-e olyan kiadvány, amit eddig egyetlen bibliográfiai leírásunk sem regisztrált? Ez a csehszlovák összefoglalás is leírt olyan magyarországi kiadványt, amiről eddig nem volt tudomásunk; SZABÓ deest, BAKOS deest jelzéssel külön is kiemelik a szerkesztők ezeket a munkákat. Bibliográfiánk újabban megjelent füzetében (vö. BAKOS: *A magyar Comenius-irodalom*. III. 1960. 233—234. l.) már regisztráltuk is az ezekre a művekre vonatkozó bibliográfiai adatokat.

Nem véletlen, hogy e sorok írója bibliográfiai füzetsorozatának III. számában felvetette azt a gondolatot, hogy a magyarországi könyvtárakban található COMENIUS-művek bibliográfiáját is el kell készíteni, mert ezzel a munkával mi is hozzájárulhatunk a csehszlovák kezdeményezés által már valósággá vált újszerű bibliográfiai munkálatok továbbfejlesztéséhez. Ezen a területen különösen szükség van a szélesebb nemzetközi összefogásra is, mert valójában az összes európai könyvtárak kooperációjával lehet rendet teremteni a nagyszámú COMENIUS-kiadvány azonosítása, illetőleg a változatok, átdolgozások és utánnnyomások pontosabb megállapítása, leírása területén.

A különböző bibliográfiai adatainak összegegyeztetésével, s a kiadókra, nyomdákra vonatkozó adatok közlésével is példamutató munkát végeztek a szerkesztők. Pontos munkájukat dicséri az is, hogy a magyarországi kiadványok magyar szövegrészeit is hibátlanul írják le, jelentetik meg. A magyar COMENIUS-kutatás számára sok hasznos adatot szolgáltat e kiadvány is, főleg abban a vonatkozásban, hogy a magyarországi COMENIUS-i tankönyvek mellett néhány olyan magyar vonatkozású művet is pontosan leír (egyét közülük faksimilében is közöl), ami igen kevés vagy csak egyetlen egy példányban áll a kutatók rendelkezésére. Prágában őrzik — ahová SZÉLL Farkas hagyatékaként került — pl. a *Musae Patakinæ* (1652) c. kiadványt, amely tartalmazza COMENIUSnak RÁKÓCZI Zsigmond halála alkalmából írt elégiáját is. Eddigi tudásunk szerint hazai könyvtárainkban nem található ez a mű. Az ugyancsak pataki kiadású (1653) *Satellitium Animæ Sanctæ* c. mű is csak kevés, mindössze két példányban található Pozsonyban. A szerkesztők a teljességre törekvés jegyében dolgoztak. De a kiadvány tanulsága szerint mégiscsak elsősorban a nagyobb könyvtárak COMENIUS könyveit regisztrálták. Több kisebb könyvtár, gyűjtemény stb. anyaga nem került bele az összeállításba, s pl. a trnavai Adalbert Társulat gyűjteményében található COMENIUS-művekre (pl. *Necessarium*, Amszterdam, 1668. *Orbis Pictus* (magyar—német—szlovák), Posoni, 1798. stb. stb.) sincs utalás e kiadványban. A bratislavai egyetemi könyvtár egyik magyar nyelvű *Orbis*-át sem regisztrálták, ezt a munkát pedig éppen a bratislavai példány alapján írtuk le újabban is. (vö. BAKOS: *Varia Comeniana Hungarica: A világ képekben a magyar ifjúság számára. . . . Comenius szerint. . . . németből magyarra K. Karcsai Tóth János Pozsonyban, 1842.*)

Néhány kisebb megjegyzés is tollunkra

kívánczik e kiadvánnyal kapcsolatban: Nem tartjuk praktikus megoldásnak, hogy a *Vestibulum*-kiadásokat két, egymástól elszakított részben írják le. Pedig a szerkesztők rendező elve és gyakorlata, általában helyes. S különösen példamutató rendben regisztrálják és írják le a *Labirynt* és a nagyszámú *Orbis* kiadásokat. A *Revelationes* összefoglaló cím alatt közölt anyag rendbeszedése e kiadvány szerkesztőinek egyik legsikerültebb részmunkája. A hasonló jellegű magyar kiadványban követni kell ezt az eljárást és módszert.

E csehszlovák kiadvány általában jól szolgálja azt a célt, aminek szolgálatára megszerkesztették és kiadták. (A hasonló nemzetközi (elsősorban magyar, lengyel stb.) kiadványok számára is *hasznos úttörés*. Az egyre terebélyesedő nemzetközi COMENIUS-kutatás igényli, hogy a csehszlovák kezdeményezés után a magyarországi könyvtárak anyagáról is készüljön hasonló összefoglalás.

BAKOS JÓZSEF

Laurence, Dan H.: Robert Nathan, a bibliography. New Haven, 1960, Yale U. L. XI, 97 l.

Ismert amerikai költő és regényíró személyi bibliográfiája, Robert NATHANÉ, akinek érzékeny, finom metszésű lírája és prózája erősen elüt a sokszor nyers amerikai költői stílustól. Ami a bibliográfia szerkesztését illeti: D. GALLUP *Eliot-bibliográfiája* iskolát csinált. LAURENCE bibliográfiája is az *Eliot-bibliográfiát* veszi mintául: a könyveket az ősnymotványok leírását jellemző részletességgel, a könyv anyagi részét, a kollacionálást, a kötést, a díszítést, a borítékot, a példányszámot stb. aprólékosan írja le. Természetesen nem marad adósunk a tartalom feltárásában — a versek, novellák címeinek külön mutatójával, a kezdősoroknak, a fordításoknak, a különböző gyűjteményekben található kéziratok lelőhely adatainak és az általános indexnek.

K. B.

Fisher, Irving Norton. A bibliography of the writings of Irving Fischer. New Haven, 1961, Yale Univ. Libr. XII, 543 l.

A Yale egyetem 1947-ben meghalt ismert tanára negyven évi közgazdaságtani munkásságának nagy terjedelmű bibliográfiája az egyetem könyvtárának cikkgyűjteménye alapján. A fő rész kronologikus elrendezése azt eredményezi, hogy ez a személyi bibliográfia egyben az újkori amerikai gazdaságtörténet forrása is. A művek, cikkek címét is magában foglaló index száz oldal terjedelmű.

K. B.

A Román Akadémiai Könyvtár kurrens marxista cikkbibliográfiája. (*Indicator selectiv de articole din periodicele marxiste recente.* Biblioteca Academiei RPR. Secția de documentare stiintifică.)

A Román Akadémia Könyvtára a társadalomtudományi kutatás, felsőoktatás és propaganda elősegítésére figyelemre méltó kiadványt jelentet meg. Az *Indicator selectiv*... c. negyedéves, tetszetős sokszorosításban megjelenő folyóirat műfajilag lényegében a nemzetközi marxista időszakos irodalom válogatott kurrens cikkbibliográfiája.

A kiadvány mintegy 200 folyóirat feldolgozásával készül és a külföldi (a szocialista és a nyugati országok marxista folyóiratainak cikkei egyaránt helyet kapnak benne) időszakos irodalom mellett feldolgozásra kerülnek a román társadalomtudományi periodikák is. Számonként mintegy 2000 tétel tartalmaz (tételeit folyamatosan sorszámozza évente 1-gyel kezdődően) évente tehát a társadalomtudományokkal foglalkozó román szakemberek mintegy 8000 tételben kapnak tájékoztatást a legfrisebb nemzetközi marxista irodalomról.

A folyóirat sajátos csoportosításban tárja fel a vonatkozó irodalmat. Fő fejezetei: a marxizmus—leninizmus klasszikusai, kommunista és munkáspártok, szakszervezetek, ifjúsági mozgalom, filozófia, pszichológia, ateizmus—vallás, külpolitika, közgazdaság statisztika—demográfia, állam és jog, történelem, antropológia—etnográfia, oktatás—pedagógia, nyelvészet, művészet—irodalom, könyvtártudomány—dokumentáció, sajtó—nyomdászat.

Az egyes fejezeteken belül alfejezetek és ezeken belül csoportok tagolják az anyagot. Így például a filozófia fejezeten belül a történelmi materializmus—tudományos szocializmus alfejezeteken belül külön csoportok foglalják magukba az osztályharc, a nemzeti kérdés, a szociológiai kutatások stb. irodalmát. Az egyes fejezeteken belül az anyag szükség szerint földrajzilag is tagolódik (pl. *Történelem* fejezet). Az egyes csoportokon belül a cikkektől elválasztva a folyóiratokban megjelent recenziók is helyet kapnak.

A címléírások (a keresztnevek kiegészítésétől eltekintve) teljességre törekvők, a tételek kivételszerűen annotáltak, viszont valamennyi idegen nyelvű címet román fordítás követ. Minden számot a feldolgozott periodikák jegyzéke zár le (cím, megjelenési hely, rövidítések feloldása).

Felmerül a kérdés: az ismertetett román kiadványhoz hasonló folyóiratnak látnák-e hasznát nálunk is a társadalomtudomány területén működő szakemberek, oktatók, kutatók, a sajtó, végül a könyvtárak refe-

renceszolgálatai? Az Akadémiai Könyvtár távlati tervei között szerepel egy hasonló periodika megjelentése, párhuzamosan egy a külföldnek szánt idegen nyelvű referáló lappal a magyar társadalomtudományokról, mindkettő az akadémiai kutatóintézeti könyvtárakkal (dokumentációs osztályokkal) együttműködésben készülne.

A Román Akadémiai Könyvtár *Indicator selectiv...* c. kiadványa mindenesetre jó példája annak, hogy egy tudományos nagykönyvtár a maga sajátos eszközeivel hogyan szolgálhatja a tudományos és a színvonalas ideológiai propagandamunkát.

RÓZSA GYÖRGY

Ghid de documentare în științele naturii și științele aplicate. Științele fizice—matematice. Chimia. Științele geologice—geografice. Științele biologice. Intocm. V. CÎNDEA, E. MACEDOȘKI, E. ROMAN, I. ROȘENTHAL. București, 1960, Ed. Academiei R. P. R. 437 l.

A román Akadémiai Könyvtár tudományos dokumentációs osztályának dokumentációs kézikönyvei közül megjelent a természettudományok és alkalmazott tudományok kutatói kalauza. Az orvostudománnyal foglalkozó előző kötetről a *Magyar Könyvszemle* 1961. évi 2. számában már megemlékeztünk. A most kezünkben lévő kötet lényegében ugyanazzal a céllal készült, s beosztásában is azt követi.

Az előző kötettel szemben ebben már a könyvtárak közti kooperációnak bizonyos jelei is mutatkoznak. A műszaki tudományok közül ugyanis csak azokra terjed ki, amelyeknek kutatása akadémiai intézetekben is folyik (energetika, elektrotechnika, vegyipar, kohászat, távközlés stb.), a többivel elsősorban a Műszaki Dokumentációs Intézetnek kell foglalkoznia, hogy a felesleges párhuzamosságot elkerüljék. A kalauz bibliográfiai részében is már nemcsak az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeire támaszkodtak az összeállítók, hanem a Műszaki Dokumentációs Intézet és a Központi Állami Könyvtár állományára is. Így az adatgyűjtés szélesebbkörű és teljesebb lehetett.

A kalauz első része 82 dokumentációs intézményt, könyvtárat, múzeumot, kutatóintézetet és felsőoktatási intézményt, valamint 3 könyvkiadó és 2 könyvterjesztő vállalatot sorol fel az egyes tudományágak szerint csoportosítva. Az említett intézmények azonban ebben a kötetben is mind bukarestiek, a vidéki hálózatra csak utalnak a szerkesztők, de azokat részletesen nem ismertetik.

A bennünket jobban érdeklő második rész az egyes tudományágak segédkönyveit (dokumentációs kalauzok, általános enciklopédiák, szótárak, lexikonok, szakszótárak, életrajzi lexikonok, tudományos intézetek és dokumentációs szolgálatok címjegyzékei, másodfokú bibliográfiák, általános bibliográfiák, nemzeti bibliográfiák, kongresszusok jegyzékei, osztályozási kézikönyvek és általános tudománytörténeti művek) tartalmazza, s 3036 tételre terjed. Ez az igen tekintélyes számú irodalom az egyes fő fejezetek között a következőképpen oszlik meg: 736 általános, 746 fizikai és matematikai, 527 vegyszeti, 393 földtani és földrajzi, 634 biológiai mű. (Afizika-matematika fejezetben szerepel az automatizálás és a csillagászat is.)

Az előző kötettel szemben bevezetett ügyes újítás, hogy az egyes fejezetek végén közlik a tizedes osztályozás táblázatainak legfontosabb számait. Érthetetlen visszalépés viszont, hogy elmaradt a kötet végéről a tárgymutató, pedig az orvosi kötet használatát ez igen megkönnyítette.

A bibliográfiai rész már terjedelme következtében is jelentős segítséget nyújthat a mi tájékoztató könyvtárosaink számára is. Az összeállításban természetesen elsősorban a román művek szerepelnek legnagyobb hangsúllyal, de megtaláljuk a legfontosabb szovjet és nyugati műveket is.

A magyar kiadványok ebben a kötetben is elég mostoha elbánásban részesültek. Összesen 26 magyar művet találtunk az összeállításban, méghozzá tizenkettőt az általános, hatot a fizikai és matematikai, ötöt a vegyszeti, kettőt a földtani és egyet a biológiai fejezetben. Hiányzik a német—magyar műszaki szótár, GÁSPÁR Margit kémiai bibliográfiájának 1900—1925 és 1946—1955 ciklusa, VADÁSZ Elemér igen értékes bibliográfiát is tartalmazó *Magyarország földtana* című műve, RAPAICS Raymond biológiatörténete, GOMBOCZ Andre botanikai bibliográfiája, BODOR Antal helyismereti bibliográfiája, hogy csak a legfontosabbakat említssem. GÁSPÁR Margit bibliográfiájának 1926—1945 ciklusa és a magyar—orosz műszaki szótár viszont különböző címléírással kétszer is szerepel.

DÖRNYEI SÁNDORNÉ

Indeks madjalah ilmiah 1960 (Indonesian scientific periodical index). Djakarta, 1961. 89, 4 l. (Madjalis ilmu pengetahuan Indonesia — Council for Sciences of Indonesia Bulletin 3).

Az első hozzánk érkezett indonéziai folyóiratindex — folyóiratbibliográfia és cikkbibliográfia egy kötetben egyesítve.

Angol nyelven is közölt előszavából megtudjuk, hogy a bibliográfiában közzétett 1075 cikk-címleírás 7 könyvtár közös munkája, amelyek az összesen feldolgozott 135 folyóirat gondozását egymás között elosztották. Az első főrészt a tudományos folyóiratok részletes, minden szükséges adata kiterjedő bibliográfiáját közli (cím, az indonéz cím angol fordítása, az indulás éve, a megjelenés periodicitása, a nyelv amelyen a folyóirat cikkeit írják, a tartalom jellemzése, a kiadó és a kiadó pontos címe, telefonszámmal is kiegészítve (!), az esetleges címváltozások, végül az ár feltüntetése). A címleírások az ETO szerint vannak csoportosítva; az ETO kiemelt szákszámai és angol nyelvű meghatározásuk adja a szakok címét, amelyen belül az egyes folyóiratok címei betűrendben következnek egymást.

Ugyanez a rendszere a második főrészeknek, a cikkek bibliográfiai jegyzékének. A szakok neve azonban itt már indonéz nyelven szerepel, persze a szákszámok a más nyelvű olvasók számára is könnyűvé teszik az eligazodást. Különösen, mert itt — a kiemelt szakok alá egyébként szintén betűrendben beosztott — címek leírását mindig a részletes szákszám előzi meg. A cikk-címleírások a szakjelzeten kívül a szerző nevét, a cikk címét, a folyóirat rövidített címét és a megjelenés adatait (szám, évfolyam, lapszám) adják meg. A kiadványt szerzői és szakmutató egészíti ki, valamint — az „errata” jegyzékkel együtt külön négylapos pótláson mellékelve — a folyóirat-cím-rövidítések feloldása és a folyóiratok betűrendes jegyzéke.

Az igen gondosan szerkesztett kis kiadvány kedvező képet ad a gyors fejlődés útjára lépett hatalmas új ország sokoldalú tudományos folyóiratirodalmáról, valamint bibliográfus szakembereinek színvonaláról.

DEZSÉNYI BÉLA

Szathmári István: A magyar stilisztika útja. Sajtó alá rendezte, a lexikont írta és a bibliográfiát összeállította — Bp. 1961, Gondolat. XVI, 686 l.

Ez a páratlanul gazdag tartalmú — kisdud könyvtárat egymagában egyesítő — kézikönyv nyelvészeti és irodalomtudományi folyóiratainkban meg fogja kapni a művet megillető alapos méltatást. Folyóiratunk olvasóinak figyelmét százharmincöt lapsos, mintegy 6750 tételt tartalmazó bibliográfiájára kívánjuk felhívni.

A bibliográfia szerkesztője kettős feladatot tűzött maga elé: összeállítani a stilisztikai fogalmakra és az írók, költők nyelvére, stílusára vonatkozó irodalmat. Ehhez

képest a bibliográfia két fő részből áll. Első részében tartalmazza a stilisztikai fogalmakat tárgyaló magyar nyelvű cikkeket és tanulmányokat, második részében a magyar írók stílusával foglalkozó cikkeket és tanulmányokat. Az anyaggyűjtés 1960 elejéig terjed. Mindkét fő rész elejére tette a szerkesztő az összefoglaló műveket. Ezek az első rész elején: stilisztikai tankönyvek, nyelvtanok és nyelvkönyvek, nyelvhelyességi és nyelvművelési művek és irodalmi lexikonok. A második fő rész elején irodalomtörténeti könyvek, egy-egy nagyobb korszakot tárgyaló irodalmi tanulmányok és irodalmi lexikonok. Az összefoglaló művek közé felvett tankönyvek és stilisztikai jegyzetek közül — a régiak közül — a ma is jól használhatókat keresztrel jelölte meg a szerkesztő. A bibliográfiát, a műben egy 127 lapos sűrűszedésű szákszótár, a stilisztikai fogalmak lexikona előzi meg. Nos, a bibliográfia *első fő része* az összefoglaló művek csoportjai után — a *lexikon címszavait követve* — közli e fogalmak könyvészetét. A címszavak között sűrűn találkozzunk nyomravezető utalásokkal, ha a szerkesztő úgy látta jónak, hogy a részjelenségek anyagát összefoglaló címszó alá sorolja be. A szócikkek végén mindig feltünteti azokat a címszavakat, amelyek a tárgyalt fogalommal kapcsolatban még adatokat tartalmazhatnak. Az egyes címszavak alatt a cikkek adatait időrendben sorolja fel. A középiskolákban meginduló nyelvhelyességi és stilisztikai oktatást is figyelembe vette a szerkesztő, és összegyűjtötte az irodalmi művek nyelvi-stilisztikai elemzésével foglalkozó cikkeket, a stílusvizsgáló és a stilisztika oktatását tárgyaló tanulmányokat.

A *második fő részbe* a szerző (54 lapon 270 tétellel) azokat az írókat és költőket vette fel — élőket nem —, akiknek a nyelvével, stílusával jelentősebb cikkek, tanulmányok foglalkoznak, s akikről a középiskolai tanítás során szó esik. Fekete kockával különíti el a szerzői címszavakon belül azokat a könyvészeti adatokat, amelyek kizárólag az illető író, költő stílusával foglalkoznak, ezt tehát fő témaként tárgyalják, azoktól, amelyek az író stílusát mellékesen érintik, de — ha kisebb mértékben is — van stilisztikai mondanivalójuk. A szerzői címszavakon belül is az időrend adja a sorrendet, ami lehetővé teszi, hogy az illető író, költő nyelvével, stílusával való foglalkozás alakulására, fejlődésére is következtethessünk. A kutató az egyes tanulmányok után megtalálja a rájuk vonatkozó ismertetéseket is. A címszavak végén a bibliográfiákat is — ha vannak. A kutatót még arra figyelmezteti a szerkesztő, hogy ez a bibliográfia elsősorban

nyelvi-stilisztikai szempontú, ezért maradt ki belőle sok egyébként igen „jelentős munka.”

A stílustudomány vázlatos történetéről szóló bevezetésében ezt írja SZATHMÁRI István: „Nálunk csak 1954 után (a III. Országos Nyelvészkongresszus stilisztikai vitája után) kezdődik a stilisztika történetének új korszaka. Mondhatjuk azonban, hogy az alapok lerakása már megtörtént, következhet az ún. prómunka: az egyes nyelvi elemek, a stíluselemek, a stílusárnyalatok, a korstílusok, a műfajok stb. vizsgálata”. Ezt az prómunkát segíti majd hathatósan SZATHMÁRI István gondosan szerkesztett kézikönyve.

KÓHALMI BÉLA

Fröhner, Rolf: Das Buch in der Gegenwart. Gütersloh, 1961, Bertelsmann. 198 l.

A C. BERTELSMANN nyugatnémet kiadó statisztikai felmérést végeztetett a Német Szövetségi Köztársaságban annak megállapítása céljából, hogy „milyen szerepet játszik a könyv a lakosság képzetvilágában, milyen indítékok és alkalmak vezetnek a könyv olvasáshoz, illetve hogy milyen motívumok, gátlások és egyéb ellentétés érdekek állnak a könyv olvasás útjában”. A felmérés kérdőívek segítségével történt a reprezentatív statisztikai módszer szerint. 2011 tizenhat éven felüli lakostól gyűjtötték be az adatokat oly módon, hogy a kikérdezettek csoportja struktúra szempontjából megfelelt a Szövetségi Köztársaság lakossága összetételének. Így a megkérdezett 2011 ember válasza fényt derített az egész lakosságnak a könyvhöz való viszonyára.

Az egész munkának talán legnagyobb érdeme az a kitűnő pszichológiai érzék, amellyel a kérdőíveket megszerkesztették. A szerző világos tudatában van annak, hogy ilyen kérdésekre; „szereti-e a könyveket, szokott-e olvasni”, nehéz őszinte választ kapni. A „szociális presztizs” értelemben a legtöbb ember megsejti a valóságos tényállást. Figyelemmel ezekre a hiúsági szempontokra, a kérdéseket úgy állították össze, hogy a megkérdezett sokáig nem is tudta, hogy mi a vizsgáldás tulajdonképpeni célja. Az első tíz kérdés nem érintette a könyveket, hanem azt firtatta: mire költi a vallomást tevő fölösleges pénzét; mi a kedvenc foglalkozása; mit csinál, ha rossz az idő; milyen sűrűn jár moziba? stb. Csak ezek után csap le a váratlan kérdés: mi jut eszébe, ha a „könyv” szót hallja. Ezt követően most már a könyvekre vonatkozó kérdések egész özönére kerül sor: szokott-e olvasni; vannak-e

könyvei; jól esik-e, ha megdicsérik kis könyvtárát; mit olvasott legutoljára; jár-e könyvtárba; mi a legkedvesebb könyve; szokott-e könyvet venni; ajándékozni? stb. stb. A kérdések — melyek közül természetesen csak néhányat emeltünk ki —, olyan ügyes összeállításban követik egymást, hogy a válaszokból mindenképpen kiderül a kérdezett valódi állásfoglalása a könyvekkel és az olvasással szemben.

Nem mentes a munka bizonyos pszichológiailag túlzásoktól sem. Ilyennek kell minősítenünk azt, hogy minden kikérdezettel lerajzoltatnak egy könyvet, úgy ahogy az éppen eszébe jut, s a kapott rajzok alapján típusokat igyekeznek megkonstruálni. Így pl. az olyan vallomást tevő, aki perspektivikus képet rajzol a könyvről, a „szellemi perspektívával” rendelkezők típusához tartozónak minősül. Ilyenféle tipizálás — véleményünk szerint — csak akkor volna megengedett, ha minden megkérdezett egyforma rajzolás tehetséggel és tudással rendelkezne, ami semmiképpen sem feltételezhető.

Leginkább azt nélkülözzük a munkából, hogy hiányzik az adatok összefoglaló értékelése, a szerző tartózkodik attól, hogy levonja a felmérésből folyó következtetéseket. Az egész munkából nem nyerünk semmiféle támpontot az olvasók nevelésére, érdeklődésüknek a színvonalas könyvek felé irányítására vonatkozólag. Ezt viszont magyarázza az a körülmény, hogy az egész felmérés eredetileg a kiadó sajtó használatára, kifejezetten üzleti célból történt, s a kiadó csak később szánta rá magát az adatok közzétételére.

A felmérés során nyert adatok mégis sok érdekes dologról beszélnek. Csak találmányra emelünk ki ezek közül néhányat. Az olvasást kedvelők 16%-a nem érdeklődik a detektívregények iránt. Az olvasásra indító motívumok közül mégis második helyet foglal el az „izgalom” keresése. A film korántsem jelent olyan nagy konkurenciát az olvasás számára, mint ahogy azt várni lehetne; legalábbis Nyugat-Németországban nem. A lakosság 49%-a alig vagy egyáltalán nem jár moziba. Egyébként a megkérdezettek 74%-a „pozitíven viszonyul” a könyvekhez és az olvasáshoz. 29% gyakran, 40% ritkán olvas könyveket. Érdekes jelenség, hogy az önművelés, továbbképzés módját érintő kérdésre 21% nem adott feleletet, ezek közül 9% megjegyezte, hogy nem akarja magát továbbképezni. A könyv és az olvasás szempontjából a legkedvezőtlenebb képet a munkások és a parasztok nyújtották. 7%-ban nyíltan nélkülözhetőnek minősítették a könyveket.

Érdekes lenne hasonló felmérést végezni

nálunk is. Meggyőződésünk, hogy a kultúrforradalom sok jelentős eredménye kerülne ilyen módon napvilágra. A kérdéseket természetesen kissé át kellene dolgozni, hogy a felmérés kultúrpolitikánk szempontjából is hasznos adatokhoz juttasson.

TAKÁCS MENYHÉRT

Aus verbotenen Büchern. Ein unbekanntes Kapitel der deutschen Literaturgeschichte. Eingel. von Bruno KAISER. Berlin, 1957, Rütten-Loening. 144 l.

1945 előtt a betűszerető emberek garadával találkozhat olyan könyvekkel, újságrovatokkal, amelyeknek a címe is elárulta a félreérthetetlen tartalmat: *Index, Római index, Tiltott könyvek jegyzéke, Tiltalomja stb.* Tiltott írások... tiltott gondolatok...

Az utóbbi években egymás után látnak napvilágot az olyan könyvek, tanulmányok, bibliográfiák, amelyek fényt derítenek a tiltott könyvek, újságok, folyóiratok, röplapok gazdag s többnyire ismeretlen anyagára. 1957-ben jelent meg Párizsban a Bibliothèque Nationale kiadásában a *Catalogue des périodiques clandestins* című munka. A könyvtár munkatársai jól megszervezett munkával, forró politikai szenvedélytől s komoly könyvtárosi hivatástudattól hajtvá összeállították a „Résistance” évei alatt hazájukban és külföldön megjelent francia nyelvű illegális időszakos kiadványok bibliográfiáját, hogy ezzel is segítsék a francia ellenállás dicső korszaka történetének hű megírását.

A Német Demokratikus Köztársaságban jelent meg ugyancsak 1957-ben egy érdekes kis antológia, amely mint alcíme is kifejezi, a német irodalomtörténet ismeretlen területéből ad izelítőt, Bruno KAISER írt a kötet elé méltató előszót.

Az antológia olyan írásokat tartalmaz, amelyeket az 1878—1890 között érvényesített, hirhadt „kivételes törvény” alapján tiltottak be. Egyetlen régi német irodalomtörténet sem méltatta őket. Így például HOUBEN kritikátörténeti lexikona (1924—1928) a tiltott művekkel részletesen foglalkozik, de a bismarcki törvény idején üldözött kiadványokat ő sem veszi figyelembe. KAISER becsületbeli kötelességnek tekinti, hogy emlékezzünk ezekre az úttörő és mártír művekre.

BISMARCKOT erősen aggasztották a szocialista mozgalom sikerei, s szükségesnek tartotta, hogy a mozgalomnak gyorsan és határozottan véget vessenek; 1878-ban a Reichstag életbe léptette a „kivételes törvényt”, azaz a szocialista mozgalmat „kivételes” viszonyok közé, egyszerűen törvé-

nyen kívül helyezték. A szocialista mozgalom betiltásával párhuzamosan rárontottak a munkássajtóra.

A törvény 11. szakasza kimondta, hogy minden olyan kiadvány betiltandó, amelyben a fennálló állami és társadalmi rend megdöntésére irányuló, továbbá a békét és a társadalmi osztályok egységét veszélyeztető szociáldemokrata, szocialista vagy kommunista törekvések nyilvánulnak meg. Betiltottak és megsemmisítettek tehát mindent, ami akárcsak némileg is gyanút keltett. A megsemmisített nyomtatványok, között voltak költemények, prózai művek, színdarabok is. Ezek nagy része már fel sem lehetett, mert a több mint tízeves üldözés alatt egyrészt megsemmisültek, másrészt a feledés homályába merültek. Újranyomásról nemigen lehetett szó, hiszen nem is remekművek voltak ezek. Szerzőik munkások, munkásifjak, akik az írói hivatást azért választották, hogy szembe szállva minden üldözéssel, szolgálatot tegyenek az emberiség ügyének, a szocializmus eszméjének, a népek békéjének. Ilyen művekből mutat be kötetünk egy csokorra valót.

A kis antológiában verssel szerepel a fefekészítő Johann Philipp BECKER, MARX és ENGELS hú harcostársa: szellemesen és élesen kel ki a vallásos mezbe öltöző népbütítés ellen. Két verset olvashatunk Friedrich KRASSERTól, az erdélyi származású pékfiútól, aki Bécsbe ment tanulni, s verseit a német munkáskörökben igen kedvelték. Leopold JACOBY volt az első költő, akire a kivételes törvény lesújtott. A kötet egy kis vígjátékot közöl tőle — az egyszerű földművesek diadalt aratnak a földesúr, a pap és az egész előljáróság fölött —, természetesen tehát, hogy ezt is betiltották. A színdarab értéke és érdekessége, hogy a szocialista agitációs darabok ősenek tekinthető Wilhelm HASENCLEVERTől — egyike volt az elsőknek, akiket a német munkáspárt mint képviselőt a parlamentbe küldött — a porosz-francia háborúról szóló színes prózai írást olvashatunk. Szellemesen, szemléletesen festi a német kapitalisták zsebhez kötött hazafiságát s a porosz tiszték ostobaságát, akik HASENCLEVERT maguk elé rendelik, hogy tulajdon szemükkel lássanak egy „hazaárulót”, egy szocialistát, aki a hadikölesön ellen foglal állást, és ezek szerint nyilván barátja a francia köztársaságiaknak. Otto WALSTERT fíradhatatlan írói munkásságáért a bős polgárság több ízben tisztelte meg fogházbüntetéssel. 1873-ban írt regényében — amelyből az antológia egy részletet közöl — ezt olvassuk: „Ha a szenvedő emberiség jogos igényei mind erőteljesebben jutnak kifejezésre, és ezekkel a jogos

igényekkel mind konokabban szegülnek szembe a kiváltságos osztályok, akkor az írónak, aki megéri az időt, teljes felelősségtudattal kell részt vennie a harcban. Ha a jelenben diszharmonikusan hangzának is szavaink, ugyanezek a szavak egy későbbi korszakban édes melódiaként csendülnek majd." S KAISER hozzáfűzi, hogy „ez a régi jövő-muzsika” úgy hat ránk, ahogy alkotójuk remélte: az egykori félénk dallam ma hatalmas, győzedelmes akkordként zeng.

A *Der Wahre Jacob* című német régi munkáspárti vicclapból vett találó színes, rajzos oldalak illusztrálják a tartalomhoz illően nyomdatechnikailag szépen kivitelezett könyvet.

Érdemes ezt az antológiát kézbe venni és példáját követni. Vannak a magyar irodalomtörténetnek, a magyar könyvészetnek is hasonlóan ismeretlen értékes, jövőbemutató darabjai, amelyeknek feltárása többek között a könyvtárosok feladata.

K. MARKOVITS GYÖRGYI

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. 2. köt. 2—3. füzet, 1272—1290. SZENTPÉTERY Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette BORSA Iván. Bp. 1961, Akadémiai Kiadó. 527 l.

Történetkutatóink jól tudják, milyen nagy hiányosság, hogy még Árpád-kori okleveleinknek sincsen teljes, egységes kiadása, hanem ma is FEJÉR és WENZEL rég elavult oklevéltáraiból és még vagy kétszáz különböző publikációból kell összeszedni a szükséges forrásanyagot, s még akkor se lehetünk bizonyosak mindig afelelől, hogy a megtalált adatokra építhetünk-e, a közölt oklevél hiteles-e. Hiszen a hamis oklevelek száma aránylag elég nagy. Gondoljunk csak arra, hogy könyvtártörténetünk a legutóbbi időkig gyakran hivatkozott hiteles XI. századi adatokként a bakonybéli éspécsváradi alapítólevelek könyvadataira, holott az oklevélkritika már rég megállapította hamisított voltukat.

Az említett hiányosságon csak részben segített, mégis óriási tudományos jelentőségű lépés volt, mikor a Magyar Tudományos Akadémia 1913-ban megbizta SZENTPÉTERY Imrét az Árpád-házi királyok oklevelei kritikai jegyzékének elkészítésével. A kritikai jegyzék regesztákat tartalmaz az eredeti példány őrzési helyének, a publikálás bibliográfiai adatainak feltüntetésével és kritikai jegyzetekkel ellátva. Így ha magukat az oklevélrészleteket továbbra is számos helyről kell összekeresni, de ez a keresés biztos jegyzék alapján gyors és pontos munkára támaszkodhatik, és a hiteles

seget illető kritikai apparátust kap. Sajnálatos hátrány maradt azonban, hogy a regeszták csak azokra az oklevelekre terjednek ki, amelyek a királyi kancellária bocsátott ki, a többi oklevéladó testület oklevelei hiányzanak közülük.

SZENTPÉTERY a megbízatás alapján évtizedek fáradságos munkájával végezte a ránehezedő feladatát, de munkáját be nem fejezhette. 1923-ban jelent meg a mű első kötetének első füzet, 1931-ben még két füzet, 1943-ban pedig a második kötet első füzet, s így a kritikai jegyzék 2300 oklevél regisztrálásával V. ISTVÁN haláláig, 1272-ig napvilágot látott. Kéziratának további, 1290-ig terjedő része publikálatlan maradt. SZENTPÉTERY kéziratának sajtó alá rendezésével a Magyar Történelmi Társulat a professzor halála után BORSA Ivánt bízta meg. Természetesen, mint ilyenkor mindig, kiderült, hogy a feladat sokkal nagyobb, mint az egyszerű sajtó alá rendezés. A tudomány haladásával, új adatok felbukkanásával párhuzamosan szükségessé vált a teljes forrásanyag új átvizsgálása, amihez nagy segítséget nyújtott az új szerkesztőnek, hogy az Országos Levéltár saját hatalmas diplomatikai gyűjteményén kívül mikrofilmen őrzi minden megtalálható oklevél szövegét, sőt számos olyant is, amelynek eredetije az elmúlt háborúban elpusztult. Ugyancsak át kellett dolgozni, egységesíteni a regesztákat, s kiegészíteni azzal az anyaggal, amelyet SZENTPÉTERY kézírata még nem tartalmazott. Jelentékeny gyarapodása az új kötetnek az előzőkhöz képest, hogy az oklevelek pecsétjére vonatkozó adatokat is közli. A mintaszerű regeszták magukban foglalnak minden személy- és helynevet (kivéve a határjárásokat), a szövegekben előforduló minden nem-latin szót és a gazdaság- és társadalomtörténeti szempontból jelentős adatokat. A regesztákon kívül 245 oklevél teljes szövege is közlésre került, olyan okleveleké, amelyeknek a szövege eddig publikálatlan volt, vagy pedig a második világháború után külföldi, tehát nehezebben hozzáférhető publikációban látott csak napvilágot. Fontos újításként kell elkönyvelnünk, hogy a regeszták az Országos Levéltár filmtárának jelzeit is mindenkor közlik, s így nagymértékben megkönnyítik az eredeti szövegek megtalálását. Gondos és alapos név- és tárgymutató egészíti ki a kötetet. Külön kell kiemelnünk a szerencsés tipográfiai megoldást és nem utolsósorban azt, hogy az előző füzetekkel szemben kötött alakban jelent meg a munkának ez a része. Kifogásként talán csak azt lehetne megjegyezni, hogy kár volt az előző részekkel ellentétben a regesztákban előforduló földrajzi nevek mai megfelelőit

csak a névmutatóban feltüntetni. Ez ugyan csökkenti a terjedelmet, a használatot mégis kissé megnehezíti. Ugyancsak sajnálattal kell elkönyvelnünk azt aényt, amin azonban az egész munka eddigi rendszerét tekintve úgy sem lehet változtatni, hogy a regeszták magyar nyelve miatt külföldi kutatók számára a magyar tudomány számára olyan nagy jelentőségű kiadvány nehezen használható, pedig a feladat megoldása nemzetközi mérettel mérve is mintaszzerű.

Remélhetőleg a kritikai jegyzék utolsó, befejező része (1290—1301), amelyre vonatkozólag SZENTPÉTERY a munkát meg sem kezdte, BORSA Iván tollából mielőbb napvilágot lát.

CSAPODI CSABA

Három exlibris-könyv. *5 × 5 exlibrist puugraviüris.* Koostanud Paul AMBUR. Tallin, 1961, Eesti NSV. Kunst. 79 l. — MALPIQUE, Cruz: *Filosofia amena do exlibris.* Braga, 1960, Pax. 139 l. — *10 metszet. A Kisgrafika Barátok Köre kiadványa a Lépseben megtartott VIII. Európai Exlibris Kongresszus tiszteletére.* [Bp.] 1961, K. B. K. 10 t. mappában.

Az exlibris kultuszának erősödését, az exlibrisgyűjtők táborának növekedését jelzi a világszerte egyre gyarapodó exlibrisirodalom. Az exlibris-könyvek és mappák világszerte — keleten és nyugaton egyaránt — a könyv egyre fokozódó szerepét és jelentőségét, valamint a bibliofiliának a tömegek közötti elterjedését hangsúlyozzák a modern ember életében.

Paul AMBUR, az észt exlibris kiváló szakértője és monografusa legújabb kiadványában (*5 × 5 exlibrist puugraviüris*) öt fiatal észt exlibrisgrafikust mutat be, művészenként öt fametszetű lap tükrében. Ez az öt grafikus (Richard KALJO, Esko LEPP, Väino TONISSON, Asta VENDER, Johannes JUHANOO) méltóképpen reprezentálja a modern szovjet—észt exlibrisgrafikát mind művészi színvonal és technikai kivitel, mind az exlibrist a szabad grafikától megkülönböztető ötletgazdagság és modern szimbolika szempontjából. E lapokat a szovjet grafika általános stílusjegyei: szigorú valóságlátás, heroikus munkaszeretet és derűs optimizmus jellemzik. A bemutatott észt exlibrisek távol állnak az absztrakt grafika öncélú, tartalom nélküli kuszaságától és a pesszimista életlátástól. Az öt művész közül Richard KALJO fametszetei egyenrangúak a legkiválóbb lengyel, belga és olasz fametszők műveivel, JUHANOO exlibrisei pedig frappáns munkaábrázolásaival tűnnek ki. A négy nyelvű bevezető rövid áttekintést ad a szovjet

és ezen belül az észt könyvkultúráról is, a bemutatott művészek ugyancsak négy nyelvű életrajzai pedig a művészettörténetesek részére szolgáltatnak egyébként nehezen felkutatható adatokat. Irigykedve állapítottuk meg a könyv kolofonjából, hogy a kis munka — 25 000 példányban készült!

Cruz MALPIQUE könyvét (*Filosofia amena do ex-libris*) örömmel forgathatja minden exlibrisgyűjtő és könyvbarát. Szellemes, csevegő stílusa az élőszó erejével hat, és a nemzetközileg is ismert tényeken és adatokon túl sok újat is nyújt az exlibris szerelmeseinek. A könyv első fejezetében az exlibris lényegét magyarázza meg a szerző, és igen bőven kitér az exlibriseken gyakran szereplő, klasszikus és modern szerzőktől származó citátumokra, amelyek szerzői között a neves költőket éppen úgy megtalálhatjuk, mint a névtelen könyvbarátokat. Minden könyvet szerető ember örömmel tallózhat a kölcsönadott könyvek visszaadására figyelmeztető és a könyvtolvajt ádáz büntetésekkel fenyegető, elsősorban a portugál, spanyol és francia nyelveterről származó versikék között, amelyeket elsősorban a kéziratok exlibrisek között találhatunk. MALPIQUE könyvének ez a része az általános könyvtörténet és a gyűjtés-pszichológia szempontjából is figyelmet érdemel. Az exlibris fajtáinak ismeretése, az exlibris rövid története (az első nyomtatott portugál exlibris D. Jorge de ALMEIDA [1531—1585] részére készült), az exlibrisgyűjtéssel kapcsolatos jó tanácsok, a jó exlibris és a tulajdonosa közötti kapcsolat kifejtése („autobiografikus exlibris”) mind mind értékes fejezetei a kitűnő papíron, gondos tipográfiával előállított könyvnek. A gazdag illusztrációs anyag jó áttekintést nyújt a modern exlibrisről világviszonylatban, és így annál sajnálatosabb, hogy a magyar illusztrációs anyag még a közepes átlagnak is alatta marad.

A *10 metszet* c. exlibris-mappa, az 1959-ben megalakult Kisgrafika Barátok Köre kiadványa a felszabadulás utáni korszak első exlibrispublikációja. A második világháború pusztításai nyomán a két háború közötti virágzó exlibris-élet csak nehezen tért magához; a régi gyűjtők és művészek közül sokan elpusztultak, utánpótlás pedig nehezen akadt. A tömegbibliofilia kifejlődése azonban az exlibris újbóli felvirágzását is meghozta, és ennek első, szerény kis megnyilvánulása ez a mappa, amely a VIII. Európai Exlibris Kongresszus tiszteletére készült. Ma is élő tiz legjobb exlibrisművésznünk ad benne hírt a világnak a magyar exlibris újjászületéséről (DRAHOS István, FERY Antal, MENYHART József, VARGA Máttyás, BORDÁS Ferenc stb.) —

sajnos nem mindig reprezentatív lappal. Bár hiányoljuk a mappából a benne szereplő művészek pár soros életrajzát (ez külföld felé sem lett volna rossz propaganda), mégis örömmel üdvözljük, mint az újjáéledt magyar exlibrisgrafika és gyűjtés első termékét. Reméljük, hogy a kis kiadványt a Kisgrafika Barátok Köre gondozásában még sok szép magyar exlibris-kiadvány fogja követni.

GALAMBOS FERENC

Tájékoztató az Országos Műszaki Könyvtár könyvtári szolgáltatásairól és használatáról.
Bp. 1961.

A füzet összeállítói nem tűztek ki nagy cílokat maguk elé. Nagyon helyesen szakítottak a korábbi tájékoztatók gyakorlatával, nem foglalokznak hosszú lapokon át a könyvtár alapításával, történetével, épületének leírásával. E tájékoztatókban gyakran elvész az olvasó, amikor átrágtta magát, a többnyire értékes, komoly tudományos felkészültséggel megírt történeti és könyvtártani fejezeteken, nem marad türelme az őt igazán érdeklő, a könyvtár használatát röviden ismertető fejezet elolvasására. Az OMK könyvtársai szigorúan ragaszkodtak eredeti céljukhoz: csak az olvasó, s hozzá még a legtájékozatlanabb, könyvtárat nem látogató olvasónak akarnak segíteni, az ő első lépéseit egyengetik a könyvtárban.

A tömören, gondosan megírt szövegben egyetlen fölösleges mondat sincs. Minden sora valami újat, lényegeset közöl az olvasóval, végigkíséri, kalauzolja a könyvtári katalógusok, az olvasótermek első pillantásra bonyolultnak tűnő útvesztőiben. Megismerteti a beiratkozás „titkaival”, — azután „kézenfogva”, talán kicsit túlságosan is atyáskodva — elvezeti a látogatót a különféle katalógusokhoz, szakszerű, de teljesen érthető, a legjárátlanabb olvasó számára is világos módon mutatja be a katalógusok fajtáit és azok használatát. Végezetül az olvasótermek, a különféle szolgálatok (pl. fordítószolgálat) használatának leírása után a kölcsönzés feltételeit is elmagyarázza.

Ez a tájékoztató az olvasón túl, a tájékoztató könyvtáros munkáját könnyíti meg, mivel a benne szereplő „közérdekű” kérdéseket a legtöbb új olvasó felteszi a szolgálattevő reference-könyvtárosnak, így ennek ideje és tudása nem egyszer ezek elmagyarázásával fecsérlődik el.

Mint már említettük, a kis füzet első sorban a legegyszerűbb, legjárátlanabb olvasó számára készült, azonban a képzett könyvtáros is nagy haszonnal forgathatja. Átlapozása után sok érdekes, új dolgot

ismerhet meg az egyik nagykönyvtár munkájáról. A katalógusokról: betűrendes, decimális és tárgyszó katalógus áll az olvasó rendelkezésére. Az ETO alkalmazásánál nagy hagyományai vannak a könyvtárnak: a Fővárosi Könyvtár mellett az OMK vette át elsőnek az Egyetemes Tizedes Osztályozást. Helyes, hogy a kitűnő szakkatalógust tárgyszókatalógus egészíti ki. E két katalógusfajta szinte tökéletes kutatási lehetőséget nyújt az olvasónak. Mindezek mellett azonban még 6 betűrendes és 5 szakkatalógusuk van.

Különleges figyelmet fordít a Könyvtár a folyóiratokra, alaposan és szakszerűen feldolgozza az ezekben megjelent friss tudományos anyagot. „Kívánságkönyv”-vel eleven kapcsolatot tartanak az olvasó és a könyvtár között, így az olvasónak alkalma van hozzájutni a számára szükséges, egyéb anyagokhoz. Általában az egész könyvtári szolgálatot az olvasóval való legmesszebb menő gondoskodás jellemzi, elegendő, ha egyetlen példára a *díjmentes szakfordítói szolgálatra* hivatkozunk.

A füzet az olvasó, érdeklődő kérdéseire világos válaszokat ad, mi könyvtárosok azonban kissé hiányoljuk azt a kérdést, hogy az OMK a legmodernebb eszközökkel és módszerekkel dolgozó tudományos könyvtárunk, ahol elsőnek kerültek használatba a könyvtári munkát nagymértékben segítő gépi adatfeldolgozás módszerei. (A *Tájékoztató* a technika vívmányai között csupán a mikrofilm-leolvasót említi.)

E kérdésnek rövid és egyszerű összefoglalása, a Hollerith-rendszer ismertetése nemcsak a könyvtárost, hanem az olvasót is érdekelte volna.

LAKATOS ÉVA

Vasszinü égbolt alatt. Ezzel a címmel került ki a sajtó alól a Magvető kiadó gondozásában, MEGGYESI János összeállításában az 1932 és 1943 között — kisebb részben önálló könyvekben, nagyobb részben hírlapokban és folyóiratokban — megjelent magyarországi városzociográfiai tanulmányok válogatott gyűjteménye. A jól összeállított antológia már csoportosításával is a téma sokoldalúságára tereli a figyelmet: a főváros, annak városrészei, iskolázási, lakáspolitikai, egészségügyi viszonyai után a munkásosztály egyes csoportjai kerülnek a fényszóró fókuszába, majd a vidéki városok jellemzése s végül a városi munkásság kulturális helyzete, a művelődési monopólium sivár keretei között.

A könyv és főleg a sajtó történetkutatóját az érdekes gyűjtemény két szempontból kell hogy érdekelje.

Az első: egy sor frappánsan jellemző adat a könyvek és a sajtó kiadástörténetéhez a Horthy-korszakban, de főleg a könyvek és hírlapok olvasóinak és olvasásának kérdéseit megvilágító megfigyelés a gyűjtemény számos cikkében. A százezer lakossal bíró Ferencvárosban egyetlen könyvkereskedés sincs; 617 budapesti tanár egy kötetnyi könyvtárral sem rendelkezik; a középiskolai tanulók JÓKAI, GÁRDONYI, HERCZEG, DUMAS és az ifjúsági írók könyvei mellett ponyvaregényeket gyűjtenek, ha gyűjtenek. Pesten és vidéken, diákok és kisvárosi értelmiségiek között a *Függetlenség*, az *Új Nemzedék* és a *Pesti Hírlap* a legelterjedtebb újság. Hódmezővásárhelyen a *Nyugat* könyvkereskedésben sem található, — a kávéházakban külföldi újság annyi sincs, mint az első világháború előtt — igaz, hogy a városkörnyéki munkások 500 példányban járatják a *Népszavát*. És új olvasóréteget hoznak a szervezett ifjómunkások: ADY, KASSÁK, ILLYÉS, JÓZSEF Attila, GORKIJ, KATAJEV, TOLSZTOJ a kedvencei íróik.

A másik, talán az előbbinél is fontosabb ok, amiért a MEGGYESI János-féle antológiára fel kell figyelnie a könyv és a sajtótörténet kutatójának, abban rejlik, hogy ismeretlen vagy lappangó publicisztikai irodalmunk feltárásában (bár a gyűjtemény összeállítójának közvetlen célja nem ez volt) új utat tör. Az utóbbi években sorra jelennek meg a magyar múltból — sajnos aránylag csak kisebb részben a közelmúltból — haladó gondolkodású publicisták válogatott vagy teljes cikkgyűjteményei, BAJZA Józseftől és ZILAHY Károlytól kezdve ADY Endréig. Nos, a *Vasszínű égbolt alatt* esetében nem szerzői, hanem tárgyi szempontból válogatott publicisztikai írásokat kapunk. A leghaladóbb magyar publicisztika anyagából van merítve ez az ízelítő — olyan nevekkal, mint BALINT György, GEREBLYÉS László, MÓRICZ Zsigmond, NAGY Lajos, BOLDSZÁR Iván —, de érdekesek az ismeretlen (vagy a cikk megjelenése idején még ismeretlen) nevek is. Az utóbbiak felkeltik érdeklődésünket a *Népszava*, meg főleg a Kommunista Párt legális és illegális lapjaiban még ma is ismeretlenül rejtőző s talán nem kevésbé érdekes, színes, jellemző írások iránt. KENDE István, a mű egyik cikkének, amellettt előszavának írója is, helyesen állapítja meg, hogy az irodalom és a költészet jelentős hozzájárulása múltunk történelmének megismeréséhez és megértéséhez sajátos magyar jelenség. És talán még helytállóbb az a megállapítása, hogy a költők mellé — főleg a második világháború előtti másfél évtizedben — felsorakozik a tények megis-

merésének és megismertetésének egy új műfaja: a szociográfiai irodalom. A magyar író-szociográfusok — falukutatók s a kisebb számú, egyelőre még nem oly ismert városzociológusok — azonfelül, hogy új témával, új mondanivalóval lépnek fel, visszaadják irodalmunknak azt a kölesönt, amelyet a múlt század sajtójának előlegeztek nagy íróink, amikor a magyar újságírás műfaji és stílusbeli kvalitásait a mostoha politikai viszonyok szabta korlátok ellenére magasra emelték. Az irodalmi publicisztika történetében a szociográfus íróknak, népi és urbánus képviselőiknek egyaránt, fontos szerep kell hogy jusson. Egy ilyen irányú irodalomtörténeti (vagy sajtótörténeti) feldolgozáshoz is első lépést jelent a MEGGYESI-féle gyűjtemény.

Egyetlen szemrehányás érheti: ilyen perspektívába állítva bővebb is lehetett volna az anyag. Azt hisszük, megérdemelné, hogy egy második kötet is kövesse.

DEZSÉNYI BÉLA

A magyarországi héber nyomdahelyek bibliográfiája a Kirjáth Sepher-ben. A magyar nyomdatörténeti és bibliográfiai kutatás térképén a tudományágak születésétől terra incognita a magyarországi héber nyomda története és a héber könyv bibliográfiája. Nagy könyvészeink is csak elvétve adnak egynéhány múról értesítést. Természetesen e hiányosságokat azzal indokolhatjuk, hogy ez ismeretlen területek feltárására csak olyan kutatók vállalkozhattak, akik jól bírták a héber nyelvet, ilyen pedig csak nagy ritkán akadt.

A Jeruzsálemi Héber Egyetem bibliográfiai folyóirata, a *Kirjáth Sepher* hasábjain az 1948. XXIV. évf. 3. számában jelentkezett P. J. HACHOEN: *A héber nyomda Magyarországon* című cikksorozatával. Bevezetőjében két forrásmunkára hivatkozik és megemlíti, hogy e tárgykörből tudomása szerint más mű nem jelent meg. Ez kiegészítendő BALOGHY István: *A Magy. Kir. Egyetemi Nyomda termékeinek címjegyzéke*. Bp. 1882, és BETTELHEIM: *Samu: Pozsonyi nyomtatványok. Hebraica és Judaica*. Pozsony, 1933. művekkkel. (Egy közeljövőben megjelenő tanulmány részletesen tárgyalja a héber könyv hazai bibliográfiáit.)

P. J. HACHOEN cikksorozatának első része felöleli az ungvári, a munkácsi és a paksi héber nyomdák történetét és termékeik bibliográfiáját. Az egyes városokról rövid ismertetést találunk a cikkek bevezetőjében, amely a külföldi kutatók számára íródott. Nyomdatörténeti ismer-

tetés vezet be az egyes tanulmányokat, majd évek szerint, éveken belül pedig a héber betűrend sorrendjében következnek a könyvek analitikus címléírásai. Az egyes városok anyagát szerző-, illetve címmutató zárja be.

A sorozat első cikke az ungvári héber nyomdával foglalkozik. (L. 1948. Vol. XXIV. No. 3—4.) Ungvárott az első héber nyelvű nyomdász Karl JAEGER volt. A betűket egy EISENSTADT nevű ungvári ember adta bérbe, ő Bécsből hozatta azokat. A nyomda 1865-től 1878-ig működött. HACOEN ebből az időszakból 44 művet ismert. N. BEN-MENACHEM hozzászólásában három, eddig ismeretlen művet tesz közzé. (L. Vol. XXV. No. 3.) Kiegészítette még Ch. LIEBERMANN néhány mű feltárásával. (L. Vol. XXVII. No. 1.) Az OSzK gyűjteményében található két további ungvári hebraica: *széfer Amárot t'horot ál hilhot mikváot*. Ungvár, 1939—1940, Gellis. 32 l. 8°, és *Luáh Jerusálmí*. Ungvár, 1940, Gellis. 41 l. 12°. Igaz ugyan, hogy a szerző megemlíti a továbbiakban, hogy 1926-ban újjáalakult a nyomda Sz. GELLIS vezetésével, de a fenti műről sem ő, sem a kiegészítők nem tesznek említést. Ch. LIEBERMANN véleménye szerint Sz. GELLIS már 1919-ben nyomott héber könyvet Ungvárott.

P. J. HACOEN sorozatának második részeként a munkácsi héber nyomdával foglalkozik. (L. Vol. XXV. No. 3.) A munkácsi egyike a legtermékenyebb magyarországi héber nyomdáknak. Sajtója alól több mint 500 mű látott napvilágot. Ez azzal magyarázható, hogy Munkács a múlt század 70-es éveitől jelentős vallási központtá lépett elő. Természetesen itt is — mint az ungvári nyomdánál — csak az 1919-ig, illetve az 1939-től 1944-ig terjedő időszak termékeit számítjuk hungaricának.

A munkácsi héber nyomdát 1871-ben BLEIER Pinchász alapította. Halála után rövid ideig özvegye folytatta munkáját. (L. Vol. XXVII. No. 4. Ch. LIEBERMANN kiegészítése.) Később veje, KOHN Jákob vette át a nyomda vezetését, ekkor a vállalat neve is megváltozott, és 1898-ig BLEIER és KOHN néven működött. Ebben az évben valószínűleg, az özvegy halála után, KOHN társult KLEIN Menáchemmal, ez a nyomda nevében is változást okozott. Ők, KOHN és KLEIN néven dolgoztak tovább. 1902-ben két társvállalkozó: KÁHN és FRIED vette meg a nyomdát, ezért a továbbiakban KÁHN & FRIED szerepelt a kiadványok impresszumában. Tíz évig volt a tulajdonukban a műhely, 1912-ben MEISELS Dávid vette át a vezetést. Ő nem sokkal később társult GARTENBERG Chájjimmal. Működésük nagyobb-

bik része érdeklődésünkön kívül esik. P. J. HACOEN adatai szerint (L. Vol. XXV. No. 3.) a munkácsi nyomdában 341 művet nyomtak, amelyek hungaricák. Ch. LIEBERMANN kiegészítése, amely két magánkönyvtár anyagára támaszkodik (L. Vol. XXVII. No. 2—3.), 67 tétellel bővíti az anyagot. A nyomdatörténeti részhez is újabb adatokat szolgáltat: BLEIER özvegye 1900—1901-es években önállóan dolgozott, szerinte 1913-tól Haladás volt a hivatalos neve a nyomdának. Megjegyzi még, hogy MEISELS keresztnéve nem Dávid, hanem Dov, és működésének kezdete 1904. Társulása GARTENBERG Chájjimmal 1911-ben történt. (L. Vol. XXVII. No. 4.)

N. BEN-MENACHEM hozzászólásában számos adattal gyarapítja ismereteinket (L. Vol. XXVI. No. 2.). 41 ismeretlen hungarica tételt ismert, amelyek között a nyomda működésének korai szakaszából is szerepel jó néhány. A jószemű bibliográfus megjegyzéseiből kiténik, hogy a P. J. HACOEN által közölt anyagban nem munkácsi illetőségű tételek is helyet kaptak. A nyomdatörténeti rész kiegészítésével értékes munkát végzett. Szerinte BLEIER 1890-ig vezette a nyomdát, a KÁHN & FRIED vállalkozás működését 1918-ig jelzi. MEISELS nem vette át a műhelyt 1912-ben, mint azt P. J. HACOEN állítja, hanem új nyomdát alapított még az 1910-es évek elején. Megjegyzi, hogy a nyomda társtulajdonosa volt rövid ideig GARTENBERG. A Nekudah néven működő vállalkozás, melynek alapítása 1928-ban történt, 1938-ban a tulajdonos kivándorlásával feloszlott. A nagyobb jelentőségű Grafia nyomda sajtója alól 1928-tól 1942-ig kerültek ki héber nyomtatványok. Végül két kisebb vállalkozásról is említést tesz, nevezetesen a GRÜNSTEIN Mór-féle nyomdát említi, amely 1896-tól működött, és a TEICHMANN Sándor által vezetett kis műhely munkájáról szól.

A paksi héber nyomda történetével s kiadványainak bibliográfiájával P. J. HACOEN sorozatának harmadik részeként foglalkozik. A nyomda alapítási éve 1884. Az első tulajdonos ROSENBAUM Izsák, ő 1888-ig vezette a műhelyt. Halála után fia, ROSENBAUM Méir tulajdonába ment át, ő 1918-ban nyomatta utolsó könyvét.

P. J. HACOEN 165 paksi nyomtatványt ismer. (L. Vol. XXVIII. No. 2—3.) Ch. LIEBERMANN, aki kiegészítéseivel eddig is értékes munkát végzett, itt is a szerző segítségére siet (L. Vol. XXX. No. 3—4.): 20 további mű adatait közli. A tulajdonosok sorrendjébe betoldja ROSENBERG Mordechájt, akinek működése az alapító halála után kezdődött.

A bevezetőben említett három nyomdahely anyagának feltárása után a szerző a pozsonyi héber nyomda anyagával jelentkezik. (L. Vol. XXXI. No 2.) Pozsonyban a szükségletek már a század elején megkivánták a héber nyomda megalapítását, de nem volt vállalkozó, aki versenyre mert volna kelni a bécsi Anton SCHMIEDT jól felszerelt műhelyével. Végül is maga SCHMIEDT megvette 1833-ban SCHNISCHEK pozsonyi nyomdáját, és ott berendezett egy héber részleget. E részleg SCHMIEDT fiának vezetésével gyümölcsöző munkát végzett 1849-ig. Ekkor a vezetést Heinrich SIEBER vette át, aki 1861-ig dolgozott. Örökösai 1872-ig irányították a vállalatot. 1872-től a NIRSCHY [?] testvérek tulajdonába ment át a műhely.

1876-ban új nyomda létesült a városban, amely Otto KETTERITS, vagy KETTERITS és ZIMMERMANN néven működött. A legjelentősebb vállalkozás Löwy és ALKALAY nevéhez fűződik, akik 1877-ben kezdték működésüket. Később ALKALAY lett a tulajdonos, és ő 1919-ig dolgozott.

1890-től 1893-ig még egy kis nyomda dolgozott, amelynek tulajdonosa BICK Ábrahám volt. Ő eleinte csak saját művei kiadására szorítkozott, később azonban más szerzők műveiből is adott ki. A LICHTENFELD-féle nyomda az első világháború után alakult, s az 1943–1944-es évekig működött.

A pozsonyi héber nyomdák 1919-ig terjedő időszakából P. J. HACOEN 308 művet ismer. N. BEN-MENACHEM kiegészítésével ez 327-re emelkedik. (L. Vol. XXXIII. No 4.)

P. J. HACOEN sorozatának címe alatt az ötödik rész N. BEN-MENACHEM tollából jelent meg. Témája a felsővisói héber nyomda. (L. Vol. XXXII. No 1.) A felsővisói héber nyomdát 1896-ban alapította SCHIFMANN Eliezer. 1900-ban meghalt; ekkor sógora, HOROVITZ Matitjahu vette át a nyomda vezetését. Ő tökéletesítette a berendezést, és megkezdte a héber és egyéb nyelvű könyvek és folyóiratok rendszeres kiadását. A szerző bibliográfiájában hungarica tévelt nem közöl. Ezzel záródik a magyarországi héber nyomdák feldolgozásának sora.

Új, hungarica vonatkozásokban gazdag sorozat indult a *Kirjath Sepher* Vol. XXXIII. No 3. füzetében *A héber nyomda Erdélyben* címmel. Szerzője J. J. COHEN, aki módszereiben az előttünk ismert rendszerben dolgozza fel anyagát. Bevezetőjében történelmi visszpillantást ad az erdélyi városokról, majd rátér a nyomdahelyek ismertetésére. Húsz várost sorol el, amelyeket jelentőségük szempontjából

rangsorol. Első helyen kiemeli a máramarosszigeti héber nyomdát, de nem foglalkozik vele részletesen, mert a város nyomdájáról időközben megjelent N. BEN-MENACHEM kimerítő tanulmánya a *Mészifrut Jiszráél b'Hungarijá* című kötetben. J. J. COHEN a színérváraljai nyomdát ismerteti cikksorozatának első tagjaként.

A héber nyomdát 1904-ben alapította WIEDER Jakab. E nyomda működésének záróéve 1943. E négy évtized alatt a szerző adatai szerint 29 hungarica hagyta el a nyomda sajtóját. Az OSZK birtokában levő két további mű: *széjer Mááne lason*. Színérváralja, 1942. Wieder. és *Tikun kláli*. Színérváralja, 1943, Wieder.

A sorozat következő cikkének témája a szatmári héber nyomda. (L. Vol. XXXIV. No 4.) E nyomda megalapításával elsőnek KLEIN Izrael kísérletezett 1903-ban. Egy folyóiratot adott ki, de működése nem volt hosszúéletű. Egy év sem telt el és BARAS Ábrahám és ÖSTERREICHER Menáchem megvásárolta a műhelyt. Vezetésük mellett működött a nyomda 1908-ig. 1908-ban SCHWARZ Zéév alapított egy másik nyomdát a városban. A következő évben csatlakozott SCHWARZHOZ a BARAS-ÖSTERREICHER cég szedője, KLOSNER Méir. Három munkással dolgoztak, így nem vehették fel a versenyt a többi magyarországi nyomdával. A városon belüli versengés is felőrölte erejüket, ezért kénytelenek voltak leállni a munkával. Egyedül KLOSNER Méir maradt nyomdász, ő Tiszasszászfalun folytatta mesterségét. Nagyobb nyomda csak 1921-ben kezdte munkáját a városban, HIRSCH Méir vezetésével, aki a német megszállás napjáig tevékenykedett. 1913-ig a szerző 25 művet közöl. Az 1939–1944-es évekből további 21 hungaricát. (L. Vol. XXXV. No 1.)

E nyomdahelyek és a további héber sajtók bibliográfiája nehéz feladat elé állítja a kutatót. A kiegészítések száma egyre nő, és a munka során felmerült kérdések nagy része még válaszra vár. Ilyen kérdés pl. az annotáció fordításának kérdése a megfelelő magyar kifejezések hiánya miatt. Az átírás mikéntje is megoldásra vár. A fent közölt kiegészítések egy később részletesen kidolgozásra váró transzliterációs szabályzat előhírnökeként jelentkeznek. A magyar könyvészet és nyomdatörténet kutatóinak nagy segítséget fog jelenteni a *Kirjath Sepher*ben eddig megjelent cikksorozat. Remélhetőleg folytatódni fognak a publikációk, és anyaguk felhasználásával teljessé válhat a magyarországi hebraica bibliográfiája, melynek összeállítását most végzi az OSZK Gyarapítási Osztálya.

DÁN RÓBERT

Helyreigazítás

A *Magyar Könyvszemlének* az 1960. június 13—14-i könyvtártudományi ankét-ról kiadott különszáma az ankét hozzászólásait is közölte. A hozzászólások rövidített formában jelentek meg, a rövidítést nem a *Magyar Könyvszemle* szerkesztősége, hanem az ankét rendezői végezték.

Az így közreadott szöveg ellen kifogás érkezett HAVASI Zoltán elvtársnak, a Szege-di Egyetemi Könyvtár igazgatójának részéről, akinek az ankéten előadott felszólalásából egy hosszabb rész maradt ki. A kimaradt részt az alábbiakban közöljük. Ezzel a közléssel egyszersmind a *Magyar Könyvszemle* szerkesztősége az ankét vitáját a maga részéről befejezettnek tekinti.

*

A napirenden levő témák megismerésének folyamatában, tudományos elemzésében célszerű lenne alkalmazni az eleven szemlélet, az elvont gondolkodás és a gyakorlati próba módszerét.

Nem akarok a szavakkal játszani, de eleven szemléletre van szükség, ha szemlélet akarunk tartani a feladatok felett, elvont gondolkodás szükséges a tartalmi kérdések megvitatásához és gyakorlati következtetésekre kell jutni a gyakorlati kutató munka, lényegében a gyakorlati könyvtári munka fejlesztése érdekében.

Ha a három elhangzott referátumot meg akarjuk ítélni, meg kell állapítanunk, hogy mindháromra az eleven szemlélet (itt az eleven szó más értelemben szerepel) volt a jellemző. KOVÁCS Máténál senki sem tudta volna frappánsabban indokolni az országos tudományos távlati terv 86. pontját. LÁZAR Péter előadása eleven volt még abban is, hogy szemléltető módon, ábrákkal juttatta kifejezésre az ő álláspontját, és előadása második részében színvonalasan igyekezett rádöbenteni a kutatógárdát a ráváró követelményekre. SEBESTYÉN Gézától megszoktuk, hogy olyan friss és fogékony minden új könyvtári módszer iránt; a könyvtári munka új vonásaiban közöttünk senki sem tájékozottabb nálánál.

Ha a jelenlegi helyzet és a feladatok

felett szemlélet tartunk — bizonyítandó a történeti szemlélet és módszer szükségességét — előbb rövid történelmi visszajelentést kell tennünk.

Nem is száz, csak mintegy ötven évre megyek vissza. Utalni kell arra, hogy a magyar könyvtártudomány, a szocialista könyvtártudomány alapjait SZABÓ Ervin rakta le. Nagyon jó, hogy nekünk ilyen hagyományunk van, de sajnálatos, hogy ezt mi a felszabadulás után közvetlenül nem tudtuk tovább fejleszteni. Mi vetette fel a felszabadulás után szakmánk tudományos megalapozásának szükségességét? A könyv, a könyvtár megnövekedett társadalmi szerepe és a könyvtáros megnövekedett társadalmi szerepe. Főleg a könyvtárosképzés megalapozásának kényszerítő körülményei serkentették a könyvtárosokat arra, hogy tudományos alapvetésbe kezdjenek. Maga a könyvtári munka az elméleti munka hiányában, vagy annak ellenére fejlődött. Akár a könyvtári munka, a könyvtárügy fejlesztéséből, akár a könyvtárosképzés megalapozásából merült fel az elméleti munka szükséglete, mindig valamelyik könyvtári műhelyből indult ki a kezdeményezés. Tehát a gyakorlatból. SZABÓ Ervinék idején a Fővárosi Könyvtár gyakorlati kérdéseiből fejlesztették ki az elméletet, azután a felszabadulás után a Széchényi Könyvtár volt az a bázis, ahol — a könyvtárosképzés szükségességéből adódóan — megindulhatott a tudományos munka, valamint a budapesti Egyetemi Könyvtár és a debreceni Egyetemi Könyvtár voltak a műhelyei a könyvtártudományi kutatásoknak.

Ma azt konstatálhatjuk, hogy a könyvtári munka továbbfejlesztésén, a könyvtárügy építésén fáradozók és a könyvtárosképzésért felelős személyek törekvése egybevág, tehát a két vonal így találkozik. Ez rendkívül örvendetes. Hisz ha felismerjük, hogy korunkban a különböző tudományágak együttműködése, a komplex kutatások megszervezése egyre inkább előtérbe kerül, hogyne ismernénk fel a saját szakmánkon belüli összefogás követelményét. Mondom, örvendetes e két vonal találkozása.

Sajnálatos azonban — bár jól megértem ennek az anekdotának a célkitűzését, azt hogy a könyvtártudományi kutatások alatt kifejezetten a könyvtári munka elméleti kérdéseinek kidolgozását értjük —, hogy az Akadémia Könyvtártudományi Bizottsága nem adta nevét és közreműködését ehhez az anekdotához. Sajnálatos, hogy itt ma a könyvtárakban folyó kutatómunkát szűkebb értelmezésben tárgyaljuk. Ha a kutatómunkáknak ezt a kettéválasztását látjuk, arra a következtetésre jutunk, hogy ami az Akadémia Könyvtártudományi Bizottságának cégére alatt folyik, nem ugyanaz, mint amit most itt kutatómunka gyanánt tervezünk.

Pedig mindenképpen kívánatos lenne a könyvtárakban folyó egyéb kutatásokat az itt tárgyalt kutatási témákkal egységben vagy összefüggésben látni. A tudományok mai specializálódása a tudomány atomizálásával fenyeget. Ennek ellensúlyozására állandóan fel kell tárunk az összefüggéseket egy-egy tudománycsoporton belül és továbbmenőleg az egész tudományon belül. A tudományok belső összefüggéseken alapuló osztályozása, rendszerezése nemcsak áttekintést tesz lehetővé, hanem ahhoz is hozzásegít, hogy szorosabbra fűzzük a kapcsolatokat az egyes tudományok és a tudományok művelői között. Lehetséges, hogy a könyvtárosoknak ebben valami szerepe lehet, persze csak akkor, ha maguk is művelik a tudományt, ha felfegyverzik magukat tudománytörténeti, tudományelméleti, tudományrendszertani, tudomány módszertani ismeretekkel. Hangsúlyozom, hogy a tudományok belső összefüggéseim alapuló rendszert kellene feltárunk. Senki ne vállalkozzon közülünk a

könyvtártudomány helyének valami formális, logikai rendben történő meghatározására. Azonban az az igény, hogy a különböző tudományok közötti belső összefüggéseket látni kell, az indokolt, mert a mi tudományágunkon belül kialakítandó szisztémát a más tudományágakkal való kapcsolatok felismerése nélkül nem tudjuk kidolgozni. Ez tehát az egyik irány, amelyet elméleti munkálkodásunk során szem előtt kell tartani.

A másik kérdés: a mi tudományunk művelésének a mikéntje. Szocialistává fejlődő viszonyaink között a tudomány művelésének általánosabb, szélesebb értelmezést kell adni. A művelődéspolitikai irányelvek nyomán nem helytelenül állapítottuk meg, hogy a szocialista kultúrát lényegében a dolgozó tömegek alakítják, hozzák létre. Valami ilyenre gondolok, amikor a tudomány alakulására befolyásolólag ható tényezőket említtem. Való igaz, hogy a mi tudományunk alakulására is befolyással van a tömegek kulturális fejlődése és tevékenysége. A tömegek igényeket vetnek fel, sőt alkotó módon járulnak hozzá elméleti kérdéseink tisztázásához. A dolgozó tömegek kulturájuk emelkedésével befolyásolják a tudományos munka igényességét és színvonalát. Ez a másik irány, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagynunk elméleti munkálkodásunk közben.

A könyvtárosoknak egyfelől a legmagasabb elvi szinten folyó akadémiai munka, másfelől a dolgozó tömegek irányába ható és a dolgozó tömegektől inspirált munka távlataiban kell megtalálniuk helyüket és szerepüket.

HAVASI ZOLTÁN

TARTALOM

<i>Köhalmi Béla</i> : Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473—1920-ig — Unsere retrospektive Nationalbibliographie (1473—1920).....	1
<i>Mezey László</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár VIII. századi Beda-töredéke — Two Fragments of the Vita rhythmica Cuthberti by Beda Venerabilis...	18
<i>Scheiber Sándor</i> : Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban — Mitteralterliche hebräische Handschriften in Einbandstafeln ungarländischer Bibliotheken und Archiven	25
<i>Szilágyi János</i> : Adalékok a szociáldemokrata könyvkiadás történetéhez a két világháború között — Sozialdemokratischer Verlag in Ungarn zwischen den zwei Weltkriegen	41

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Klaniczay Tibor</i> : Vita a könyv margóján	52
<i>V. Kovács Sándor</i> : Ábrahámfi Miklós verse egy ismeretlen Hungaricumban.....	55
<i>Herepei János</i> : Hogyan nevezzük Tótfalusi Kis Miklóst?	57
<i>Arady Kálmán</i> : Régi magyar emlékezlirisek	59
<i>Kozocsa Sándor</i> : A magyar nemzeti bibliográfia kezdetei (1792—1818).....	67
<i>Reza Dezső</i> : A könyvek ára a XIX. század első felében.....	74
<i>Bisztray Gyula</i> : Arany János „Koszorú”-jának olvasóközönsége	75

FIGYELŐ

<i>Pálvölgyi Endre</i> : Kurrens szakbibliográfiánk helyzete	82
<i>Sziklay László</i> : A Szakbibliográfiai Munkabizottság Társadalomtudományi Szekciójának vitája.....	89
<i>Radó György</i> : A Szovjetunió nyelveinek átírási kérdéseire	93
<i>P. Nagy Leopoldina</i> : Az ETO legújabb fejlesztése a 91-es szakban	96

HÍREK

<i>Dr. Scheiber Mária</i> 1898—1961 (<i>Zoltán József</i>) — <i>Dr. Szekeres Margit</i> 1911—1961 (<i>Kozocsa Sándor</i>) — Nemzetközi konferencia a katalógizálási szabályok egységesítése tárgyában — Az 1961. évi irodalmi Nobel-díjas: <i>Andrić Ivo</i> (<i>d. gy.</i>) — Nyugati könyvárverések (<i>Nagydiósi Gézáné</i>) — Keleti irodalmi és művészeti antológia (<i>N.</i>) — Meyers Neues Lexikon (<i>N.</i>) — Könyvművészeti kiállítás az Iparművészeti Múzeumban (<i>J. Hajdu Helga</i>) — Három új szótár — Megjelent a Helyesírási Tanácsadó Szótár	97
--	----

SZEMLE

<i>Studii și cercetări de bibliologie</i> (Ism. <i>Tóth András</i>)	103
<i>Funke, Fritz</i> : <i>Buchkunde</i> (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	104
<i>Szilágyi János</i> : A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között (Ism. <i>Nyilas Márta</i>)	104
<i>Benda Kálmán</i> — <i>Irinyi Károly</i> : A négyszázéves debreceni nyomda (Ism. <i>Holl Béla</i>)	105
<i>Kuznecov, I.</i> — <i>Matvienko, Sz.</i> : <i>Gazeta Szocialdemokrat</i> (Ism. <i>F. Wendelin Lidia</i>)	108
A legújabb csehszlovák Comenius-bibliográfiák szemléje (Ism. <i>Bakos József</i>)....	109
<i>Laurence, Dan H.</i> : <i>Robert Nathan</i> (Ism. <i>K. B.</i>)	112
<i>Fisher, Irving Norton</i> (Ism. <i>K. B.</i>)	112
A Román Akadémiai Könyvtár kurrens marxista cikkbibliográfiája (Ism. <i>Rózsa György</i>)	112
<i>Ghid de documentare în științele naturii și științele aplicate</i> (Ism. <i>Dörnyei Sándorné</i>)	113
<i>Indeks madjalah ilmiah 1960</i> (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	113
<i>Szathmári István</i> : A magyar stilisztika útja (Ism. <i>Köhalmi Béla</i>).....	114
<i>Fröhner, Rolf</i> : <i>Das Buch in der Gegenwart</i> (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	115
<i>Aus verbotenen Büchern</i> (Ism. <i>K. Markovits Györgyi</i>).....	116
Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (Ism. <i>Osapodi Osaba</i>)....	117
Három exlibris-könyv (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	118
Tájékoztató az Országos Műszaki Könyvtár könyvtári szolgáltatásairól és használatáról (Ism. <i>Lakatos Éva</i>)	119
Vasszínű égbolt alatt (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	119
A magyarországi héber nyomdahelyek bibliográfiája a Kirjath Sepherben (Ism. <i>Dán Róbert</i>).....	120
Helyreigazítás.....	123

Ára: 20,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIERES

<i>B. Kőhalmi</i> : Bibliographie nationale retrospective hongroise pour les années 1473—1920 (Avec résumé en allemand)	1
<i>L. Mezey</i> : Fragments des manuscrits du VIII ^e siècle de Beda Venerabilis conservés à la Bibliothèque Universitaire de Budapest (Avec résumé en anglais)... ..	18
<i>S. Scheiber</i> : Manuscrits hébreux du moyen âge retrouvés dans les reliures des bibliothèques et archives de Hongrie (Avec résumé en allemand)... ..	25
<i>J. Szilágyi</i> : Contributions à l'histoire de l'édition social-démocrate en Hongrie entre les deux guerres mondiales (Avec résumé en allemand)... ..	41

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>T. Klaniczay</i> : Notations en marge d'un livre de polémique religieuse du XVI ^e siècle	52
<i>S. V. Kovács</i> : Un poème de Miklós Ábrahámfi dans un Hungarica inconnu... ..	55
<i>J. Herepei</i> : Quelle est la forme authentique du nom de Miklós Tótfalusi Kis?... ..	57
<i>K. Arady</i> : Anciens ex-libris hongrois	59
<i>S. Kozocsa</i> : Les débuts de la bibliographie nationale hongroise (1792—1818)... ..	67
<i>D. Rexa</i> : Les prix de livres en Hongrie pendant la première moitié du XIX ^e siècle	74
<i>Gy. Bisztray</i> : Les lecteurs de l'hebdomadaire littéraire „Koszorú”, rédigé par le poète János Arany	75

CHRONIQUE

<i>E. Pálvölgyi</i> : L'état actuel des bibliographies périodiques spécialisées hongroises	82
<i>L. Sziklay</i> : L'activité de la Section des sciences sociales de la Commission de Bibliographie Spécialisée la de la conférence bibliographique à Gödöllő en septembre 1961	89
<i>Gy. Radó</i> : Nouveaux aspects des problèmes de la translittération des langues des peuples de l'Union Soviétique	93
<i>L. P. Nagy</i> : Le développement du groupe 91 de la CDU	96
<i>Nouvelles</i>	97

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Studii și cercetari de bibliologie (<i>A. Tóth</i>)	103
Funke, Fritz: Buchkunde (<i>É. Wittek</i>)	104
Szilágyi János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között (<i>M. Nyilas</i>)	104
Benda Kálmán—Iryni Károly: A négyszázéves debreceni nyomda (<i>B. Holl</i>)... ..	105
Kuznecov, I.—Matvienko, S.: Gazeta Szocial-demokrat (<i>L. F. Wendelin</i>)	108
Bibliographies Tchecoslovaques sur Comenius (<i>J. Bakos</i>)	109
Laurence, Dan H: Robert Nathan (<i>B. K.</i>)	112
Fisher, Irving Norton (<i>B. K.</i>)	112
Bibliographie périodique des articles de périodiques marxistes publiée par la Bibliothèque de l'Académie de Roumanie (<i>Gy. Rózsa</i>)	112
Ghid de documentare în științele naturii și științele aplicate (<i>H. Dörnyei</i>)... ..	113
Indeks madjalah ilmiah 1960 (<i>B. Dezsényi</i>)	113
Szathmári István: A magyar stilsztika útja (<i>B. Kőhalmi</i>)	114
Fröhner, Rolf: Das Buch in der Gegenwart (<i>M. Takács</i>)	115
Aus verbotenen Büchern (<i>Gy. Markovits</i>)... ..	116
Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (<i>Os. Osapodi</i>)	117
Három exlibris könyv (<i>F. Galambos</i>)	118
Tájékoztató az Országos Műszaki Könyvtár könyvtári szolgáltatásairól és használatáról (<i>É. Lakatos</i>)	119
Vasszínű égbolt alatt (<i>B. Dezsényi</i>)	119
Imprimeries de livres hébreux en Hongrie (<i>R. Dán</i>)	120
Rectification	123